

Takvim-i Vekayi

GÜNCEL SAYI

Cilt: 11 Sayı: 2, 31.12.2023

YIL: 2023

Araştırma Makalesi

Araştırma Makalesi

[1. Bir Musikişinas Mehmet Baha Pars \(eş-Şeyh Mehmet Beyefendi\) \(1877-25 Ekim 1953\).](#)

[Muhammet KEMALOĞLU *](#)

Sayfa : 149-169

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[2. Osmanlı'da İnsan Hakları: 16. Yüzyıl Kudüs Örneği](#)

[Aynur YALÇINKAYA *](#)

Sayfa : 170-195

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[3. Takvîm-i Vekâyi Gazetesi'nin Haber Dili](#)

[Emine SIRMALI KAYACAN *](#)

Sayfa : 196-265

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[4. Güven Turan Şiirinde "Zaman": Tüm Yönleriyle](#)

[Soner AKPINAR Gözde ALBAYRAK *](#)

Sayfa : 266-275

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[5. Sanayi Devrimlerinin Serüveni: Endüstri 1.0'dan Endüstri 5.0'a](#)

[Raziye KILIÇ *](#)

Sayfa : 276-291

[↓ PDF](#)

Geri Çekilen Yazı

Sayıdan Geri Çekildi

[6. Geri Çekildi: Yükseköğretim ve Üniversitelerde Çalışan İdari Personel Tayin, Nakil Sorunu ve Çözüm Önerileri](#)

[Erkan ÇELİK *](#)

Sayfa : 292-302

[↓ PDF](#)

Bir Musikişinas Mehmet Baha Pars (eş-Şeyh Mehmet Beyefendi) (1877-25 Ekim 1953)

Muhammet KEMALOĞLU^{1,*}

TELHİS (ÖZ)

Araştırma Makalesi

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087

Basım (Published): 31.12.2023
Kabul (Acceptance): 05.10.2023
Gönderi (Submitting): 19.07.2023

Cilt (Vol): 11
No (Issue): 2
Sayfa (Pages): 149-169

Adres:
1TRT Kurumu Genel Müdürlüğü,
Ankara/Türkiye.
ORCID ID: 0000-0001-7542-7517

*Sorumlu Yazar (Corresponding);
E-mail:muhammetkemaloglu@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Mehmet Baha
Pars, Âlem-i Musiki, Operet,
Ahmed Baba Tekkesi, Halide Edip
Adivar.

Araştırmanın konusu olan Mehmet Baha Pars, 1877 yılında Bursa, Kardeş mahallesinde, Şeyh Hacı Baha Efendi ile Halime Hanım'ın oğlu olarak doğmuştur. Öğretmen, şairdir. Yayımladığı "Âlem-i Musiki" dergisi, Osmanlı Devleti'nde neşredilen ilk Osmanlıca müzik dergisidir. Aynı zamanda kendisi, operet besteleyen ilk Türk bestecidir. Bursa İdadisi'ni tamamlamasının ardından yüksek öğretimini İstanbul Aksaray'daki Dârü'ttedris Mektebi'nde 1897 yılında tamamlamıştır. 1897 yılında bitirdi. 1902 yılında ise Beyoğlu'ndaki Alyans İzraelit (Alliance Israélite) mektebinden mezun olmuştur. Doğduğu yer olan Bursa'ya döndüğünde, babasının vefatı üzerine Ahmed Baba Tekkesinin Şeyhliğine getirilmiştir. Şeyhlik görevinin yanında kentteki müzik hareketinin öncülerinden birisidir. Çalışmanın tamamında, birincil kaynaklar olarak arşiv vesikaları, telif ve tetkik eserler, anılarla ve Mehmet Baha Pars'ın hayattaki tanıdıkları/akrabalarının paylaştığı bilgilerden istifade edilmiştir.

A Musician Mehmet Baha Pars (es-Sheikh Mehmet Beyefendi) (1877-25 October 1953)

Research Article

ABSTRACT

Mehmet Baha Pars, the subject of the research, was born in Bursa, Karaseyh neighborhood in 1877, as the son of Şeyh Hacı Baha Efendi and Halime Hanım. He is teacher and poet. The magazine "Alem-i Musiki", which he published, is the first Ottoman music magazine published in the Ottoman Empire. He is also the first Turkish composer to compose an operetta. After completing Bursa High School, he went to Istanbul and graduated from Darütedris School in Aksaray, where he studied, in 1897. In 1902, he graduated from Alyans İzraelit (Alliance Israélite) in Beyoğlu. When he returned to Bursa, which is back in town, he became the sheikh of the Ahmed Baba Lodge upon his father's death. Besides his duty as a sheikh, he became one of the pioneers of the music movement in the city. In the whole study, archive documents, primary sources, copyright and research works, memories and information shared by Mehmet Baha Pars's acquaintances/relatives in life were used as a primary resources.

KEYWORDS

Mehmet Baha Pars, Âlem-i Musiki, Operetta, Ahmed Baba Lodge, Halide Edip Adivar.

GİRİŞ

Mehmed Baha Pars, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren varlığını sürdüren ve önemli görevlerde bulunan Pars ailesine mensuptur¹. Gazilerden Bedreddin Pars'ın soyundan olan Şeyh Hacı Ahmet Baha Efendi, 1830'ların sonunda Umurbey Köyü'nden Bursa'ya gelerek burada bir Nakşibendî tekkesi kurar. Ahmet Baha'nın 1845'te vefatından sonra yerine oğlu Mehmet Said Efendi, onun da 1871'de vefat etmesinin ardından yerine Mehmed Bahaeddin Efendi geçerek 1904'e kadar şeyhlik yapar. Mehmed Baha Pars, Pars Tekkesi olarak da bilinen bu tekkenin son şeyhidir. Bugün Bursa Hükûmet Konağı'nın yerinde bulunan tekkede ibadetin yanı sıra musiki âlemleri dinleti, sohbet, zikir) de yapılmaktadır².

Babası, Baba Efendi Tekkesi Şeyhi Bahâeddin Efendi, annesi Nakiye Hanım'dır. Baba soyu, II. Murat döneminde Pars Bey olarak yaşamış Şeyh Abdullah oğlu Bedrüddin Mahmut Beye dayanmaktadır. Mehmet Baha Efendi (Pars), Hakkı Baha Pars³, Növber (Nöber) Altıntaş⁴, Rukiye Pars⁵, (Şeyh) ile Muhiddin Baha Pars adlı kardeşlerin ağabeyleridir⁶. Muhittin Baha Bey ve Hakkı Baha Pars kardeşleridir.

Mehmet Baha Bey, Abdülhâk Hamit Tarhan'ın manzum piyesi Nesteren'i ve onun eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı "Makber" şirini bestelemiştir⁷. Ayrıca Türkiye'nin ilk müzik dergilerinden olan Âlem-i Musiki'yi

¹ Kemaloğlu, Muhammet, Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri (1879-1942), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022, s.9-10; Walter de Gruyter (10 Kasım 2011). Türkischer Biographischer Index. s.155, 286, 438, 868.

² Kıyak, Hüseyin, (2013). "Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Müzik", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı I, Star Ajans Matbaacılık, s.221-233.

³ Ağca, H.(2007). "Pars, Hakkı Baha" Maddesi, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C.7, O. Cihat-Süyünşiyev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 217.

⁴ <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1958/07/26> Erişim tarihi: 20.02.2021; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, O., a.g.e., 2019, 1234; <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1958/7/26/3.xhtml> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵ "Çek Sefarethanenin Otomobili İki Kanını Çiğnedi", *Milliyet*, 29 Temmuz 1958, 5.

⁶ Ateş Pars (d.1942), İstanbul'da doğdu, Umur Pars'ın oğludur. Ateş Pars Beyle Yapılan Görüşme 25 Nisan 2021.

⁷ Feyzi, Ahmet, Türk Müzik Kültüründe Patrimonyal Sistem ve On dokuzuncu Yüzyıla Birlikte Gelen Değişim, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, vol.9, no.47, 2016, pp.1195-1209.

yayımlamıştır. Geleneksel Türk musikisi alanında yarattığı pek çok parçaların yanında marşlar ve operetler de besteleyen Mehmet Baha Bey'in çok sayıda şarkı, müzikli temsiller ve güfteleri ile birlikte kendisine ait olan çocuk şarkıları da bulunmaktadır⁸.

1. AİLESİ VE HAYATI

Baba Efendi Dergâhı'nın son şeyhi⁹ olan ve ud çalmayı odasındaki yüklükte kendi kendine öğrenen Mehmed Baha Bey, 1877 (1293) yılında, Şeyh Hacı Bahaeddin Efendi¹⁰ ile ilahi ve mevlid okumasıyla meşhur, güzel sesli Halime Hanım'ın oğlu olarak, Karaşeyh Mahallesinde doğmuştur¹¹. Bursa Mülkiye İdadisi'ni bitirdikten sonra İstanbul'da, öğrenim gördüğü Aksaray'daki Dârüttedrîs Mektebi'ni 1897 yılında bitirmiş ve 1902'de ise Beyoğlu'ndaki Alyans İzraelit'ten (Alliance Israélite¹²) mezun olmuştur. Mehmed Baha Bey daha sonra yüksek öğretimine Fransa'da devam eder¹³.

⁸ Bozkurt, Celil, Millî Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (2015), s.11-32.

⁹ "...Bir tekkenin gerek dinî gerekse idari görevlerinin asaleten atanmış bir şeyh tarafından yerine getirilmesi esastır. Haddi zatında her tekkenin meşihat makamı, asıl olarak bir zatın uhdesindedir. Evlâda meşrût vakfiyeler sebebiyledir ki, zamanla tekkenin meşihat ciheti miras malı gibi bazen iki, üç ve daha fazla kısımlara ayrılıp, hissedarlardan biri asaleten diğerleri de vekâleten veya müştereken aynı cihete ortak olmaktadır. "Meşrutiyet ve evlâdiyet" Meclis-i Meşâyih'in de teâmül-ü kadîm olarak nitelendirdiği ve Cihat nizamnamesinde uyulması iktiza eden önemli kurallardan biri olarak yer almıştır. Ölen şeyhin sinn-i rüşde ulaşmamış küçük yaştaki evlâda asaleten meşihat tevcih etmesi bu kural gereğidir. Anlaşamayıp birbirini mahkemeye veren şeyhzâdeler de vardır. Şeyhzâdelerin bir kısmı bu konuda çok haris davranırken, bazıları da Eşrefiye Dergâhı'na şeyh olması gereken Celalettin Efendi gibi "Bu makam benim harcum değildir." diyebilmiştir. Bir kısmı, müritlerini çoğaltmanın çeşitli yollarını ararken, bir kısmı da Ahmed Baba Efendi Dergâhı şeyhi Mehmet Bahâuddin Efendi gibi kendisine intisap etmek isteyenlere şöyle demiştir: "Ben henüz derviş olamadım. Makam-ı irşat nerededir ki seni irşat edeyim. Fakat evkât-ı hamseye (beş vakit namaza) devamla, kimsenin aleyhinde bulunma, ahlâk-ı hamîde ile ittisâf et. İşte dervişlik budur...". Özer, Ekrem, (2007). Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmud Dönemi ve Sonrası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.142, 146. Kaplanoğlu, R.(1988).Bursalı Şair ve Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi, s.257; Kara, M. (1987). "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1), s.77-88.

¹⁰ Kaplanoğlu, R. a.g.e., 1988, s.257.

¹¹ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹² Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, 2017, s.213.

¹³ Kaplanoğlu, R., a.g.e., 1988, s.257.

Takvim-i Vekayi

Şeyh Mehmet Baha Pars, 1916'da Halide Edip'in ablası ve II. Abdülhamit'in Ceyb-i Hümayun¹⁴ İkinci Kâtibi olan Mehmed Edip Efendi'nin¹⁵ kızı Nilüfer Hanım¹⁶ ile evlenir. Evlendiklerinde Nilüfer Hanım henüz 15 yaşındadır¹⁷. Nilüfer Hanım ileriki yıllarda çocuklarının eğitim masraflarını karşılayabilmek için özel okullarda İngilizce öğretmenliği ve vapurlarda turist rehberliği bile yapmıştır.

Mehmed Baha, 1934'te soyadı kanunun çıkması ile beraber dedesinin lâkabı "Pars" ismini soyadı olarak alır. Mehmed Baha Bey'in, Hatice Selma Hanım (16 Kanun-ı evvel 1324-2011'de 105 yaşında vefat etmiştir. Eşi Feridun Semi İris'tir)¹⁸, Prof. Dr. Bedreddin Baha Pars¹⁹ (14 Şubat 1326 Pazartesi

¹⁴ Padişahın şahsi hazinesi.

¹⁵ Edip Bey, bu sıralarda Bursa'da reji nazırdır.

¹⁶ Eski Mabeyin kâtiblerinden merhum Mehmed Edib Beyin kızı ve musiki muallimi Mehmed Baha Pars'ın refikası ve doktor Bedreddin Pars'ın validesi ve Halide Edib Adıvar'ın hemşiresi Sultanselim Cumhuriyet Lisesi İngilizce Muallimi Bayan Nilüfer Pars dün akşam rahmeti rahmana kavuşmuştur. Cenazesi bugün Kıztaşındaki evinden kaldırılarak Fatih camiinde ikindi namazı kılındıktan sonra Edirnekapıdaki hususî... "Ölüm-Nilüfer Pars", Cumhuriyet, Sayı:5629, 12 Ocak 1940, s.4; <http://sabetayciavcisi.blogspot.com/2015/03/ozdem-sanberk-pars-ailesi-halide-edip.html>) Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; Nilüfer Baha Pars, 1924'te kurulan Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasındadır. Melikoğlu, B. (2009). "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi", Vet. Hekim Der Derg, 80 (1), s.37-44; Nilüfer Pars, Muallim "Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti Ana Nizamnamesi", İkdâm, Sene:2, Sayı:422, 10 Birinci Teşrin 1940 Perşembe, s.4; "Eski mabeyin kâtiplerinden merhum Mehmed Edib beyin kızı ve musiki muallimi Mehmed Baha Parsın refikası ve Doktor Bedreddin Pars'ın validesi ve Halide Edib Adıvar'ın hemşiresi Sultan Selim Cumhuriyet lisesi İngilizce muallimi Bayan Nilüfer Pars dün akşam rahmeti rahmana kavuşmuştur, Cenazesi bugün Kıztaşı'ndaki evinden kaldırılarak". "Fatih camiinde ikindi namazı kılındıktan sonra Edirne kapısındaki hususi makberine defnolunacaktır. Kederde ailesine beyanı taziyet eyleriz. "Vefat", Akşam, No:7625, 12 Kânunusani 1940 Cuma, s.4; "Ölüm", Cumhuriyet, Sayı:5629, 12 Kânunusani 1940 Cuma, s.4; "Sanat Haberleri", Sanat Dünyası, Ocak, 1967 www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/5642/6.pdf?sequence=1&isAllowed=yErişim Tarihi: 26 Nisan 2021; "Balerin Nilüfer Baha Pars Dün Öldü", Milliyet, 22 Aralık 1966, s.1.

¹⁷ Nilüfer Bahâ'nın Amerikan Edebiyatı'nın meşhur çocuk kitaplarından tercüme ettiği hikâyeleri içine alan Altın Söz ve Altın Anahtar Hikâyeleri adlı iki eseri vardır (İstanbul, 1927). <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/3264/tur>Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2021; Altın İş, Amerika'nın En Meşhur Çocuk Kitaplarından, Çeviren/Hazırlayan: Nilüfer Baha, Maarif Kütüphanesi, İstanbul, 1927, Sayfa.94+1.

¹⁸ Hatice Selma (Baha) İris, 22 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Robert College (ACG 31) mezunudur. Annesi Fatma Nilüfer Edip; diğer üç teyzesi ise Halide Edip Adıvar, Belkıs (Edip) Boyar, Nigâr Edip'tir; kuzeni Vedide Baha ve yeğeni Aydın Karadayı'dır. Feridun İris ile evlenmiştir. Alumni Journal. (2012). Selma (Baha) İris ACG 31, RC Quarterly, Spring, Summer, s.72.

¹⁹ Prof.Dr. Bedrettin Pars Bey ve Bedriye Hanım'ın kızı Neylâ ve damadı Bekir Peynircioğlu ile yapılan görüşme, 27 Nisan 2021; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019,

akşamı²⁰-2004'te 94 yaşında vefat etmiştir. Eşi Bedriye Hanım'dır²¹) ve Umur Baha Pars²² (5 Kanun-ı evvel 1332 Cumartesi akşamı²³) adlarında üç çocuğu olmuştur.

2. MUSİKİ İLE TANIŞMASI

Pars ailesi içinde çok sayıda ünlü müzisyenler vardır. Bunlardan biri Türk Müziği bestecisi olan Mehmet Baha'dır. Müziğe küçük yaşta ilgi gösteren Pars Bey, ilk bestesini daha 8 yaşında iken 1885'te yapar. Doğduğu yer olan Bursa'ya döndüğünde şeyhlik görevinin yanında kentteki müzik hareketinin öncülerinden biri olur. Mehmed Baha Bey, babası ve dedesi gibi sadece alaturka ve tasavvuf musikisine meraklı değildi. Keman, piyano, ud, viyola ve viyolonsel çalabilen²⁴, Bursa Sanat Mektebi'nde²⁵ Fransızca ve Tarih, Bursa Darüleytamı ve küçük yaşlarda katıldığı tekke yaşamından elde ettiği "Küg" bilgisini kendi çalışmalarıyla genişleten Mehmet Baha Bey, ilkokulların beşinci sınıflarıyla Bursa Lisesi'nde (Erkek Öğretmen Okulu'nda) Küg derslerini de verir²⁶.

s.234; <https://makaleler.mkutup.gov.tr/SonucListe.aspx?Pgn=2&Ara=bedrettin%20pars&Auth=undefined&Aid=undefined&Pbld=undefined&Dergi=undefined&PbBgYr=undefined&PbNdYr=undefined&Lngg=undefined&Sbjt=undefined&Dtl=undefined&DtSrc=0&SrcTp=undefined&SrcDrc=undefined&MakAut=undefined&AuthDer=undefined&issn=undefined> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

²⁰ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

²¹ Halide Edip ve Adnan Adıvar çiftini yakından tanımış olan Sayın Bedriye Pars'a (Halide Edip Hanım'ın kız kardeşi Belkis Bayar'ın ve Sami Bayar'ın oğlu Prof. Dr. Bedrettin Pars'ın eşi) ve Halide İçsöz'e (Halide ve Adnan Adıvar'ın manevi evladı.). Günergün, F. (2006). Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Adnan Adıvar Özel Sayısı, Prof. Dr. Feza Günergün'un (Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı) Konuşması, Editör: Feza Günergün, Cilt: VII, (2), s.203-204.

²² Umur Pars'ın babasıdır. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.57; https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/bursadazaman_6.pdf Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

²³ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

²⁴ <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

²⁵ Kepecioğlu, Kâmil, (2009). Bursa Kütüğü, Cilt: IV, Yay. Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediöldüz, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s.77.

²⁶ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi; Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, s. 434, 436; Kaplanoğlu, R., a.g.e., 1988, s.257.

3. MESLEKİ YAŞAMI

Mehmed Baha Bey, Pars Bey vakfının mütevelliliğini devam ettirmiş, fakirleri doyurmuştur. İki senede dergâhı mükemmel surette tamir ettirmiş, minber ve mihrabın nakışlarını yaptırmıştır²⁷. Dedesi gibi Vilayet İdaresi Meclisi'nde görev aldığı (memleketimizin menafin müteallik mecalisde buldukları²⁸) gibi 12 yıl Bursa Vilayet Matbaası Vilayet Matbaası²⁹'nda müdürlük³⁰ ve yazarlık³¹ yapmıştır.

Bursa, birçok müzisyenin yetişmesine katkı sağlamıştır. Bimen Şen, Mehmed Baha Pars, Osman Şevki Uludağ, Halil Bedii Yönetken, İsmail Baha Sürelsan, Müzeyyen Senar, Zeki Müren, Sabri Süha Ansen, Cahit Peksayar, Recep Birgit, Erdinç Çelikkol, Güzin Değişmez Bursalı müzisyenlerimizden bazılarıdır. Darüleytam, yani yetimhanede keşfettiği en ünlü talebesi Safiye Ayla'dır. Ünlü besteci Ferit Alnar da Mehmed Baha'nın öğrencilerindendir³².

“Türkiye’de müzik dergileri ile faaliyet gösteren yazılı basının yayın geçmişi, Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır. XX. Yüzyılla birlikte daha çok azınlıkların öncülüğünde notaların geniş yer aldığı müzik yayıncılığı başlamıştır. Ancak bu dönemde sınırlı sayıda müzik esaslı gazete ve dergi çıkartılabılmıştır. İlk Türk müzik dergisi, 1863 yılında çıkarılan Mûsikî-i Osmânî’dir. 1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılâbı öncesinde sadece on bir adet müzik dergisi yayımlanabılmıştır. Bunlar; Âlem-i Mûsikî, Dârü’l-Elhân Mecnûası, Dilhayât Nota Mecnûası, Hâdika-i Mûsikî, Hânende, Musavver Hâle, Nühbe-i Elhân Mecnûası, Risâle-i Mûsikîye, Sâz ve Söz, Tiyatro ve Mûsikî ve Yeni Şarkı Mecnûası’dır. Âlem-i Mûsikî, Bursa’da eski harflerle çıkan ilk Türkçe müzik

²⁷ <http://www.yesilbursadergisi.com/mobil/koseyazisi.php?id=795>Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

²⁸ Mehmet Şemseddin. (1332). Yâdigari Şemsi, Mısrî Dergâhı Seccâdenesini, Matbaa-i vilâyet, Bursa, 187-196.

²⁹ Kaplanoğlu, R.-Kaplanoğlu, O. (2019). Tipodan Ofsete Bursa Basın Tarihi (1866-1974), s.33-38; Kumaş, Nursal, II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Sosyal Hayat (1876-1909), 2020, s.219; Ertuğrul, 6 Ekim 1913, Raif Kaplanoğlu’ndan, e-posta ile alınmış belge.

³⁰ Mehmet Şemseddin. (1332). Yâdigari Şemsi, Mısrî Dergâhı Seccâdenesini, Matbaa-i vilâyet, Bursa, s.187-196.

³¹ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, s.98; Çetintaş, B. (2011). “Müzik Bu Ailenin Genlerinde Var”, NTV Tarih, Sayı:34, Kasım, s.34-35.

³² Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257; <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, s.125-126.

dergisi olması ve Bursa özelinde ülkenin müzik kültürünü yansıtması açılarından son derece önemli bir kaynaktır”³³.

4. YAYIN HAYATI

Tekke yaşamında elde ettiği müzik bilgisini kendi çalışmalarıyla genişleten Mehmet Baha Bey, 1 Ekim 1919-1920 yıllarında ilk Türkçe Küğ dergisi³⁴ olan Âlem-i Musiki’yi³⁵ çıkarır. Pek çok kaynakta “ilk musiki dergimiz” olarak anılmaktadır. İstanbul’da daha önce gayrimüslimler tarafından çıkarılan musiki dergileri ve Üdi Afet’in çıkardığı “Saz ü Söz” isimli musiki dergisi olmakla birlikte hacim bakımından en kapsamlı ilk dergimizin “Âlem-i Musiki”dir. On beş günde bir yayımlanan bu dergi, ancak on altı sayı yayımlanabildi ve 1920 yılının mayıs ayında yayımı sonlandırıldı³⁶. Mecmuanın taşbaskı kapaklarını süsleyen çizimler de şeyh efendinin kaleminden çıkmıştır³⁷. Bu musiki

³³ Öztürk, Yücel, (2020). "Âlem-İ Mûsikî Dergisi Özelinde “Mûsikîşinâslar” Üzerine Bir İnceleme" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 39, Denizli, s. 379-391.

³⁴ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

³⁵ Türk Müzik Eğitiminde musiki muallimi Mehmet Baha Bey, Musiki muallimi Musa Süreyya Bey, Halil Bedi Yönetken, Paul Hindemith ve Prof. Dr. Ali Uçan’ın gerek müzik eğitimciliği gerek araştırmacılığı ve bilimci kişilikleriyle özel bir yeri vardır. Sağlam, A.-Basut, F. (2016). “Türk Müzik Eğitiminin Sınıflama Sorunsalına Yönelik Bir Değerlendirme”, MÜZED Bölge Konferansı Bildirisi, Müzed Bölge Konferansı/Muzed Regional Conference, İpek Yolu’nda Müzik Kültürü ve Eğitimi, Music Culture & Education on the Silk Road, 17-19 Nisan/April 2014, İstanbul, Türkiye, Ocak, s.102-126; Kıyak, H. a.g.m., 2013, s.221-233; Aydın, M. Beste, (2004). Âlem-i Musiki-Çevriyazım ve İnceleme, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.1, 3, 4-5; Öztürk, Yücel, *Bursa Basın Tarihi*, Ekin yay., s.2012, 200; Kepecioğlu, K. (2009). Bursa Kütüğü, Cilt: III, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s.41; Kaplanoğlu, R., a.g.e., 1988, s.257; Aydın, a.g.t., 2004, s.1; Sadık Ziytak, Türk Musikisi Alanında Çıkan Süreli Yayınların Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne-2013, s.68-69; Sezen, A. 1992, Türk Müziğinde Nota Yayımcılığı (1875-1928), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.102.

³⁶ Bozkurt, a.g.m., 2015, s.11-32; <https://www.sondakika.com/haber/haber-prof-dr-kara-dan-100-yilin-dergileri-sergisi-7079931/> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; Alaaddin Yavasca, Turkish Music Movements In The Last Century, <http://www.turkishmusicportal.org/en/articles/turkish-music-movements-in-the-last-century>

³⁷ <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

Takvim-i Vekayi

dergisinden başka “Elhân-ı Hürriyet” (Hürriyet-Nota Dergisi³⁸) adını verdiği çeşitli notalar³⁹ ile Akçağlayan⁴⁰ adlı bir de gazete çıkarmıştır. Bu gazete ancak 18 sayı çıkabilmiştir⁴¹. Ayrıca Kadın Dili⁴², (Bursa 1326/1908) Şebab Hatıralarından Mensur Şiirler (Bursa-1324/1906)⁴³ adlı kitapları yayınlanmıştır.

Bursa'da Türk müziğinin modernleşmesi akımının öncülüğünü üstlendi, dergisinde bu konuda "Alaturka, alafranga musiki olmaz. Musiki bir lisan-ı ruhtur" görüşünü işledi. Savunduğu bir başka tez de "Medeniyet musikiden sonradır" idi. Okullardaki müzik eğitiminin yetersizliğinden yakınıyor, konser diye gelişi güzel düzenlenen gösterilerden şikâyet ediyordu⁴⁴. Bir yazısında okullardaki müzik eğitiminin yetersizliğine değinerek, gelişigüzel konser diye düzenlenen gösterileri şu dizeleriyle eleştirdi:

“Toplanıp ehli heva her biri bir sazı çalar, Çelebi bizde olur böylece konser dediğin”⁴⁵.

İstanbul'da, 19. asrın sonlarında bir “operet” merakı başlar. O zamanlarda da gündemde olan batılılaşma hevesinin etkisiyle popüler müzik batı etkisinde bir yola giriyor, yeni müzik biçimleri doğuyordu ve operet bunlardan biri ve

³⁸ Kaplanoğlu, R.-Balkan, N. (2009). 120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 262.

³⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s. 257; Aydın, a.g.t., 2004, s.1, 3, 4-5.

⁴⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi COA. DH. MKT.02655.00015.001.001 (Şeyh Mehmed Baha Efendi'nin Akçağlayan adıyla neşr ettiği gazete); Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi COA. DH. MKT.02689.00040.001.001 (Bursa'da siyasiyat, edebiyat ve fünundan bahs olarak Akçağlayan namıyla haftalık gazete); Akçağlayan: Bursa'da Babaeftendi Dergâhı seccade-nişini Mehmed Baha, Bursa, Haftalık. M. Baha, Muhiddin Baha ile Hakkı Baha (Pars) kardeşlerin babasıdır. Birinci, Ali (1995). “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325)/I”, Kebikeç, (2), 143-148; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, s.118.

⁴¹ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi; Pehlivan, N. (2018). “Pars Beyler”, *Yeşil Bursa Dergisi*, Kurtuluş Savaşının Kadın Efeleri Sayısı, Yıl: 5, (19), Kış, s.34-36; <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/pars-beyler-sulalesi-795.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.

⁴² Kurmuş, Ö.S. (1992). “Bursa'da Basılan Kitaplar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (76), Şubat, s.157-170.

⁴³ Şebab Hatıralarından Mensur Şiirler: Baba Efendizade Mehmed Baha, Bursa, 1324, Matbaa-i Emir, 32+2 s.8; Öztahtalı, İ. İ. (2009). Bursalı Emri Murad Efendi ve Divanı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s.71; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.

⁴⁴ http://www.bursadakultur.org/pars_ailesi.htm

⁴⁵ <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-mehmet-baha.html>; Kuter, Murat, Tarihe Yön Veren Kent:Bursa, Bursa Kültür A.Ş., 2011, s.114; Aydın, a.g.t., 2004, s.3.

Mehmed Baha Bey de operetlerin önemli bir ismi olduğu kadar, Türkiye'de müzik yayıncılığının öncülerindendir⁴⁶. Dostu Abdülhâk Hamit (Tarhan) Bey'in Nesteren'ini operet⁴⁷ şeklinde bestelemiş, eser İstanbul'da Gedikpaşa Tiyatrosu'nda defalarca sahnelenmişti. Diğer tanınmış operetleri, Börekçi Musa ve Gülsüm Hanım'ın Cinleri'ydi. Mehmed Baha Bey'in mehtaplı gecelerde icrâ edilen Mehtabiye'si, müzik meraklıları arasında türünün iyi örneklerinden kabul edilir⁴⁸. Aynı zamanda operet besteciliği yapan Mehmed Baha Bey, birçoğu çok sesli olmak üzere marşlar ve şarkılar da bestelemiştir.

5. ŞAİRLİĞİ VE EDEBİ HAYATI

Mehmet Baha Bey, Bursa'nın işgali sonrası Ankara'ya gelmeden önce bir müddette de Burdur'da öğretmenlik yapmıştır⁴⁹. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde Ankara'da Tacettin Dergâhı'nda Mehmed Âkif tarafından yazılan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Mart 1921 tarihli toplantısında millî marş olarak kabul edilen İstiklâl Marşı'nın bestelenmesi için Maârif Vekâleti tarafından bir yarışma açılmasına karar verilmişti. Bu yarışmaya katılan bestekârlar arasında dönemin önemli bestekârlarının çoğu vardır. Ancak bu besteler savaş ortamında tam olarak değerlendirilip seçilememiştir. İstiklâl Marşı şiiri, marş güftesi olarak, beste açısından uzundu. Şiirin bestelenecek kısımlarını seçip, bestekârlara duyurmak için bir heyet kurulmuştur. İşte bu heyetin çalışmaları sırasında, Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarla ilgilenmeye

⁴⁶ <https://core.ac.uk/download/pdf/159214250.pdf> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

⁴⁷ Abdülhak Hamit Tarhan'ın manzum piyesi Nesteren'i ve onun eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı Makber şirinin bestesi de ona aittir. Bozkurt, a.g.m., 2015, s.11-32; <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/rol-modelleriyle-sehirlerin-ruhu-bursa-h18604.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; <https://www.youtube.com/watch?v=pjzmSQ9QCT8>. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; Kuter, Murat, a.g.e., 2011, s.115;Parasız Gökalp, Gülüm Ozan, Türk Halk Müziğindeki Doğal Çok Sesliliğin Müzik Eğitimindeki Yansımaları, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi 8, no.1(2018), s.22-28.

⁴⁸ <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

⁴⁹ “336 senesinde Bursa'nın işgali üzerine Burdur'a gelip bir müddet ikamet eden musikişinas Bursalı Bahattin Efendi şeyhi “Mehmet Baha Bey Efendi'nin” Burdur gençlerini müsiği hususunda kıymetli bilgiler verdiği ve açtığı musiki dershanelerinde hakiki musikiyi göstermek ve tanıtmak hususundaki sai gayreti cidden şayanı takdirdir. Yüksek bir kıymeti musikiyi haiz bulunan miri mumaileyhin yetiştirdiği talebeleridir ki Burdur'da müsiği yaşatmakta ve neşri tamim etmektedir.

Burdur Vilayeti 1928, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Kadir Şeker, Burdur, 2012, s.211.

Takvim-i Vekayi

çalışmıştır. Beste yarışması güfte yarışması kadar ilgi görmemiş yarışmaya 24 besteci katılmıştır. Bu yarışmaya: Ahmed Cemaleddin Çinkılıç, Ahmed Yekta Madran, Ali Rifat Çağatay, Âsım Bey (Giriftzen), Bedri Zabaç (?), Hasan Basri Çantay, H. Sadreddin Arel, İsmail Hakkı Bey, İsmail Zühdü, Kazım Uz, Lemi Atlı, Mustafa Sunar, Rauf Yekta, Sadettin Kaynak, Zati Arca, Abdülkâdir Töre, Osman Zeki Üngör. Bu bestekârlardan başka aşağıda ismini zikrettiğimiz bestekârların da yarışmaya katıldığı tahmin edilmektedir. Bu bestekârlar: Ahmed Muhtar Ataman, Bimen Şen, İsmail Fenni Ertuğrul, İzzeddin Hümayi Elçioğlu, Kazım Karabekir, Leyla Saz, Muhlis Sabahaddin, Musa Süreyya Bey, Mustafa Nezihî Albayrak, O. Şevki Uludağ, Santuri Ethem Efendi, Sedat Öztoprak, Suphi Ezgi ile Mehmed Baha Pars beste yarışmasına katılan bestekârlardandır⁵⁰.

1923 yılında Kız Muallim Mektebi'nin Küğ öğretmenliğini yapar. 1926 yılında bir yıl izinli olarak Ankara'ya gider ve dönüşünde 1927/28 ders yılında Orta Mekteb Küğ öğretmeni olur⁵¹. Mehmed Baha Bey, ayrıca, Türkiye'nin ilk güzellik yarışmasının hakemlerindedir⁵².

Mehmed Baha Bey, 1928'de kurulan Bursa Türk Ocağında musiki çalışmaları içerisinde de bulunmuştur. Bu kuruluş 1937 "Belediye Musiki Evi" olarak faaliyetlerine devam eder. Bir musiki derneği kurulması fikri gündeme gelir. Uygun şartlar sağlanır ve Bursa Musiki Cemiyeti 9 Mayıs 1949'da resmî olarak kurulur. Derneğin kuruluş aşamasında İhsan Hisarlı, M. Baha Pars,

⁵⁰ Besteleriyle İstiklal Marşı'nın Hikâyesi, Tahsin Yıldırım İbrahim Öztürkçü, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, No:258, 2014, s.41; Mehmet Akif-Türkiye'de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara, 2007, s.168-169.

⁵¹ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁵²Güzellik yarışmasının hakem heyetinde ise dönemin önemli kişileri yer alır. Yarışmanın olduğu gün sömestr tatiline denk geldiği için hakem heyetinde yer alan Kız Enstitüsü'nden dört öğretmen yarışmaya katılamaz. Eksikleri gidermek için ise heyete Maarif Mimarı Nedim, Diş Doktoru Edip Rüştü Akyürek, Hakkın Sesi neşriyat müdürü Derviş Edesen ve Evlenme memuru Mehmet Beyler dâhil edilir. Diğer hakem heyeti şu kişilerden oluşmaktadır; Kız Muallim Mektebi Beden Terbiyesi Muallimi Naciye Aküren, Avukat Hulusi Köymen, Defterdar Rüştü, şair ve edebiyat muallimi Ali Ulvi Elöve, lise Felsefe ve Edebiyat Muallimi Namdar Rahmi Karatay, bestekâr ve musiki muallimi Mehmet Baha Pars, doktor ve muharrir Osman Şevki Uludağ, muharrir Rıza Ruşen Yücer ve Belediye başkâtibi Rüştü Bey'dir. <https://www.belgeseltarih.com/bursanin-ilk-guzeli-ipek-kralicesi-leman-sadullah-saydam/Erişim> Tarihi: 20 Şubat 2021; http://www.bursadakultur.org/guzellik_yarismasi.htm

Recep Birgit, Cahit Peksayar ve Musa Kumral önemli çalışmalarda bulunarak cemiyetin gelişimine katkı sağlamışlardır. Meşk sisteminin esas olduğu bir eğitim kurumu hüviyeti taşıyan cemiyetin en uzun süre şefliğini, Erdinç Çelikkol yapmıştır⁵³.

1950'li yıllarda Çelik Palas⁵⁴ Oteli'ndeki Münir Nurettin Selçuk ve Müzeyyen Senar'ın verdiği konserler Bursa'nın müzik kültürünü geliştirmiştir. Bursa'nın Cumhuriyet dönemi yetiştirdiği sanatçılar arasında, Mustafa Rahmi Otman, Dr. Osman Sevki Uludağ, Hüsnü Ortaç, Tahsin Karakuş, Halil Bedii Yönetken, Hüseyin Sadettin Nusret Ergun, Sabri Süha Alsa, Kadri Sençalar, İsmail Baha Sürelsan, Müzeyyen Senar, Ali Erköse, Selahattin Erköse, Akın Özkan, Burhan Dikencik, Zeki Müren, Nigâr Uluerer, Barbaros Erköse, Yıldırım Gürses ve Erdinç Çelikkol ile Mehmed Baha Bey de bulunmaktadır⁵⁵. Mehmed Bahâ Bey (Pars) mûsiki bilgisiyle birçok insanın yetişmesini ve musiki eğitimini geliştirmesini sağlamıştır. Bunlardan biri de Osman Şevki Uludağ'dır⁵⁶.

Çeşitli okullarda müzik dersi veren Mehmed Bahâ Bey, 1 Temmuz 1943'te emekli olmuş, son yıllarını postane karşısında bulunan ve eski eserlerle, özellikle değerli çalgılarla bir müze halini almış olan evinde geçirir⁵⁷. Geleneksel teknikle pek çok peşrev, şarkı ve fantezi tarzında eserler gibi batı tekniği ile marş ve operet de bıraktı⁵⁸.

Mehmed Bahâ Bey, 25 Ekim 1953'te, 76 yaşındayken Bursa'da vefat etmiş ve cenazesi Emir Sultan Kabristanı'na defnedilmiştir⁵⁹.

⁵³ Kıyak, H. a.g.m., 2013, s.221-233; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.

⁵⁴ Harrell, B. (1980). Bursa Rehberi, Çev. Suna Asımgil, Redhouse Yayınevi, s.27.

⁵⁵ Bilgi, S. G. Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.110; Duygu Keskin, Türkiye'de Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Mimari Korumaya Katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve Restorasyon Faaliyetleri, Ocak 2015, s.13.

⁵⁶ Özcan, N. (2012). "Osman Şevki Uludağ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (42), s.122-124; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-turk-musikisi-cemiyeti.htm>

⁵⁷ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁵⁸ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi; <https://divanmakam.com/forum/cignendi-yeter-varligimiz-cehl-ile-kahre-vatan-sar-mehmet-baha-pars-seyh-acem-asiran>. 10544/ Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021; Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi). (2012), s.10-17; Akkılıç, Y. (2002). Bursa Ansiklopedisi, (4.cilt), Burdef Yayınları, s.1423-1424.

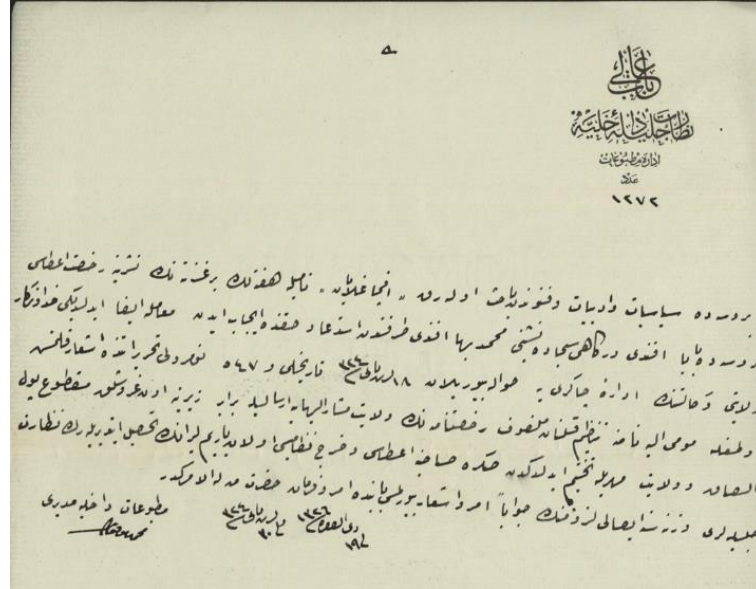
⁵⁹ Pehlivan, a.g.m., 2018, 34-36; <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/pars-beyler-sulalesi-795.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

6. ESERLERİ

1. Bedahşân Güzeli (Operet)
2. Börekçi Musa ve Gülsüm Hanımın Cinleri (Operet)
3. Terennüm Eyliyor Sesin (Marş)- sözleri Tefvik Fikret'in "Halûk'un Sesi'nden
4. Osmanlılar'a Marş ("Çiğnendi yeter varlığımız cehl ile kahra" sözleri Tefvik Fikret'in)
5. Şebab Hatıralarından
6. Kadın Dili (Babaefendizâde Mehmed Baha)'dır.

	Eser Adı	Makâm/ Ton	Usûl/ Ritm	Tür	Güfte Yazarı	Sayı	Sayfa
1	Dârül Eytam İlahîsi/ Allah'dır kardaşlar yaradan gökleri	Nihavend	Düyek 4/4	İlahî		1	8
2	Nevbahâr/ Geldi bak nebahâr buldu diller mesâr	Fa Majör	Vals	Şarkı		2	16
3	Grub/ Şems gurûb etti mahzân pür akşam	Sol Kürdi	Yürük Semâi	Şarkı		3	24
4	Müsâ'nın Şarkısı/ Taze götürürüm ? sıcah sıcah	Re Majör	Vals	Operet		4	32
5	Nesteren Operası'ndan Mehtâp Parçası- Hüsvrev ile Nesteren Arasında/ Şu mehtâb-ı seyret ne rûhâni	Kürdili Hicâzkâr	4/4	Opera	Abdülhak Hâmid	5	40
6	Nesteren Operası'ndan * Hüsvrev'in Bir Parçası/ Cismimdeki kan kanımdaki eczâ	Hicâz	4/4	Opera	Abdülhak Hâmid	6	48
7	Millî Nesteren Operası'ndan Bir Parça/ Bana sensiz tenin olur desem ihrâ	Hicâzkâr-ı Kürdi	2/4	Opera	Abdülhak Hâmid	7	56
8	Sühâ ve Pervin'den Bir Parça/ Çocuğumuz gerçek	Nihavend	4/4		Tevfik Fikret	8	64
9	Sühâ ve Pervin'den Bir Parça/ Şu nazlı tıfl-ı semâvi kadar melûl olsa...	Bestenigâr/ Eviç	4/4		Tevfik Fikret	9	72
10	Umur'un Ninnisi/ Uyusun uyusun Umur ninni	Hicâz	2/4			10	80
11	Dün Gece Pek Yalnız Kaldım	Hicâz	Sofyân?	Şarkı	?	11	88
12	İlahî/ Ey Tabii Nefs-i Hava	Sabâ ?	Düyek ?	İlahî	Sâdık Vicdânî	11	88
13	Bahar Şarkısı/ Açıldı serteser güller	Karcığar	Aksak	Şarkı	Lâedrî Rûşen Eşref ?	12	96
14	Lâle Diyor ki/ Bir çiçeğim adım Lâle gel, menekşe bana hâle	Kürdili Hicâzkâr	2/4-3/4-2/4 ?	Şarkı	Lâedrî	13	104
15	Mevsim Güldür/ Mevsim güldür gülîstân vakridir	Sultân-ı Yegâh	Yürük Semâ'i	Şarkı	Lâedrî	14	112
16	Şarkı/ Doluşırken Dün Karşıda	Nikriz	Nim Sofyân	Şarkı		15	120
17	Sakî Getir Câm' ister mi ibrâm	Sultân-ı Yegâh ?	Semâ'i	Şarkı	Lâedrî	16	128

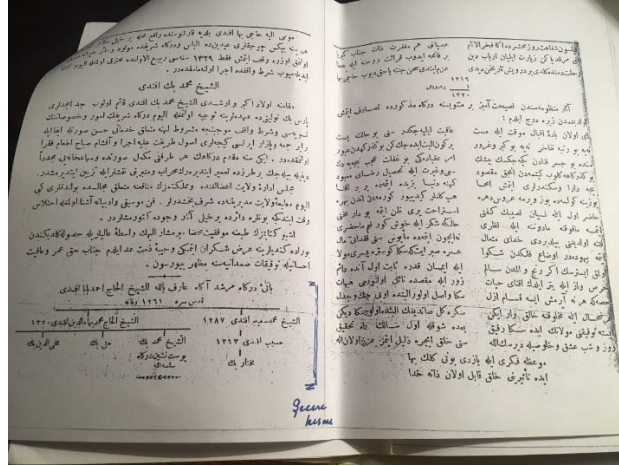
Mehmet Baha Pars (Şeyh) Besteleri⁶⁰

Akçağlayan Gazetesi, COA. DH. MKT.02689.00040.001.001

⁶⁰<http://projetsm.com/bestekarlar/1014-mehmet-baha-pars-eserleri;>
[https://divanmakam.com/wiki/mehmet-baha-pars-seyh.4307/;](https://divanmakam.com/wiki/mehmet-baha-pars-seyh.4307/) Aydın, M. Beste. Âlem-i Mûsikî (Çevriyazım ve inceleme). Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2004, s.4-5.

Takvim-i Vekayi

Mehmed Baha Bey, Mehmet Şemseddin'in "Yâdigari Şemsi" adlı eserinin basımında da yardımcı olmuştur⁶¹.

Mehmet Baha Pars'ın küçüklük fotoğrafı⁶²

⁶¹ Mehmet Şemseddin. (1332). Yâdigari Şemsi, Mısri Dergâhı Seccâdeneşini, Matbaa-i vilâyet, Bursa, 187-196.

⁶² Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi

Eş-Şeyh Mehmed Bey Efendi (Mehmet Baha Efendi)⁶³

Mehmet Baha Pars'ın son dönemlerine ait fotoğraf⁶⁴

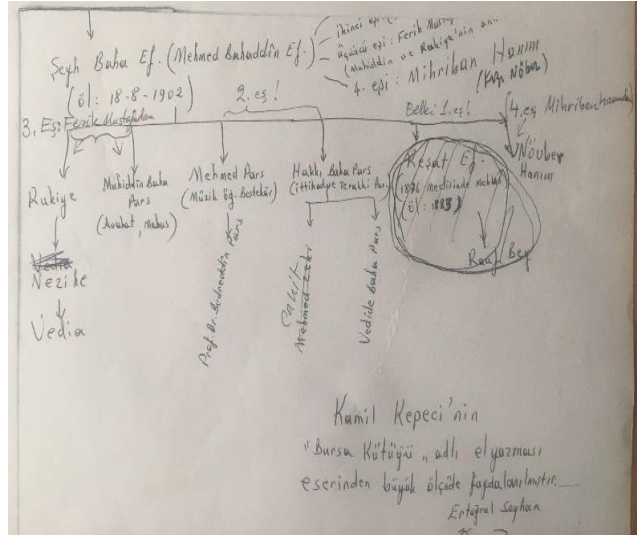
⁶³ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁶⁴ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi

Takvim-i Vekayi

Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi⁶⁵

Mehmet Baha Pars'ın Aile Ağacı⁶⁶

Mehmet Baha Pars'ın vefat haberi⁶⁷

⁶⁵ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi. Soldan sağa Vedia Pars, arkada Bedrettin Pars, önde ortada Nilüfer Pars ile Rukiye Hanım.

⁶⁶ Şecere Mehmet Baha Bey'in oğlu Prof. Dr. Bedrettin Pars tarafından hazırlanmış olup, aslı kızı Neylâ ve damadı Bekir Peynircioğlu Arşivi'ndedir.

⁶⁷ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

KAYNAKÇA

- “Balerin Nilüfer Baha Pars Dün Öldü”, Milliyet, 22 Aralık 1966,s.1.
- “Çek Sefarethanenin Otomobili İki Kanını Çıgnedi”, Milliyet, 29 Temmuz 1958, 5.
- “Ölüm”, Cumhuriyet, Sayı:5629, 12 Kânunusani 1940 Cuma, s.4.
- “Ölüm-Nilüfer Pars”, Cumhuriyet, Sayı:5629, 12 Ocak 1940, s.4.
- “Sanat Haberleri”, Sanat Dünyası, Ocak, 1967
www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/5642/6.pdf?sequence=1&isAllowed=y Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021.
- “Vefat”, Akşam, No:7625,12 Kânunusani 1940 Cuma, s.4.
adalar-postasi. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html
- Ağca, H.(2007). “Pars, Hakkı Baha” Maddesi, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C.7, O. Cihat-Süyünşiyev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akkılıç, Y. (2002).Bursa Ansiklopedisi, (4.cilt), Burdef Yayınları.
- Alaaddin Yavasca, Turkish Music Movements In The Last Century,http://www.turkishmusicportal.org/en/articles/turkish-music-movements-in-the-last-century
- Altın İş, Amerika'nın En Meşhur Çocuk Kitaplarından.(1927). Çeviren/Hazırlayan: Nilüfer Baha, Maarif Kütüphanesi, İstanbul, sayfa:.94+1.
- Alumni Journal. (2012). Selma (Baha) İris ACG 31, RC Quarterly, Spring, Summer, s.72.
- Ateş Pars Beyle Yapılan Görüşme 25 Nisan 2021.
- Aydın, M. B. (2004). Âlem-i Musiki-Çevriyazım ve İnceleme, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, M. Beste.(2004).Âlem-i Müsiki (Çevriyazım ve inceleme). Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- belgeseltarih.com. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.
https://www.belgeseltarih.com/bursanin-ilk-guzeli-ipek-kralicesi-leman-sadullah-saydam/.
- belleten Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2021.https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/3264/tur
- Besteleriyle İstiklal Marşı'nın Hikâyesi.(2014). Tahsin Yıldırım İbrahim Öztürkçü, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, No:258.
- bgc.org.tr. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2021. http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-mehmet-baha.html
- bgc.org.tr. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2021.http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-turk-musikisi-cemiyeti.htm
- Bilgi, S. G.(2006). Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Birinci, A. (1995). “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325)/I”, Kebikeç, (2), 143-148.
- Bozkurt, C.(2015). Millî Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,s.11-32.
- Burdur Vilayeti 1928.(2012). Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Kadir Şeker, Burdur.

bursa.bel.tr. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/bursadazaman_6.pdf

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi).
(2012).

bursadakultur.org Erişim Tarihi: 19 Mayıs

2021.http://www.bursadakultur.org/guzellik_yarismasi.htm

bursadakultur.org. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2021.

http://www.bursadakultur.org/pars_ailesi.htm

core.ac.uk Erişim Tarihi: 20 Şubat

2021.<https://core.ac.uk/download/pdf/159214250.pdf>

Cumhuriyetarsivi.com. Erişim tarihi:

20.02.2021.<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1958/7/26/3.xhtml>

Çetintaş, B. (2011). "Müzik Bu Ailenin Genlerinde Var", NTV Tarih, Sayı:34,Kasım,
s.34-35.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi COA. DH. MKT.02655.00015.001.001

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi COA. DH. MKT.02689.00040.001.001

divanmakam.com Erişim Tarihi: 20 Şubat

2021.<https://divanmakam.com/forum/cignendi-yeter-varligimiz-cehl-ile-kahre-vatan-sar-mehmet-baha-pars-seyh-acem-asiran.10544/>

divanmakam.com. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2021.

dunyabizim.com. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021. <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/rol-modelleriyle-sehirlerin-ruhu-bursa-h18604.html>

Duru, K.(2017). İttihat ve Terakki Hatıralarım

Duygu K.(2015). Türkiye'de Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Mimari Korumaya Katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve Restorasyon Faaliyetleri, Ocak.

Feyzi, A.(2016). Türk Müzik Kültüründe Patrimonyal Sistem ve On dokuzuncu Yüzyılla Birlikte Gelen Değişim, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, vol.9,no.47 , pp.1195-1209.

Günergun, F. (2006). Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Adnan Adıvar Özel Sayısı, Prof. Dr. Feza Günergun'un (Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı) Konuşması, Editör: Feza Günergun, Cilt: VII, (2), s.203-204.

Harrell, B. (1980). Bursa Rehberi, Çev. Suna Asıngil, Redhouse Yayınevi, s.27.

<https://divanmakam.com/wiki/mehmet-baha-pars-seyh.4307/>

<https://makaleler.mkutup.gov.tr/SonucListe.aspx?Pgn=2&Ara=bedrettin%20pars&Auth=undefined&Aid=undefined&PbId=undefined&Dergi=undefined&PbBgYr=undefined&PbNdYr=undefined&Lngg=undefined&Sbjt=undefined&Dtl=undefined&DtSrc=0&SrcTp=undefined&SrcDrc=undefined&MakAut=undefined&AuthDer=undefined&issn=undefined>

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr.

Kaplanoğlu, R.(1988).Bursalı Şair ve Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi.

Kaplanoğlu, R.-Balkan, N. (2009). 120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Kaplanoğlu, R.-Kaplanoğlu, O. (2019). Tipodan Ofsete Bursa Basın Tarihi (1866-1974).

- Kara, M. (1987). "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1),s.77-88.
- Kemaloğlu, M.(2022).Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri (1879-1942), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Kepecioğlu, K. (2009). Bursa Kütüğü, Cilt: III, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kepecioğlu, K. (2009).Bursa Kütüğü, Cilt: IV, Yay. Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kiyak, H. (2013). "Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Müzik", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı I, Star Ajans Matbaacılık.
- Kumaş, N. (2020).II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909).
- Kurmuş, Ö.S. (1992). "Bursa'da Basılan Kitaplar", Türk Dünyası Araştırmaları,(76), Şubat, s.157-170.
- Kuter, M.(2011).Tarihe Yön Veren Kent: Bursa, Bursa Kültür A.Ş.
- Mehmet Akif-Türkiye'de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara:2007.
- Mehmet Ş. (1332). Yâdigari Şemsi, Mısri Dergâhı Seccâdeneşini, Matbaa-i vilâyet, Bursa.
- Melikoğlu, B.(2009). "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi", Vet Hekim Der Derg, 80 (1), s.37-44.
- milliyet.com.tr. Erişim tarihi:
20.02.2021.<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1958/07/26>
- mikutup.gov. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.
- Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.
- Nilüfer Pars (Muallim), "Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti Ana Nizamnamesi", İkdam, Sene:2, Sayı:422,10 Birinci Teşrin 1940 Perşembe, s.4.
- Özcan, N. (2012). "Osman Şevki Uludağ", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (42), s.122-124.
- Özer, E.(2007). Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmud Dönemi ve Sonrası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Öztahtalı, İ. İ. (2009). Bursalı Emri Murad Efendi ve Divanı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Öztürk, Y. (2020). "Âlem-İ Mûsikî Dergisi Özelinde "Mûsikîşinâslar" Üzerine Bir İnceleme", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:39, Denizli, s.379-391.
- Öztürk, Y. (2012).Bursa Basın Tarihi, Ekin yay.
- Parasız G.- Gülüm O.(2018).Türk Halk Müziğindeki Doğal Çok Seseşliliğin Müzik Eğitimindeki Yansımaları, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi 8, no.1, s.22-28.
- Pehlivan, N. (2018). "Pars Beyler", Yeşil Bursa Dergisi, Kurtuluş Savaşının Kadın Efeleri Sayısı, Yıl: 5, (19), Kış, s.34-36.
- Prof. Dr. Bedrettin Pars Bey ve Bedriye Hanım'ın kızı Neylâ ve damadı Bekir Peynircioğlu ile yapılan görüşme, 27 Nisan 2021.
- projetsm.com. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2021.<http://projetsm.com/bestekarlar/1014-mehmet-baha-pars-eserleri>

Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.

sabetayciavcisi. Erişim Tarihi: 20 şubat

2021.<http://sabetayciavcisi.blogspot.com/2015/03/ozdem-sanberk-pars-ailesi-halide-edip.html>)

Sadık Z.(2013). Türk Musikisi Alanında Çıkan Süreli Yayınların Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Sağlam, A.-Basut, F. (2016). "Türk Müzik Eğitiminin Sınıflama Sorunsalına Yönelik Bir Değerlendirme", MÜZED Bölge Konferansı Bildirisi, Müzed Bölge Konferansı/Muzed Regional Conference, İpek Yolu'nda Müzik Kültürü ve Eğitimi, Music Culture & Education on the Silk Road, 17-19 Nisan/April 2014, İstanbul, Türkiye, Ocak, s.102-126.

Sezen, A. (1992).Türk Müziğinde Nota Yayımcılığı (1875-1928),Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

sondakika.com. Erişim Tarihi: 20 şubat

2021.<https://www.sondakika.com/haber/haber-prof-dr-kara-dan-100-yilin-dergileri-sergisi-7079931/>

şebab Hatıralarından Mensur şiirler: Baba Efendizade Mehmed Baha, Bursa,1324,Matbaa-i Emir,32+2 s.8.

Walter de Gruyter (10 Kasım 2011). Türkischer Biographischer Index.

yesilbursadergisi Erişim Tarihi: 20 şubat

2021.<http://www.yesilbursadergisi.com/mobil/koseyazisi.php?id=795>

yesilbursadergisi. Erişim Tarihi: 20 şubat 2021.

<http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/pars-beyler-sulalesi-795.html>

youtube.com. Erişim Tarihi: 20 şubat

2021.<https://www.youtube.com/watch?v=pjzmSQ9QCT8>.

Osmanlı'da İnsan Hakları: 16. Yüzyıl Kudüs Örneği

Aynur Yalçinkaya^{1,*}

TELHİS (ÖZ)

Araştırma Makalesi

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087

Basım (Published): 31.12.2023
Kabul (Acceptance): 08.11.2023
Gönderi (Submitting): 13.08.2023

Cilt (Vol): 11
No (Issue): 2
Sayfa (Pages): 170-195

Adres:

¹ Adıyaman Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih
Bölümü, Adıyaman, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6260-3283

*Sorumlu Yazar (Corresponding);
E-mail: akinaynur@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Osmanlı,
Kudüs, İnsan Hakları, Barış,
Huzur.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve tamamlayıcı protokoller neticesinde belirtilen haklar ve özgürlükler günümüzde insan haklarının temel prensiplerini oluşturmaktadır. Bu prensipler esas alınarak 16. yüzyıl Osmanlı yönetiminde Kudüs'te yaşayan halkın sosyal, ekonomik, hukukî imkânları değerlendirildiğinde zamanının ötesinde bir uygulama ile karşılaştığı görülmektedir. Modern dünyada bile tam olarak uygulanamayan yaşama hakkı, hukukî eşitlik, temsil edilme, toplanma, dernek ve sendika kurma gibi birçok insani hak 16. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde halka verilmekteydi. Devlet Müslümanların asli unsur olduğu gerçeğini yok saymadan halka tanıdıkları hak ve özgürlükleri azınlık olarak kabul edilen Hristiyan ve Yahudi vatandaşlar için de uygulamıştır. Çağdaşı olan diğer devletlerde görülmeyen bu hak ve özgürlükler 16. yüzyıl Osmanlı Devleti belgelerinde açıkça görülmektedir. İncelenen dönem için temel kaynaklar olan arşiv vesikalarındaki bilgilerden ulaşılan sonuçlar şöyledir: Şehir içinde yaşayan Müslüman, Hristiyan ve Museviler birlikte, barış ve huzur içerisinde bir yaşam sürdürmekteydiler. İnsanlar dini ve etnik bir ayrıma tabi tutulmadan serbestçe ürün yetiştirip satabilmekte, ibadetlerini ve kendi geleneklerini uygulayabilmekteydiler. Gerektiği zaman devletin kurumlarına hak aramak veya belli konularda itiraz ve şikâyet için başvurmakta ve sonuç almaktaydılar.

Human Rights in The Ottoman: The Example of 16th Century Jerusalem

Research Article

ABSTRACT

The rights and freedoms set forth in the European Convention on Human Rights and its complementary protocols constitute the basic principles of human rights today. Based on these principles, when the social, economic and legal opportunities of the people living in Jerusalem under the Ottoman rule in the 16th century are evaluated, it is seen that a practice beyond its time was encountered. Even in the modern world, many human rights such as the right to life, legal equality, representation, assembly, forming associations and trade unions, which were not fully practiced, were granted to the people in 16th century Ottoman Jerusalem. The state, without ignoring the fact that Muslims were the main element, applied the rights and freedoms they granted to the people to Christian and Jewish citizens, who were considered minorities. These rights and freedoms, which were not seen in other contemporary states, are clearly seen in the documents of the 16th century Ottoman State. The results obtained from the information in the archival documents, which are the main sources for the period analyzed, are as follows: Muslims, Christians and Jews living in the city lived together in peace and tranquility. People could freely grow and sell crops, worship and practice their own traditions without being subjected to religious and ethnic discrimination. When necessary, they could apply to state institutions to seek their rights or to file objections and complaints on certain issues and receive results.

KEYWORDS

Ottoman, Jerusalem, Human Rights, Peace, Tranquility.

1. GİRİŞ

İnsan hakları kişilerin dili, dini, ırkı, cinsiyeti, mensup olduğu milliyeti, sosyal konumu ve fiziksel özelliklerine bakılmaksızın insana insan olduğu için verilen haklardır. İnsan hakları gereğince insanlar yaşadığı coğrafya, toplum ve mekân fark etmeksizin hak sahibi bir varlık olarak algılanmalıdır. İnsan hakları kavramı ile insanların varoluştan beri sahip olduğu farklı kültürlerine din ve inançlarına gelenekleri ve siyasi rejimlerine bakmaksızın herkesin evrensel hakları olduğu kabul edilmektedir. Bugün evrensel kabul gören insan hakları kavramı Batı kökenlidir. İnsan hakları uzun ve sancılı bir zamandan sonra şekillenip son halini almış kavramlardan oluşmuştur. 1950 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ilerleyen zamanlardaki tamamlayıcı protokoller neticesinde belirtilen haklar ve özgürlükler arasında: öncelikle yaşama hakkı, işkence, zulüm ve insanlık dışı muameleye veya cezaya maruz kalmama, zorla çalıştırılmama, güvenlik hakkı, adil ve tarafsız yargılanma, kişinin suçluluğu ispat edilene kadar masum kabul edilmesi, özel yaşama saygı, aile yaşantısı ve haberleşmelerin gizliliğine saygı, düşünce ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma, dernek ve sendika kurma, evlenme, etkin hak arama yollarına başvurma, ayrımcılığa tabi tutulmama, eğitim, mülkiyet edinme, seyahat ve yerleşme gibi haklar vardır. Kısaca özetlemek gerekirse sözleşme ile güçlünün zayıfı ezmediği, adil ve eşit bir yaşam standardı oluşturulmaya çalışılmıştır. İnsan hakları başlangıçta fert ile devlet arasındaki anlaşmazlıkları düzenlemeyi amaçlamıştı. Devlet fertlerin sahip olduğu hakları düzenleyip korumakla görevliydi. Azınlıklar ve milletlerarası haklar ise zamanla geliştirilmiştir (Gündüz, 2000, s. 325).

Bu makalede dünya üzerindeki en tartışmalı bölgelerden biri olan Kudüs'te 16. yüzyıl Osmanlı Devlet yönetiminde insan hakları konu edinilmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı Kudüs Sancağında devletin halka ve bilhassa Müslüman olmayan reayaya uygulamaları incelenerek uygulamaların insan hak ve özgürlüklerine uygunluğu hususunda sonuca varılmaya çalışılmıştır. Her üç semavi din için kutsiyeti olan ve dünyada bugün dahi tartışma odağı ve maalesef silahların susmadığı Kudüs şehri özelinde Osmanlı insan hakları uygulamalarını değerlendirmek Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl insan hakları fikri ve pratiğini değerlendirmede faydalı olacaktır.

Bilhassa Müslüman olmayan halka Osmanlı idaresinin yaklaşımı, insan hakları kavramı merceği altında incelenerek, 16. yüzyılda Kudüs sancağında farklı etnik ve dini kökenli insanların hangi şartlarda yaşamlarını idame ettirdikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Zira Osmanlı Devleti'nde hak ve adalet anlayışını ölçebilmek için kendi hâkimiyeti altındaki asli unsur olmayan bireylere yaklaşımı daha net bir gösterge olacaktır. 16. yüzyıl Avrupa'sında asli unsur olarak kabul görmeyen halkın durumu hakkında da bazı bilgiler ile bahsedilen tarihteki uygulamalar hakkında bir konjonktür sunulmaya çalışılmıştır. Geçmiş zaman ile alakalı tüm cevaplara sahip olmak elbette

mümkün değildir. Fakat belge, bilgi ve işaretleri takip ederek belli sonuçlara ulaşabilmek mümkündür. Çalışmada öncelikle araştırma konusu ile alakalı dönemin temel kaynakları olan arşiv vesikaları incelenmiştir. Araştırılan zaman dilimi içerisinde seyyahlar tarafından yazılmış seyahatnameler incelenerek arşiv kaynaklarında ulaşılmış olan bilgiler desteklenmiştir. Bunlar dışında araştırmacılar tarafından yazılmış olan literatür kaynakları okunmuş ve ulaşılan veriler değerlendirilip çalışmada kullanılmıştır.

2. 16. YÜZYILDA AVRUPA'DA İNSAN HAKLARI

Bilindiği üzere 18. yüzyıldan önce insanlar, tarihi vesikalarda etnik kökenleri hakkında bilgiler olmasına rağmen Müslüman, Musevi, Hıristiyan olma özellikleri ile kategorize edilmişlerdir. Böylece 18. yüzyıl öncesinde dünyada geçerli olan toplumsal ayrımın din unsuru olduğunu söylemek mümkündür (Şentürk, 2000, s. 141). Yani her toplumun sahip olduğu temel bir inanış bulunmaktaydı ve yaşam bu inanışa göre şekillenmekteydi. 16. yüzyıl süresince elde edilen verilerde İngiltere, İspanya, İtalya ve Fransa gibi ülkeler kendi din ve inanışlarından başkasına müsaade etmemekteydiler. Bu bilginin teyidi için Avrupa nüfusuna bakmak aydınlatıcı olacaktır. Bahsedilen tarihlerde Avrupa ülkeleri nüfusuna bakıldığında “öteki” yani Yahudi ve Müslüman halkın barınmadığı ve Hıristiyan mezhebinden de sadece Katolik mezhebi üyeleri yaşadığı görülmektedir. Nüfus verileri bu kanıyı oluşturmaktadır. Ayrıca Yahudi ve Müslümanlar din değiştirmedikleri sürece Avrupa devletlerinde yaşama hakkı bulamamış sürgüne maruz kalmışlardır (Şentürk, 2000, s. 141). 16. asrın başında Avrupa demografik tablosu aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1: 16. yy Avrupa Demografik Yapısı

Ülke	Katolik	Musevi
İngiltere	% 100	% 0
İspanya	% 100	% 0
İtalya	% 98-99	% 1-2
Fransa	% 100	% 0

Tabloda verilen bilgilerden (Aktürk, 2010, s. 141) anlaşılacağı üzere Ortaçağ'dan Erken Modern Dönem'e kadar Avrupa coğrafyasında bazı istisnalar dışında Müslümanlar yaşayamamıştır. Moskof Knezliği'ne davet edilmiş olan Müslüman Litvanya Tatarları farklı bir inanç sahibi olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bunun dışında bir başka azınlık gurup daha vardır. Bunlar İspanya'da Katolik hâkimiyeti altındaki Müslüman Moriskolardır. Fakat bunlar da geleneklerini gizlice devam ettirdikleri

gerekçesiyle 1568 yılında baskı ve katliama maruz kalmışlardır. Bunun dışında Venedik'te 70 kişilik Osmanlı tüccarının misafir edildiği bilgisi mevcuttur. Burası incelenen dönemde Müslümanların Avrupa'da kendilerini gizlemeden var olabildikleri tek bölge olarak bilinmektedir. Museviler de bu tarihlerde Müslümanlardan farklı değildi. Eğer Avrupa'da yaşamak istiyorlarsa kamusal alanda Hıristiyan gibi görünmek zorundaydılar. Netice olarak 16. yüzyılda Osmanlı dışında bilhassa Avrupa devletlerinde bir başka inanışın veya yaşam tarzının tahammül görmediğini söylemek mümkündür. Marc Cohen Yahudilerin Müslüman devletlerde daha az zulüm gördüklerini söylemiştir. Nitekim kayıtlar da bu sözleri teyit etmektedir. İngiltere'de ve Fransa'da zaten az sayıda olan Yahudiler 1306, 1394 yıllarında sürülmüş ve ancak 17. yüzyılda dönebilmişlerdir. İspanya'da 1391 yılında buradaki Yahudilerin 3'te 1'i öldürülmüş kalanlar ise zorla vaftiz edilmeye çalışılmıştır. Bölge 1492'de Katolik Hıristiyanların eline geçince Musevilerin din değiştirmeleri ya da ülkeyi terk etmeleri söylenmiştir (Aktürk, 2010, s. 138). İtalya'da diğer Avrupa ülkelerinin tersine az da olsa Yahudi nüfusu bulunmaktaydı. Yahudiler ülkenin kuzeyinde getto denen mahallelerde yaşarlardı. Bu mahallelerde Hıristiyan halk ile Yahudilerin kaynaşmaması hususuna dikkat edilirdi (Aktürk, 2010, s. 141). Yahudiler Ortaçağ ve sonrasında Avrupa'da feci kıyımlara uğramışlardır. Yahudi katliamları Güney Fransa'da 1348 yılında başlamıştır. Bu tarihten sonra Yahudiler uzun yıllarca Avrupa'nın her köşesinde ikinci sınıf insan olmaya, kendilerine gösterilen büyük öfke gösterilerine ve hatta katliamlara maruz kalmışlardır. Nihayetinde de göç etmişlerdir. Dinlerinden dolayı Avrupa'da baskı ve zulüm gören Yahudilere Osmanlı Devleti kucak açmıştır. Bu göçleri Osmanlı resmi kayıtlarında net bir şekilde görmek mümkündür (Bozkurt, 1993, s. 541).

3. OSMANLI DEVLETİNDE İNSAN HAKLARI

Osmanlı Devleti'nde insan hakları fikir ve uygulamalarını anlayabilmek için İslam inancındaki insan ve insan hakları kavramlarına değinmek gereklidir. Zira Osmanlı, uygulamalarının çoğunluğunda İslam dinini referans göstermiş ve kendini İslam dininin yeryüzündeki güçlü bir temsilcisi kabul etmiştir. Bu durum Osmanlı bürokratik yazışmalarında, bilhassa padişah lakaplarında, üst kademelerce belirtilmiştir¹. İslam dininde insanların yaratılmış olmaktan kaynaklı asli hakları vardır. İslam dininin kitabı Kuran-ı Kerim insanı direk muhatap almıştır. Kuranda insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve sorumluluklarıyla beraber hak ve yetkilerle donatılmış biçimde anlatılmaktadır. Böylece İslam dininde insana büyük önem atfedildiğini söylemek mümkündür (Şentürk, 2000, s. 327). Ayrıca Kuran'da insanın önemli imkân ve kabiliyetlere sahip olduğu, saygı hak eden varlık olduğu ve dünyada iyilik ve güzelliği hâkim kılmak sorumluluğu ile görevlendirildiği belirtilmiştir. Tüm bunlara ek olarak ferdi hakları korumayı amaçlayan kul hakkı kavramı ile insanın insan üzerinde hakkı olduğu ve insanların bu hakkı ihlal etmesi

durumuna yaratıcının dahi tolerans gösteremeyeceği vurgusu yapılmıştır. Ayrıca, İslam inancında insanın insan olma vasfından dolayı sahip olduğu can ve mal dokunulmazlığı vardır. İnsanların sahip olduğu tüm bu haklar ırk veya inanç farklılığı nedeniyle kaybedilmeyecek haklardır. İslam ceza hukukunda suç ve ceza konularında kanunilik ilkesi ile suçu sabit olmadıkça kimsenin suçlu kabul edilmemesi, işkence yasağı, cezalandırmada denklik gibi kriterler modern insan hakları kanunları ile paraleldir. Sosyal amaçlı zekât, nafaka ve yardımlaşma anlayışı da insan haklarına verilen önemin bir diğer göstergesidir. Klasik dönemde Batı ülkelerinde güçlünün hâkim olduğu ve güçsüzlerin hakkını da belirlediği bir toplumsal yapıdan dolayı insan hakları alanında mücadeleler ilk olarak Batı toplumlarında görülmüştür. İslam toplumlarında ise son yüzyıla gelinceye kadar insan haklarına ilişkin bildirelere rastlanılmamıştır (Şentürk, 2000, s. 328). Fakat İslam peygamberi Hz. Muhammet'in Veda Hutbesinde insan hakları üzerine birçok vurgu bulmak mümkündür. "...Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Mallarınız ve canlarınız da aynı şekilde dokunulmazdır." (Erul, 2012, s. 591). Cümleleri insan hakları ve toplum düzenini oluşturmaya yönelik bir bakış açısı taşımaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti teokratik bir devletti ve İslam Hukukunu esas kabul ediyordu (Bozkurt, 1993, s. 539). Bununla beraber çeşitli defalar "İslam Halifesi" unvanını kullanan Osmanlı Sultanları İslam hükümdarlarının önde gelenleri oldukları iddiasındaydılar. Dolayısıyla kendilerini hilafetin koruyucusu olarak görmekteydiler (İnalçık, 1988, s. 304).

16. yüzyıl Osmanlı tarih ve mirasına baktığımızda insana verilen değeri uygulamalarda rahatlıkla görmek mümkündür. İnsan haklarının temeli olan yaşama hakkı, Osmanlı Devlet uygulamalarında başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bilindiği üzere İnsanların doğuştan sahip olduğu en önemli haklardan biri yaşama hakkıdır. Sahip oldukları kimlikleri, cinsiyetleri veya milliyetlerine bakılmaksızın tüm insanların hayat hakkının olduğu tüm beşeri kanunlarda vurgulanmaktadır (Dam ve Karataş, 2014, s. 56). Osmanlı aynı zaman dilimindeki Avrupa'nın aksine dini çeşitliliğe ve kendinden olmayan insanların topraklarındaki varlıklarını kabul edebilmiştir (Şentürk, 2000, s. 146). Bu uygulama Osmanlı'daki "millet sistemi" denilen dini, hukuki ve sosyal sistemden kaynaklanmaktadır. Kitap ehli gayrimüslimler İslam hukukunun verdiği yetkiler altında cizye ödemek koşuluyla askerlikten muaf oluyorlardı. Aynı zamanda kendi dinleri ve gelenekleri ile yaşama hakkına sahip oluyorlardı (Şentürk, 2000, s. 146). Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi tektanrıci topluluklar "ehli kitap" ve "ehli zimmet" sayılırdı ve kendilerine saygı ve hoşgörü ile yaklaşıldı. Tüm Osmanlı Devleti içerisinde gayrimüslim halkın varlığı 16. yüzyıl üzerine yapılan çalışmalarda defalarca belirtilmiştir. Özellikle Avrupa'da 16. yüzyılda Yahudilere karşı katletme, işkence, din değiştirmeye zorlama ve sürgün etme gibi muameleler (IHJR, 2011, s. 17) varken, Osmanlı Avrupa'dan kaçan Yahudilerin sığınağı haline gelmişti (Bozkurt, 1993, s. 541).

Osmanlı Devleti'ne Yahudilerin göçü 14. yüzyılda başlamıştı. Macar Kralı Layoş'un 1360'da Yahudileri sınır dışı etmek ile alakalı fermanı yayınlaması ile Avrupa'daki Yahudiler Osmanlı Devletini güvenli bir yaşam alanı olarak görmüşlerdir (İnalçık, 2010, s. 106). Avrupa'dan atılan Yahudiler, 1492'den itibaren Osmanlı İmparatorluğuna geldiler (Afyoncu, 2003, s. 275). Alman gezgin Hans Dernschwam "Yeryüzünde herhangi bir memleketten Yahudiler kovuldular mı doğruca Türkiye'ye gelirler" (Dernschwam, 1992:147) sözleri ile Yahudilerin Osmanlı'ya sığındıklarını teyit etmiştir. Kudüs'ü 16. yüzyılda ziyaret eden Yahudi bir İtalyan olan David Rossi Kudüs şehrindeki Yahudi yaşamı hakkında "Burada İtalya'da olduğu gibi sürgünde değiliz. Burada özel bir Yahudi vergisi yok" demiştir (Asali, 1989, s. 207).

16. Yüzyılda tüm dünyada sınır dışı edilen Yahudiler Osmanlı Devleti içerisinde kendi kültürlerini rahatça yaşamış ve geliştirmişlerdir. Bunun neticesi olarak Joseph Karo (1488-1575), Isaac Luria (1534-1572), Haim Vital (1543-1620) gibi Yahudi Kabalacı önderler Osmanlı sınırlarında; Safed'de yaşamıştıⁱⁱ. Oluşturulan bu güvenli ve özgür yaşam ile Osmanlı Yahudileri kültürel olarak en yaratıcı ve ekonomik olarak en başarılı dönemlerini, imparatorluğun klasik çağında yaşamışlardır (Lehmann, 2005, s. 22). Buraya kadar aktarılan tüm bilgiler ile İnsan Hakları Beyannamesinde yer alan yaşama hakkı, ayırimcılığa uğramama, düşünce ve din özgürlüğü gibi kavramların isimlendirilmeden Osmanlı Devleti'nde henüz 16. yüzyılda yaşatıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

3.1. 16. Yüzyıl Kudüs Sancağında Gayrimüslimlerin Yaşama, Yerleşme ve Güvenlik Durumları

Müslümanlar Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir olarak Kudüs'ü görmektedirler. Bilindiği üzere Kudüs'teki Mescid-i Aksâ aynı zamanda Müslümanların ilk kiblesidir. Ayrıca Hz. Muhammed'in gece yolculuğuna (İsra) ve göğe yükselmesine (Miraç) sahne olmuştur. İsrâ suresinin birinci ayetinde Mescid-i Aksâ'nın ismi zikredilerek şöyle buyrulmuştur: "Kulunu, kendisine bir takım ayetlerimizi göstermek için bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürütenin şanı pek yücedir. Şüphesiz o iştendir, görendir" (Kuran:17/ 1). Hz. Muhammed de bir hadisinde Kudüs hakkında şöyle buyurmuştur: "Yolculuk ancak şu üç mescitten birine olur: Benim şu mescidime, Mescid-i Haram'a ve Mescid-i Aksâ'ya" (Çiftçi, 2020, s. 330).

Kutsiyeti ile kabul görmüş olan Kudüs, tarihi süreçte "Yeruşalem" yani huzurun kaynağı (Gottheil vd., 1906: 2) "Uru-salimu" emniyet şehri" (Col, 1909, s. 26) "Beyt el-Makdis"; kutsal ev veya tapınak anlamlarına gelen isimler ile adlandırılmıştır (Yonah ve Gibson, 2007, s. 144; Gottheil vd., 1906, s. 2). Fakat süreç içerisinde barış ve huzur şehri olamamıştır. Aksine, çok eski zamanlardan beri, özellikle kutsal mekânların denetimi yüzünden şehirde zorlu mücadeleler vuku olmuştur. Çünkü bu dar alanda, üç dinin tarihi, geleneği,

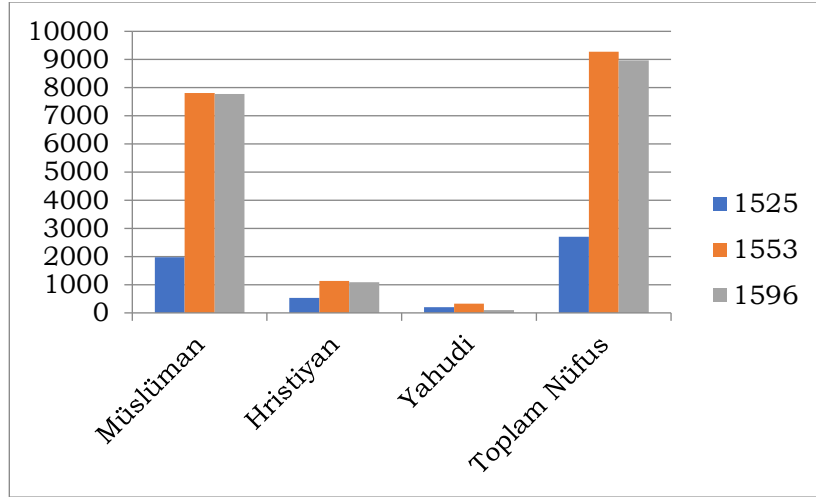
kutsal mekânları ve değerleri iç içedir. Bu da kutsal bölgeler üzerinde hak taleplerine ve bu taleplerden kaynaklanan çatışmalara yol açmıştır. Yahudilerin kutsal alanı Bet Ha-Mikdaş (Süleyman Mabedi) ile Müslümanların Harem-i Şerif'inin hâkim olduğu Mabet Tepesi bu çatışma alanlarının en önemlilerinden biridir. Bu yer; Yahudiler için yaşamın temeli ve Yahudi ideallerinin ana mekânı durumundaydı. Müslümanlar için Hz. Muhammed'in miraca yükseldiği alan ve ilk kible iken Hıristiyan inancında olanlar için İsa'nın hayatının önemli bir bölümünün geçtiği yerdi (Harman, s. 326-327).

Kudüs ismi gibi bir barış şehri olmalıdır ama tarihi süreç içerisinde bu mümkün olmamış şehir defalarca kez savaflara, istilalara ve yıkımlara maruz kalmıştır. Yahudiler defalarca bölgeden sürgün edilmiş uzun yıllar en kutsal saydıkları şehre dönememişlerdir. Bu durum Hz. Ömer'in şehri fethetmesi ile değişmiştir. Hz. Ömer Antlaşmaⁱⁱⁱ ile Kudüs halkına; Cizye ve haraç karşılığında can ve mal güvenliği ve din ve ibadetlerinde özgürlük hakkı tanımıştı. Halk için hayat güvencesi verilmişti. Bu güvence ile şehir işgal edilmeyecekti. Böylece tarih boyunca büyük istilalara maruz kalmış ve büyük felaketlere sahne olmuş bu kutsal şehir Müslümanlar tarafından fethedildiğinde daha önceki ve daha sonraki istilaların tamamından farklı olarak bilhassa dini ve insani değerler açısından büyük bir hoşgörü ile karşılaşmıştı. Şehrin tarihindeki en acı hatıra ise Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmesi ile gerçekleşmiştir. Olay birçok kayıta korkunç bir katliam olarak geçmiştir. Burada bulunanların ayak bileklerine kadar kana battığı, olayın vahametini anlatmak için kullanılan ifadelerdendir (Fulcherius, 2009, s. 104; Demirkent, 1996, s. 330). Yapılan katliamın ardından Kudüs'te bulunan Müslüman eserleri yağmalanmıştır. Camiler kiliseye çevrilmiş veya başka amaçlar için kullanılmıştır. Haçlıların eline geçtiği ilk zamanlarda şehir neredeyse terk edilmiş bir hal almıştır. Sokaklarda sadece Hristiyan guruplar ve Müslüman esirler görülmüştür (Lamb, 2010, s. 306). Kudüs bu şartlar altında yaklaşık bir asır Haçlıların elinde kalmıştır. Bu süre içerisinde Haçlılar Kudüs'te diğer dinlerden insanların yaşamasına izin vermemişlerdir. Bu durum Sultan Selahaddin'in Kudüs'ü almasına kadar devam etmiş o zamandan sonra farklı dinlere inanan insanların tekrar birlikte yaşamasına imkân sağlanmıştır (Batuk-Mert, 2017, s. 133).

Osmanlı Kudüs'ü 1517 yılında fethettikten sonra şehir istikrar dönemine girmiştir. Müslüman Osmanlı Devleti Müslüman olmayan unsurları bünyesinde din değiştirmek veya ülkeden kovmak gibi bir yaptırımda bulunmayarak varlıklarına izin vermiştir. Bunu tahrir defterlerindeki veriler ışığında da teyit etmek mümkündür. Şehirde yaşamalarına izin verilen Hıristiyan ve Yahudiler topluca bir mahalle, Nahiye ve şehir merkezinde iskâna zorlanmamıştır. 16. yüzyıl süresince Bazen sadece kendi dindaşları ile bazen de Müslüman ahali ile birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tahrir kayıtlarındaki nüfus verilerine göre; Şehirde 1525-26 yılında 109 mücerred^{iv} 1974 Müslüman hane, 1 mücerred 529 Hıristiyan hane, 199 Yahudi hane bulunuyordu (COA, TTD, 427). 1538 yılında 419 mücerred 4183 Müslüman

hane, 47 mücerred 629 Hristiyan hane, 21 mücerred 243 Yahudi hane bölgede yaşamını sürdürmekteydi (COA, TTD, 1015). 1553-54 yıllarındaki kayıtlarda Müslüman nüfus 7813 hane 211 mücerred, 60 mücerred 1134 hane Hristiyan, 13 mücerred 333 hane Yahudi mevcuttu (COA, TTD, 289). 1562-63 yılında bölgedeki toplam nüfus 445 mücerred 8899 haneydi. Bu nüfustan Hristiyanlar 109 mücerred 1087 hane, Yahudiler 12 mücerred 248 hane nüfusa sahipti (COA, TTD, 112). 1596-97 yıllarında şehirde 152 mücerred 7778 hane Müslüman, 2 mücerred 1086 hane Hristiyan ve 101 hane Yahudi bulunmaktaydı (COA, TTD, 178). Osmanlı Devleti'nin şehirdeki ilk yüzyılında nüfus verilerini yüzyılın başı, ortası ve son dönemine bakarak anlamlandırmak daha mümkün olacaktır. 16. yüzyıl süresince hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfus yüzyılın ilk döneminden ortasına kadar artış göstermiştir. 1560'lı yıllardan sonra beşeri, siyasi ve bölgesel nedenler ile nüfusta azalma olmuştur. Yüzyılın son tahririnde bilhassa gayrimüslim nüfusun azaldığı görülür. Fakat bu az halde bile Osmanlının şehri aldığı ilk dönemden fazla bir nüfus olduğunu belirtmek gerekir. Gayrimüslim nüfus dalgalanmaları bazen şehir dışına çıkan din adamlarından da kaynaklanmıştır. Kudüs'te Hristiyan rahipler, bazen başka ülkelere yardım toplamak için gidiyorlardı. Örneğin Etiyopyalı Hristiyan Rahipler, 1560'lı yıllarda yardım toplamak amacıyla Avrupa ülkelerine gitmişlerdir (Pedersen, 2003, s. 138).

Şekil 1. 16. yy Kudüs Nüfus Grafiği

Nüfus tablosuna göre 16. yüzyıl içerisinde çeşitli dalgalanmalar olsa da Kudüs'te gayrimüslimler varlıklarını sürdürebilmiştir. Fakat yüzyıl süresince nüfusun çoğunluğu Müslüman halktan oluşmuştur (Güneş, 2017, s. 15). Kudüs bu yerleşim mantığı ile 16. yüzyılda dört büyük bölgeye ayrılmıştır. Müslümanlar şehrin kuzeydoğusunda otorite merkezi sayılan Harem ve çevresinde, Hristiyanlar kuzeybatıda Kamame kilisesi ve çevresinde, Ermeniler güneybatıda St. James Kilisesi çevresinde, Yahudiler ise Aşkenazi ve Sefarad sinagoglarının çevresinde (Dolu, 2017, s. 55; Özcan, 2010, s. 371; Ze'evi, 2000, s. 27-28) ve ağlama duvarına yakın alanlardaki Kehillot diye tabir ettikleri

mahallelerde (Bernard, 1984, s. 127) ikamet ediyorlardı. Bu yüzden Şeref, Mesleh ve Rişe gibi daha çok güney mahallelerde bulunmuşlardır. Şehirde gayrimüslim halkın ayrı mahallelerde ikamet etmesi katı bir bölünme olmadığı gibi zorunlu bir durum da değildi. Her din ve Cemâat mensubu halk kendi Cemâat mensuplarıyla bir arada olmayı tercih etmekteydi (Ze'evi, 2000, s. 27-28). Bir cemaate ait olan bir mahalle sonuçta sadece teoride, ayrı bir bölge değildi, mahalle bütün cemaatin birbirini tanıdığı, kendi kendine yeten, evlerinden çıkıp yakın bir tapınakta dua edebildikleri, kendi içlerinden önderlerini seçebildikleri ve ayrıca, günlük ihtiyaçlarının temini gibi servislerin de sağlandığı bir bölgeydi (Cohen, 1989, s. 114).

Cohen, Kudüs'te özerk bir Yahudi hayatının Müslüman yöneticiler tarafından teşvik edildiğini ve korunduğunu söylemektedir (Asali, 1989, s. 207). Ancak yukarıda belirtildiği üzere Kudüs nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bu yüzden Müslümanlarla olan ilişkilerden bahsederken aslında kasabanın çoğunluğundan bahsedilmiş ve İslami yönetimde önemli olan hükümdar/kul ilişkisine vurgu yapılmıştır. Azınlık halktan en iyi ihtimalle korunan topluluklar olarak bahsedilirdi. Devlet tarafından azınlıklara tanınan bütün ayrıcalıklar ve menfaatler gönüllü bir şekilde sağlanırdı, bunlar hak görüldüğü için verilen ayrıcalık ve haklar değildi (Cohen, 1989, s. 102). Şu ana kadar verilen bilgiler ışığında insan hakları ihlallerinin en çok görüldüğü, günümüzde azınlık tabir edilen, kişilerin Osmanlı Devleti'nde kendi halklarından sayıldığı ve öyle muamele gördüğü söylenebilir. Osmanlı'nın kendi kökeni ve dininden olmayan insanlara yaklaşımı resmi yazışmalarda da görülmektedir. 16. yüzyıl Kudüs resmi belgelerinde gayrimüslim reayanın hukuki, sosyal ve dini durumları incelenerek insan haklarının ne kadarının şehirde uygulandığını söylemek mümkün olacaktır.

3.2. 16. yüzyıl Kudüs Sancağında Gayrimüslimlerin Hukuki, Sosyal ve Dini Durumları

Osmanlı Devleti gayrimüslimlere öncelikle Kur'anı Kerimde Kâfirun suresi 6. Ayetteki "Sizin dininiz size, benim dinim banadır" (Kâfirun: 109/6) sözü ile yaklaşmıştır. Dinde zorlama yoktur inancı ile de Müslüman olmayanlara karşı bir öfke içerisinde olmamıştır. Osmanlı Kutsal mekânlarda her dinin mensuplarının kendi inançlarını serbestçe icra etmelerini mümkün kılmayı devlet politikası olarak benimsemiştir. Bu tavrın Kudüs'teki en açık göstergesi, Kudüs Halil Kapısı'ndan içeri girildiğinde Osmanlı'nın taş duvara kazınmış olduğu "*Lâ ilâhe illallah, İbrâhim Halîlullah*" yani "Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. İbrahim, Allah'ın dostudur." kitabesidir. Osmanlı, "*Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasulullah*" şeklindeki kelime-i tevhidi yazmak yerine, her üç dinin de peygamber olarak kabul ettiği Hz. İbrahim'in adını Kudüs duvarına yazmıştır. Böylece diğer semavi dinlere karşı hoşgörüsünü belirtmiştir (Erul, 2017, s. 30).

Osmanlı, tüm halkını hâkimiyeti altında barış ve huzur içerisinde yaşatmaya çalışmıştır. Devlet içerisinde gayrimüslimler tıpkı Müslümanlar gibi, hukuki haklara sahiplerdi. Osmanlı Devleti Kudüs'te bulunan Rum Ortodoks, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan ve Bulgar Ortodoks halkları kendi din önderlerinin yetkisi altındaki meşru cemaatler olarak kabul etmiştir. Bu kabul tüm belgelerde ayrı ayrı zikredilmeleri ve haklarının neler olduğu hakkında bilgiler verilmesi^v ile açıkça görülmektedir. Gayrimüslimlerin de, modern insan haklarının esaslarından olan evlenme, çocuklarına veli olma, vasi tayin etme, nafaka, miras, mal ve mülk edinme hakları vardı. Yani evlenme, boşanma ve bir kısım ticaret hukuku gibi medeni hukukla ilgili konularda bağımsız; toplumu ve idareyi ilgilendiren konularda ise Osmanlı hukukuna bağlıydılar. Gayrimüslim tebaa kendi aralarındaki mevzuları ve devlet ile ilişkileri, bizzat kendilerinin seçmiş olduğu ve devlet tarafından onaylanmış lider kişi aracılığıyla yürütmekteydi. Tahrir kayıtlarında açıkça bu kişiler belirtilmiştir. Örneğin 1538 yılında Kudüs merkezinde bulunan mahallelerde “Şeyhe'l-Yehûdiyyân” isimli bir kayıt olduğu görülmektedir (COA. TTD.1015, s. 153). Yine 1538 tarihli bir davada “Şeyhe'l-Yehûd” sıfatlı bir isim Kudüs Şeriyeye Sicilleri'nde görülmüştür (Öksüz, 2016, s. 125). Kudüs'ü 17. yüzyılda ziyaret eden Evliya Çelebi, Yahudi halkın işlerini yürüten bir temsilcilerinin olduğunu ve Kudüs'te onlara ait iki mabet bulunduğunu ifade etmiştir. 16. yüzyılda var olan Yahudi temsilcilerin ilerleyen tarihlerde de varlığının devam ettiğini bu sözler ile anlamak mümkündür. Evliya Çelebi seyahatnâmesinde Osmanlı Devleti'nin Kudüs şehrindeki gayrimüslim ahaliye ve ziyaretçilere karşı uygulamaları hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Evliya Çelebi Kudüs'ün Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dininde kutsal olduğunu Bu nedenle buraya bilhassa hac ibadeti için gelen Hristiyanların, Osmanlı Devleti himayesinde bu ibadetlerini asayiş içinde yapabildiğini belirtmiştir (Çelebi, 2017, s. 491-502).

Osmanlı Devleti'ndeki insan hakları uygulamalarını sınırsız bir özgürlük anlayışı olarak algılamak yanlış olacaktır. Osmanlı mevcut düzeni korumaya yönelik sınırlamalar koymuştur. Asayiş bozan Müslüman olsun olmasın kimseye müsaade edilmemiştir. Belgelerde bu yaklaşımın sonuçlarını görmekteyiz. Örneğin Kudüs'te bulunan Hz. Üzeyir'in kabrinde eğlence yapan gayrimüslim kişiler olduğu ve bunların engellenmesi hakkında Kudüs kadısına ve beyine hüküm (A.DVNS.MHM.d. 34, s. 97) verilmiştir. Yine bazı Yahudilerin Kudüs ve civarındaki şehirlerde hırsızlık yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bunların Kıbrıs'a gönderilmesi kararı verilmiştir. 1573 (A.DVNS.MHM.d. 22, s. 282) ve 1576 tarihli mühimme kayıtlarında Safed şehrindeki Yahudi halktan bazıları Kıbrıs'a gönderilmişlerdir (A.DVNS.MHM.d. 28, s. 99). 1578 tarihli başka bir kararda benzeri suçlar işleyen Yahudilerin Kıbrıs'a sürülmekten affolunduğu (A.DVNS.MHM.d. 28, s. 99) kaydedilmiştir. Bu belgelerle Devletin ihtiyaç duyduğunda yasaklamalar hatta sürgünlere başvurduğunu da görmekteyiz.

Osmanlı Devleti halkına karşı uygulamalarında barışçıl ve eşitlikçi bir tutum sergilerken İslam esaslarına aykırı davranılmamasına bilhassa dikkat

etmiştir. İçki gibi İslam'da haram olan yiyecek ve içecekler gibi ürünlerin bulundurulması ve satışına izin verilmezdi (YILDIRIM, 2021, s. 505). Tabii şehrin kutsiyeti de bu yasaklara daha dikkat edilmesine neden olmuştur. 1565 yılında Kudüs merkezinde içki satıldığı şikâyeti üzerine durumun engellenmesi hususunda emir verilmiştir (A.DVNS.MHM.d. 6, s. 608-609). Bu hüküm gibi Kudüs'te şarap satıldığı iddiasıyla fazlaca mühimme kaydı bulunmaktadır. Fakat domuz eti ile alakalı resmi bir belge bulunamamıştır. 16. yüzyıl boyunca Kudüs'te domuz etine dair bir bulgunun bulunmaması, burada bu süre zarfında hiç domuz beslenmediğinin ve dışarıdan getirilmediğinin kanıtı sayılabilir. Zira İslam dininde domuzlara karşı güçlü bir tiksinti duyulurdu. Hatta Müslümanlar birini aşağılamak istediklerinde, ona “domuz yiyici” derlerdi. Bu oldukça ağır bir hakaretti, bu hakaretin kullanıldığı tartışmalar sıklıkla mahkemeye taşınırdı (Cohen, 1989, s. 39). Bu ve benzeri yaptırımlar İslam toplum yaşantısı gereği Osmanlı tarafından hassasiyet gösterilen yasaklar olmuştur. Bu gibi yasaklar ile beraber Kudüs'te 16. yüzyıl içerisinde otoriteler azınlık cemaatlere karşı bazı katı tutumlar sergilemiştir. Bu, ekmek temin edilmesi konusunda olurdu. Asla Müslümanların haklarını ikinci plana atacak şekilde ekmek temini yapılmamalıydı: 1588'de kendi cemaatini temsil eden bir Katolik rahibe, Kudüslü Müslümanların ihtiyaçları giderilmeden önce un satın almaktan kaçınması konusunda uyarıda bulunulmuştu. Bu tutum insan hakları kavramına uygunluğu hususunda eleştiriye açıktır. Fakat belgelere bakınca genel anlamda bir mahrum bırakma veya yok sayılma şehir içerisinde 16. Yüzyıl süresince tezahür etmemiştir (Cohen, 1989, s. 102).

Gayrimüslimler evlilik, kılık kıyafet ve isimler hususunda Müslümanlardan ve birbirlerinden ayrı kabul edilirdi. Müslüman erkeğin, kitap ehli olan Yahudi ve Hristiyan hanımlar ile evlenmesi caiz iken, kitap ehli olmayanlarla evlenmesi haram olarak kabul edilmişti. Gayrimüslim kişilerin Müslümanların giydiği elbiseleri giymeleri ve aynı türden isimleri takmaları yasaktı. Bazı araştırmacılar bunun sebebini Müslüman'ın yükümlü olduğu dini görevlerde gayrimüslimlerin sorumlu olmayışında aramaktadır. Müslüman olmayanlar Müslümanlarla aynı kıyafetleri giyinirse ve aynı isimleri taşırsa Müslüman zannedilerek, dini vecibeleri yerine getirmekten sorumlu tutulur ve bunları yerine getirmediikleri gerekçesiyle ceza alabilirlerdi. Yani bu tutumun, zimmîleri ikinci sınıf vatandaş olarak görmekten ziyade, onları koruma düşüncesine dayandığı iddiası mevcuttur (Avşin Güneş, 2015, s. 16-18; Güneş, 2017, s. 15). Bu durumu “Yahudi ve Hristiyanlara benzemeye özenmeyiniz” (Casiye.18) ayeti ve “Bizden başkasına benzemeye çalışan, bizden değildir” hadisi gibi İslam geleneğinde bulunan gayrimüslimlere benzememe, onlardan farklı görünme anlayışı ile de açıklayan bakış açısı da mevcuttur (Şık, 2020, s. 66). Resmi kaynaklara bakıldığında da gayrimüslimlerin Müslüman kıyafetlerini giyme hususunda yasaklara maruz kaldıkları görülmektedir. Fakat ibadetleri esnasında Müslüman kıyafetine benzese de gerekli kıyafetleri giyebildiklerine dair deliller vardır. Bu hususla alakalı bir fetva şöyledir: Müslümanlar, Yahudiler Kiliselerinde ibadet ederlerken âyinleri gereği

başlarına şemle^{vi} örtünmekten engellenebilirler mi? Sorusuna engellenmezler cevabı verilmiştir (Osmanlılarda Hukuk Ve Toplum, 2015, s. 87). Fetvadan anlaşıldığı üzere gayrimüslimler ibadetleri için Müslüman kıyafetine benzeyen bu örtüyü kullanmak için yetkili mercilerden izin istemiş ve bu hak kendilerine verilmiştir. Bir yasağın ibadetleri gereğince uygulanmaması 16. Yüzyılda Kudüs'te gayrimüslimlerin dini yaşamlarına müsaade edildiğini göstermektedir.

16. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde yaşayan gayrimüslimler, haklarını aramak için rahatlıkla Osmanlı mahkemelerine müracaat edebilmişlerdir. Gerektiği zaman Osmanlı yöneticileri ile doğrudan iletişime geçerek haklarını talep etme imkânı bulmuşlardır. Devlet erkânı gayrimüslimleri muhatap kabul etmiş ve haklarını bazen Müslüman ahaliye bazen de bölge yöneticilerine karşı korumuştur. Kendi aralarındaki sorunlara da adalet ile çözüm getirmeye çalışmışlardır. Örneğin 1568'de bir muhtesip kasaplardan vergileri yüksek istemekle kalmayıp çift damga vergisi de istemiştir. Hatta kesim yapan kişilerin de vergi vermesini istemiştir. Yahudi cemaatinin önde gelenlerinden biri bu durumu kadiya anlattığında bu tür eylemler hemen yasaklansın kararı verilmiştir (Cohen, 1989, s. 15). Karen Armstrong 16. asrın ilk yarısında Müslümanların iki sefer Yahudi mabedini kapatmaya çalıştıklarını fakat Müslüman Kadı'nın Yahudilere yardımcı olduğunu bildirmiştir. Ancak aynı mabedin Yahudilerin haddi aşan hareketlerinden dolayı 1587 yılında kapatıldığını belirtmiştir (Armstrong, 2021, s. 320). 16. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde devletin Müslüman ve gayrimüslim reayasına bilhassa hukukî alanda eşit yaklaşımı halkın da birlik içerisinde yaşama kabiliyetini geliştirmişir. Bu birliktelik bazen devlete karşı yakınlaşma şeklinde de tezahür etmiştir. 1545'in ortalarında tüccarların şeyhi ve birkaç önde gelen tüccar (İbni Sammum ve İbni Miran) Kudüslüler adına "hem Müslümanların hem de Hristiyanların" vergilerinin kaldırılmasını istemek amacıyla İstanbul'a bir temsilci göndermişlerdir. Bu kişiye masraflarını karşılaması için yüklü miktarda para verilmiş ve ondan bütün avarız vergilerinin kaldırılmasını emreden bir fermanla dönmesi istenmiştir (Cohen, 1989, s. 127). Bu gibi şikâyetlerin ve taleplerin varlığı kentte haberleşme gizliliğine saygı duyulduğunun güçlü bir göstergesidir. Örnekte kentteki idarecileri devlet merkezine şikâyet edebilme imkân ve fırsatı, kişilerin dini ve milli durumlarına bakılmaksızın uygulandığını görmekteyiz. Bu örnek ve önceki birkaç mahkeme müracaatları düşünüldüğünde Osmanlı Kudüs'ünde insan hak ve özgürlüklerindeki, etkin hak arama ve halkın haberleşme gizliliğine saygı gibi uygulamaların yaşatıldığı fikri hâsıl olmaktadır.

Kudüs şehir ekonomisinde Müslüman olmayan halklar da çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. 1545 yılında şehir merkezinde kasap loncasına bağlı 19 kasap vardı. Bunlardan biri Yahudi ve biri Hristiyandı (Cohen, 1989, s. 30). Şehir için gereken Tahıl ürünleri taşradan getirilirdi. Tüccarlar köylere gidip satın aldığı malı kasabaya getirirdi. Bu kişilere "haddar" denirdi, bunların çoğu Yahudi'ydi (Cohen, 1989, s. 109). 1580'li yıllarda sabun üzerinden alınan

vergilerin toplanma görevi Yahudi vergi toplayıcısı Davud'a kiralanmıştır (Cohen, 1989, s. 90). İncelenen zamanda nadiren de olsa Hristiyan ve Yahudi değirmenci lonca üyelerinden bahsedilmiştir. Yine bazı Hristiyan cemaatler fırın loncasında da görülmüştür. Manastırlarına yakın yerlerde fırınlar işletmişlerdi. Yahudi mahallesinde, 16. yüzyılın ilk yarısında en az bir tane fırın olduğu kayda geçilmiştir; 1583'te Yahudiler, kadıdan, çarşılarına yakın bir yere yeni bir fırının yapılması için izin vermesini istemiştir (Cohen, 1989, s. 114). Lonca müessesesi elbette günümüz insan haklarındaki toplanma ve dernek kurma kavramının tam karşılığı değildir. Fakat 16. yüzyıl standartlarında bir araya gelerek ekonomik bir birliklilik gerçekleştirdikleri düşünüldüğünde toplanma ve dernek kurmaya çok benzer bir oluşum olarak görülebilir. Gayrimüslim lonca üyelerinin de bu oluşumda var olması insan haklarındaki toplanma ve dernek kurma hakkının Osmanlı Kudüs'ünde azınlıklara verildiğinin göstergesidir.

Kudüs'te Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında Filistin'i ziyaret eden İtalyan bir Yahudi Yahudilerin Avrupa'nın aksine Filistin'de resmi görev alabildiklerini belirtmiştir. Ayrıca Yahudilere dayatılan özel bir vergi olmadığını ve hatta devletin Yahudileri himaye edip ve onların tanıklıklarını dahi kabul ettiğini belirtmiştir. Kudüs Şeriyeye Sicilleri'ndeki 1528 tarihli bir hüküm İtalyan Yahudi'nin gözlemini kanıtlar niteliktedir. Kudüs'teki Halilurrahman Vakfı'nda sarraflık mesleğini icra eden Yahudi Musa isimli şahıs, bazı kişilerin müdahalesiyle işten çıkartılmıştır. Yahudi şahıs durumu İstanbul'a şikâyet ederek yeniden görevine dönmeyi talep etmiştir. İstanbul'dan gelen kararda kimsenin ona müdahalede bulunmaması hususunda emir verilmiştir. Bu örnekte Yahudi kişinin muhatap kabul edilerek mağdur edilmediği görülmektedir. Aynı zamanda Müslümanlar için kutsal olan yerlere hizmet amacıyla kurulmuş olan Halilurrahman Vakfı'nda sarraflık görevinin bir Yahudi'ye verilmesi, bölgede eşitlikçi bir yaklaşımın güzel bir örneğidir. Önceki örnekler de düşünüldüğünde 16. yüzyıl Kudüs'ünde insan haklarına uygun bir yaşantı olduğunu söylemek bir kez daha mümkün hale gelmektedir. Aynı zamanda Müslümanlar tarafından yönetilen bir ülkede, bir Yahudi'nin en üst mercie müracaat edebilmesi bölgede adalet anlayışı olduğunu göstermektedir. Hâlbuki aynı dönemlerde Avrupa'da, zengin olan Musevileri, küçük yalan ve iftiralarla suçlamak ve onların mallarına el koymak, zenginleşmenin en kolay yollarından birisi olmuştur. Örnekteki Yahudi'nin İstanbul'a şikâyette bulunması önemlidir. Fransa'da Yahudilerin 18. yüzyılda bile Paris'e girmeleri yasaktı. Fakat henüz 16. yüzyılda Museviler Osmanlı Devleti'nde gerektiğinde yaşamış oldukları haksızlığı bildirmek üzere imparatorluğun payitahtını ziyaret edebiliyorlardı (Öksüz, 2016, s. 118).

16. yüzyılda devlet kurumlarında Hak aramakla alakalı sıkıntı yaşamayan gayrimüslim cemaatler çeşitli yasaklara dahi meyletmişlerdi. 16. yüzyılda Kudüs'te Sabun fabrikalarındaki küplerde zeytinyağı saklamak yasak olmasına rağmen oldukça yaygındı. Kudüs'te bu şekilde küplerde saklanmış zeytinyağı satışı yapan tüccarlar yakalandıklarında kadı huzuruna

çıkarılırlardı. 1549, 1556, 1558, 1559, 1560 ve 1583'te Bir Yahudi'nin bu yolla Nablus'tan Kudüs'e yağ getirdiği iddia edilmiş ve bu illegal ticarete bir son vermek adına yasak getirilmiştir. Sık sık gösterilen çabaya bakıldığında bu işin giderek ciddi bir boyuta taşındığını varsayabiliriz (Cohen, 1989, s. 79). Bu ve benzeri hukuki uygulama ve yaptırımlara bakılınca insan hakları kavramları hususunda 16. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünün iyi bir sicili olduğu aşikârdır.

Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Kudüs'ü ele geçirdiğinde kentin kutsal yerlere sahip olması nedeniyle buralardan yararlanmak ve bakımlarını üstlenmek için eski zamanlardan beri devam eden çekişmeleri ve dinler, mezhepler, tarikatlar ve dini liderler arasındaki tüm kavgaları da devralmıştır (Avcı- Yazıcı Özdemir, 2019, s. 41). Bu çekişmeler bazen Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında olmuş bazen Gayrimüslimler ile idareciler arasında bazen Hristiyan ahali ile Yahudiler arasında bazen de dinler içindeki mezhepler arasında olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ilk yüzyılında bu tarz çekişmelerin her türlü örneğini resmi kayıtlarda görmek mümkündür.

16. yüzyıl Kudüs Sancağında Yahudi ibadet alanları hakkında Hristiyan ibadet alanları kadar teferruatlı bilgi yoktur. Burada Yahudilerin mezhepler arası çok fazla çatışmaları olmaması etkili olabilir. Ayrıca incelenen zaman diliminde nüfus olarak Hristiyan halktan daha az olmaları da etkili olabilir. İslam öncesi dönemde Yahudi halkın bu topraklarda yaşatılmamış olması bölgede Hristiyanlar kadar kökleşmelerine engel olmuş bir unsur olarak düşünülebilir. Tüm bunlara rağmen 16. yüzyılda Kudüs'te Yahudi varlığı, ibadet alanları ve hatta kendi aralarında mezhepsel çatışmaları belgelerde mevcuttur. Yahudilerin kendi dindaşlarıyla aralarında geçen bir anlaşmazlık Osmanlı belgelerine en erken 1517'de yansımıştır. Bu belgede Karayimlerin, Rabbanileri Seyyid Şumayel'in mezarını ziyaretten men ettikleri bildirilmiştir. Kendi aralarında çözölemeyen mesele İstanbul'a şikâyet edilmiş ve Rabbâniler kendilerine izin verilmesini istemişlerdir. Durum incelendikten sonra olay Osmanlı tarafından haksızlık olarak kabul edilmiştir. Her iki tarafında serbest bir şekilde tartışma mevzu olan kabir ziyaretini yapabilmesi için Kudüs kadısına emir verilmiştir. 1555 tarihinde aynı türbeyi ziyaret etmek isteyen Yahudilere bu sefer Müslümanların engel olduğu şikâyet olarak bildirilmiştir. Bu konuda aynı şekilde sonuçlandırılmış. Yahudilerin ibadet etme hakkı devlet erkânı tarafından korunmuştur (Öksüz, 2018, s. 19). Osmanlı, kendi aralarında veya Müslümanlara karşı oluşan anlaşmazlıkta Yahudilerin ibadet etme haklarına saygı duyduklarını pratikte göstermişlerdir. Böylece Osmanlı'da 16. yüzyılda, insan hak ve özgürlüklerine uygun bir şekilde, tüm halkın ibadetlerini özgürce yapabildiğini ve kimseye engel olunmadığını söylemek yanlış olamayacaktır.

Yoğun bir Müslüman nüfusu olan Osmanlı Devleti'nde Müslüman halk ile Gayrimüslim halk arasında Gayrimüslim mabetlerinin varlığı ve tamiri gibi hususlarda sıkıntılar olmuştur. Kudüs'te bulunan Musallebe Manastırı uzun yıllar Müslüman ve Müslüman olmayan halk arasında çekişmeye neden olmuştur. Bu çekişmeler devlet otoritelerine başvurularak çözüme

kavuşmuştur. 1564 tarihinde bazı Müslümanlar Musallebe Manastırının Kudüs'ün fethi ile mescite çevrilmiş olduğu ve imaret ile alakalı kalıntılar olduğu iddiasıyla kadıya müracaat etmişlerdir. İnceleme ile Müslümanların iddialarının kanıtlanamadığı ve gayrimüslimlerin elinde hüccetleri ve hükümleri ile haklı oldukları görülmüş ve iddialar kabul edilmemiştir. Böylece gayrimüslimler lehine bir karar alınmıştır (A.DVNS.MHM.d. 6/558). 1570 tarihinde kaydedilmiş başka bir mühimme belgesinde; Musallebe Manastırı üzerine Hristiyan ve Müslüman halk arasında anlaşmazlık olduğu ve bu anlaşmazlığın adaletli bir şekilde incelenip soruşturulması emri verilmiştir (A.DVNS.MHM.d. 9/120). 1571 tarihinde verilmiş hükümle konunun soruşturulup neticelendirildiği görülür. Bu sefer şikâyet mevzusu Musallebe Kilisesi yanında Müslümanlar tarafından yapılmış olan bir mescit olmuştur. Bu mescit Hristiyanlar tarafından Kilisenin bir parçası olduğu iddia edilerek kiliseye eklenmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine Şam Kâdısı, Kudüs beyi Muhammed ve Kudüs Kâdısı Mevlana Müslühiddin ile beraber alana gidip inceleme yapmışlardır. Bölgeye ulaştıklarında her iki taraftan insanlar (Müslüman mescidinin Vâizi Seyyid Yahya ve Musallebe isimli Kilisenin reisi olan Rahip Beraye ve diğer din adamları) da kendilerine eşlik etmiştir. Paylaşılamayan alan incelenmiş ve burada eski zamanlardan kalma namaz kılmak için bir mihrap ve İslam usulüne göre dua etmek üzere bir alan olduğu tespit edilmiştir. Fakat yetkililer bununla da yetinmeyerek sicil kayıtlarını incelemişlerdir. Sicil kayıtlarında alanın kadının incelemesi ile kadimden beri Müslüman mescidi olduğu ve içerisinde namaz kılındığı Müslüman şahitlerin de şahitliğiyle kabul edilmiş ve hükmün kayıtlara geçmiş olduğu görülmüştür. Bu kayıt kilise görevlilerine bildirilmiştir. Kilise görevlileri bahsedilen tarihte kilisede görevli olmadıklarını ve bu karardan haberdar olmadıklarını söylemişlerdir (A.DVNS.MHM.d. 12, s. 644). Tüm bu delillere ek olarak mescidin daha önceden kapısında bulunan besmele ve hangi padişah tarafından verildiğine dair olan yazısı da gayrimüslim halk tarafından kırılmış olduğu taştan arta kalan parçalardan anlaşılmıştır. Böylesi detaylı incelemeler neticesinde alanın mescide ait olduğu kararı alınmıştır. Bu belgeden çıkarılacak pek çok sonuç vardır. Öncelikle bahsedilen tarihlerde Kudüs'te gayrimüslimler, ibadethaneleri ve din adamları vardı ve rahat bir yaşam sürüyorlardı. Şayet öyle olmasa ibadet alanlarını genişletmekten önce barınma, iâşe ve güvenlik gibi mevzular ile alakalı şikâyette bulunurlardı. İkinci olarak yönetim mercilerine Müslüman halkı şikâyet edebiliyorlardı ve bu şikâyetleri kabul görüyordu. Buradan da Müslüman olmayan kişilerin Müslüman halkla eşit haklara sahip olduklarını görmek gerekir. Yöneticilerin şikâyette bulunan halkın dini veya etnik kökenine bakmadan adil bir yaklaşımda buldukları da açıkça görülmektedir. Sorunlar adaletle çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu hükümler ile 16. asır Kudüs'ünde Osmanlı yargı sisteminin insan haklarında var olan; adil ve tarafsız yargılanma maddesine uygun işlediğini söylemek mümkündür. Bilgiler neticesinde sadece bu olaydaki müstakil belgelerle bile 16. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde insan hak ve özgürlükleri maddelerinin

uygulanır olduğunu söylemek yanlış olamayacaktır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri anlamda en güçlü olduğu zaman dilimlerinden biri olduğudur. Yani Osmanlı Devleti uygulamalarında herhangi bir devlete veya millete karşı bir zorunluluk hissetmemekteydi. Osmanlı İnanmadığı hatta batıl olarak değerlendirdiği bir dinin inananlarına adalet ile yaklaşmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki 16. yüzyıl Osmanlısı güçlü bir idareye sahipken bile böyle anlaşmazlıklar vuku bulmuştur. Bölgenin güçlü bir otoritede olmaması çok daha büyük çatışmalara yol açacaktır. Zaten Osmanlı sonrası zamanlarda ve hala devam eden süreçteki çatışmalar bunun açık bir göstergesidir.

Tahrir defterlerinde gayrimüslim ibadethaneleri hakkında bilgi mevcuttur. Fakat bu alanların bir kısmı göç gibi nedenlerle boş olduklarından ilk iki Tahrir defterinde belirtilmemişlerdir. Dolayısıyla tahrir defterlerinde kaydedilmiş olan manastırlardan muhtelif mezheplere ait daha fazla manastırların varlığı düşünülmelidir. Hristiyan ibadet alanlarından en önemlileri Hazreti-i İsa'nın dünyaya geldiği alan olarak kabul edilen Beyt Lâhm Mağarası ve Beyt Lâhm Kilisesi, Kamâme Kilisesi, Merkad-i Meryem ve Meryem Kilisesi ve Surp Hagop Manastırı gibi yerlerdir. Surp Hagop Manastırı 10.000 kişiyi alabilecek kapasitedeydi. Büyük yortu günlerinde Hristiyanlar hac görevlerini ifa etmek için bu manastıra da gelirlerdi. Böyle zamanlarda şehrin muhtelif yerlerinde hacılara yönelik kurulan pazarlara benzer pazar Hagop Manastırı önünde de kurulurdu (Andreasyan, 1964, s. 129). Hristiyan mezheplerinin bu kutsal alanlarda âyin ve ibadet hakları vardı. Ancak buraların korunması ve muhtelif hizmetlerinin yerine getirilmesi konularında Osmanlı Devleti iradesini kullanmaktaydı.

16. yüzyıl süresince Kudüs'te gayrimüslimler için yaşama hakkı sunan ve bunu kanunlarla güvence altına almış olan Osmanlı Devleti, gayrimüslim halkın üzerinde yeni ibadethane yapmak ve var olan ibadethanelerinin onarımı ile ilgili bazı kısıtlamalar uygulamıştır. Müslüman olmayan ahalinin ibadet alanlarının tamiri için devlet, reayaya kolaylık sağlamaktaydı (Söylemez 2016, s. 46). Gayrimüslim ibadethanelerinin iç işlerine karışılmamakla beraber tamiri ve inşasında aslına uygun ve ekleme yapmadan tamir etmeleri gerekirdi (Kenanoğlu, 2004: 289). Bu hususta Ebu-Su'ûd Efendi'nin fetvası açıklayıcı olacaktır. Fetva şöyledir: “Müslümanlar ve zimmîler mahlût olan karyede, zimmîler ihdâs ettiği kiliseyi, hâkimu's-şer' yıktırmaya kâdir olur mu? El-cevab, mescid var ise olur” diyerek Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı alanlarda, o yerde yeniden bir kilise yapılamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, bu fetva ile zimmîlerin kilise yaptırdıkları alanda, sadece gayrimüslimler yaşıyor ise, yapılan kilisenin yıktırılmayacağı da anlaşılmaktadır (Ertuğrul, 1983, s. 105).

16. yüzyılda Kudüs Sancağı'nda gayrimüslimlerin ayinlerini yapabilmelerine önem verildiğini söylemek mümkündür. Osmanlı padişahlarının bu konu ile özel ilgilendikleri görülmektedir. 16 Eylül 1535 tarihli bir mühimme kaydı bu ilginin bir kanıtı hükmündedir. Belgede

Osmanlı'nın Mescid-i Aksa, Hz. Meryem Kilisesi ve Kadem-i İsa kiliseleri gibi Kudüs'ün kutsal mekânlarında saygısız davranışlarda bulunulmamasını istediklerini ve bu mekânların temiz tutulmasını Kudüs beyi ile Kudüs kadısına hüküm olarak göndermişlerdir (A.DVNS.MHM.d. 5, s. 191).

Osmanlı icraatları ile gayrimüslim tebaasının rahatı ve huzurunu temin ederek aslında devletin iç huzurunu sağlamayı amaçlıyordu. Hatta Osmanlı Devleti tebaası olmayan Yahudilere ve Hristiyanlara da Kudüs'e gelebilmeleri ve burada yaşayabilmeleri için izinler vermişti. Malum olunduğu üzere Kudüs Hristiyanlar ve Yahudiler için dini ziyaretlerin yapılması gereken bir mekândır. Hac için Kudüs'e gidilirken hacıların yolda ödedikleri vergiler ile kilise, manastır ve ibadet alanlarına ziyaretler esnasında ödenen paralar Osmanlı için bir gelir kaynağıydı. Fakat bazen hac ibadeti için Kudüs'ü ziyaret eden Yahudi ve Hristiyan halk ve din görevlileri memurlar tarafından kötü muameleye maruz kaldıklarına dair şikâyette bulunmuşlardır (Öksüz, 2016, s. 114). Mesela 1581'de, Kudüs'e gelen Yahudilerin hakarete uğradığı ve ellerindeki paraların alındığı şikâyet edilmiştir. Durumun düzeltilmesi ve bu muamelelerin yapılmaması hakkında karar açıklanmıştır (A.DVNS.MHM.d. 46, s. 122).

Safed Beyi hakkında gelen bir şikâyette Yahudilerden rüşvet aldığı iddia edilmiştir (A.DVNS.MHM.d. 28, s. 145). Başka bir belgede Beç Kralı ve adamları ve diğer yabancılara da Kudüs'ü ziyaret imkânı verildiğini ve yollarda müdahale edilmemesinin istenildiğini (A.DVNS.MHM.d. 36, s. 85) görmekteyiz. Yine Leh Kralının Kudüs'ten İstanbul'a geleceği ve yollarda kendisine, adamlarına ve hayvanlarına müdahale edilmemesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi istenilmektedir (A.DVNS.MHM.d. 51, s. 90). 16. asrın son çeyreğinde Lehistan'dan Kudüs'e gitmek isteyen Vasil kızı Ermeni kadın Osmanlı'ya başvurarak yolculuk esnasında kendisi ve yanındakilerin korunması ve himayesi için yardım talep etmiştir. Kudüs'e giden bu Ermeni kadına, maiyeti ve eşyasına kimsenin dokunmaması hususunda bir emir verilmiştir (A.DVNS.MHM.d. 22, s. 501).

Kudüs'te bulunan gayrimüslim ruhban sınıfı sadaka toplamak amacıyla Kudüs dışındaki yerlere ziyaretlere çıkarlardı. Bu geziler ile Hristiyan mabetler için gerekli parasal kaynak temin edilirken, başka ülkelerdeki Hristiyanların Kudüs'e olan manevi bağları taze ve canlı tutulmaktaydı. Kudüs'teki Ortodoks Patriği, sancak dışına yapılan bu seyahatlere sancak beyinin engellemelerinden dolayı şikâyette bulunmuştur. Bu seyahatlerin keyfi olarak Kudüs yetkilileri tarafından engellendiğini dile getirmiş ve durumun düzeltilmesini istemiştir. Bu belge bölgede olumsuz bir durum olduğunu göstermekle beraber Osmanlı Devleti merkezinin, normal şartlarda, bu gezilere izin verdiği ve bu gezilerin serbestçe yapıldığı patriğin devlet merkezine böyle bir şikâyet bildirmesi olayın beklenmedik ve olağan dışı bir durum olarak algılandığını göstermektedir (Öksüz, 2016, s. 115).

Bilindiği üzere Hristiyan Mezheplerin kendi aralarında keskin ayrışmalar mevcuttur. Bu ayrışmalar 16. yüzyılda Kudüs'te de kendisini göstermiştir. Neticede Kudüs'te bulunan kutsal alanlar üzerinde rekabet mevzu bahis olmuştur. Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin iç çekişmelerinde onların haklarını

gözetirken fetvalara başvurmuştur. Bunun resmi evraklara yansıyan çok fazla örneği vardır. Örneğin “Kuds-i Şerif”de bir mevzide feth’i hâkâniden beri bazı ezmanda zimmîler olan Rum ve Ermeni taifesi mum yaka gelip Frenk taifesi müdahale etmezlerken, hâlen Frenk taifesi mücerred “fetihden mukaddem mumu bizim taifemiz yakarlar idi” diye fetihden beri vaz’-ı kadimi tağayyur edip mezkûrları, edegeldikleri amel-i mezkûrdan men etmeğe kadir olurlar mı? *el-Cevap*: olmazlar” (Osmanlılarda Hukuk Ve Toplum, 2015, s. 85) fetvası verilmiştir. Belgeden de anlaşılacağı üzere Frenk taifesi Rum taifesinin yetkisinde olan mum yakma ibadetini kendi ellerine almak istemişler ve Rumların şikâyeti ile Osmanlı Rumların haklarını korumuştur.

Osmanlı Devleti’nin Kudüs’teki gayrimüslim ibadethaneler üzerindeki etkinliği şehrin Osmanlı tarafından fethinden öncesine dayanmaktadır. 1458 yılında, Kudüs Rum Patriği Athanasios, Fatih Sultan Mehmet’ten bir ferman almıştır. Bu fermanda, Kudüs’teki Rum Ortodoksların Hz. Ömer zamanında dini mekânlar üzerinde elde ettiği hakları Osmanlı Devleti teminatı altına bir nevi garantörlüğü altına alınmıştır. Ayrıca Rum Ortodoks din adamlarının Osmanlı Devleti’ndeki kişi ve kurumlarca zarara uğratılmayacağı, vergilerden muaf oldukları ve Kudüs’teki kutsal mekânların bakımına ayrılmış olan vakıf mülklerin Osmanlı tarafından korunma altında olduğu ifade edilmiştir (Satış ve Ceyhan, 2014, s. 24). Bu bilgilere bakıldığında, Yavuz Kudüs’ü fethettiğinde gayrimüslimlere verdiği muafiyet ve güvencelerle aslında bir devlet geleneğinin devamını getirmiştir.

Yavuz Sultan Selim Kudüs’ün fethinden sonra kendisine başvuran rahip Atalya’ya bir ferman vermiştir. Fermanda Sultan İslam hukukuna bağlılığını, Hz. Ömer ve diğer Müslüman hükümdarların uygulamalarını referans aldığını belirtmiştir. Yavuz verdiği bu belge ile Kudüs’te yaşayan gayrimüslimlerin yaşama hakkının yanında din adamlarının ve dini müesseselerinin devletin güvencesinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kudüs ve çevre bölgelerde bulunan mabetlere hiçbir şekilde dokunulmayacağı ifade edilmiştir. Şehirdeki Hıristiyan mezhepler ayrı ayrı yazılarak devletin bu mezheplere aynı mesafede durduğu belirtilmiştir. Padişah Emirnamenin sonunda da kendisinden sonra başa gelecek idarecilerin bu emirnameye uymalarını istemiş ve uymayacak olanlara beddua etmiştir. Yavuz Sultan Selim’in ölümü sonrasında Kudüs gayrimüslimleri Kanun-i Sultan Süleyman’a başvurmuşlar ve Yavuz Sultan Selim’in fermanının yenilenmesini talep etmişlerdir. Kanuni Kudüs Patriğine fermanı yenileyerek vermiştir. Osmanlı, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni tarafından belirlenmiş çerçeveyi İmparatorluğun sonuna kadar sürdürmeye çalışmıştır.

16. yüzyılda Kudüs’teki ibadet yerlerinde hizmet etmek Hıristiyanlarca ibadetin yanında saygınlık ve güç göstergesiydi. İncelenen zaman diliminde Hıristiyan mezhepler üstünlük sağlayabilmek için Kudüs’te bulunan kadim dinî mekânlar üzerinde iddialarda bulunmuşlardı. Bu mekânların en önemlilerinden biri Hz. İsa’nın kabrinin de içerisinde olduğuna inanılan Kamame Kilisesi’dir. Bu kilise Hıristiyanlar için sembolik anlamı yüksek bir

kilisedir. Hristiyanlar için bu alan evrenin merkezi kabul edilmiştir. Henüz 6. yüzyıla ait haritalar üzerinde bile bu husus gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Hristiyan mezheplerin Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nde daha etkin olma gibi bir arzuları vardı. Bunun getirisi olarak Osmanlı Devleti, mabetler ile alakalı hemen her dönem görülen ve yıllar geçtikçe keskinleşen ve sonu gelmeyen müzakerelerle uğraşmışlardır. Bu tartışmalar; ayın günü ve saatleri dışında cemaatlere ait bölümlerin saptanması, lamba sayısı, halıların ve yerin temizlenmesi, herhangi bir eşyanın tamiri veya bir alanın süpürülmesi gibi basit hizmetlerden doğabiliyordu (Avcı- Yazıcı Özdemir, 2019, s. 41). Kamame hakkındaki belgelerin çokluğu ve önemi nedeniyle Osmanlı Devleti hâkimiyeti süresince sadece Kamame Kilisesi hakkındaki fermanları içeren 8, 9 ve 10 numaralı üç Kilise defteri oluşturulmuştur. Kilise defterlerinde Hz. Ömer'in Hristiyanlara verdiği amannâme ve Padişahların Hristiyan halka verdiği haklar kaydedilmiştir. Ardından defterlerde Hristiyan cemaatlerin kendi içlerindeki anlaşmazlıkları ve bu anlaşmazlıklardan doğan şikâyetlerin adalet ve kadimden gelen geleneğe göre çözümlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Osmanlı şehri fethettiği andan şehrin elinden çıkışına kadar Hz. Ömer'in Kudüs gayrimüslim halkına verdiği amannâmeyi referans kabul etmiştir. Saltanata geçen her padişah tarafından amannâme tekrar yürürlüğe konulmuştur. Kilise defterlerinde atıflar ile bu durum belirtilmiştir. Kilise defterlerine bakıldığında Kamame Kilisesi'nde ibadet yerlerinin, mum şamdan gibi kutsal malzemelerin ve buraların bakım, tamir ve temizliği Hristiyan mezhepleri arasında detaylıca paylaştırılmış olduğu görülür (A.DVNSKLS.d. 9, s. 7). Bu alanların bakımları bazen el değiştirmiştir. Örneğin XVII. yüzyılda Süryaniler ekonomik yetersizliklerinden dolayı haklarını Ermenilere vermişlerdir. Henry Maundrell XVII. yüzyılın sonlarında Kamame Kilisesi'nde sadece Ortodokslar, Ermeniler, Katolikler ve Kiptilerin varlığını seyahati sonrasında belirtmiştir (Peri, 2001, s. 36; Akyüz, 2006, s. 23; Kılıç ve Satış, 2011, s. 233).

Kudüs'teki Kamame Kilisesi Hristiyan cemaatler içinde paylaştırılmış olmasına rağmen sorunlar bitmiş değildi. Zira tüm cemaatler ibadetleri gereği kilisede ayın yapmalı, Hz. İsa'nın kabri ve önemli mekânlarda ziyaret ve ibadet görevini yerine getirmeliydi. Bu durum ise ortamın hassaslaşmasına sebep olmaktaydı. Bir mezhep mensubunun diğer bir mezhep mensubuna en ufak bir müdahalesi kolayca büyüyebiliyor, kavgaya dönüşebiliyordu (II. Abdülhamid, 1993, s. 84). Kilise içerisindeki en basit konular bile belirli bir kurala göre olmalıydı. Aksi takdirde önemli tartışmalara ve kavgalara dönüşüyordu.

Hristiyan cemaatler arasındaki mezhepsel çatışma sorunlarının ne denli zorlu olduğu bilhassa Osmanlı'nın bölgedeki otoritesinin zayıfladığı ve Osmanlı sonrası tarihlerde çıkan anlaşmazlıklardan daha iyi anlaşılacaktır. Bazı tartışmalar oldukça büyük boyutlara ulaşmıştır. Hz. İsa'nın Kabrinde, 1766'da Latinlerle Rumlar arasında büyük bir kavga çıkmış, sonuçta ölü ve yaralılar olmuştur. Rumlar, Katoliklere ait olan kandiller ve şamdanları kırmışlardır (Kılıç-Satış, 2011, s. 235). Batılı ülkelerin müdahil olduğu zamandan sonra da bu kavgalar devam etmiştir. Bilhassa Kudüs'te Hz. İsa'nın kabrini temizlemek

mezhepler arasında anlaşmazlıktan dolayı mümkün olamamıştır. Alan uzunca bir süre temizlenmemiştir. Kudüs'e 8 kilometre uzaklıktaki Beytül Lahm kasabasında bulunan (Küçük, 1992, s. 86) Beytül Lahm Kilisesinde de durum farklı değildi. Beytül Lahm (Milad) Kilisesi Hristiyanlarca önem verilen bir diğer alandı. Kilise Hristiyan dini geleneğinde Hz. Davud ve Hz. İsa'nın doğduklarına inanılan mağaradır. Müslüman coğrafyacılara da Hz. İsa'nın burada doğduğunu bildirmişlerdir (Leslie J. Hoppe, 2009, s. 343). Burada da Kamame Kilisesi'nde olduğu gibi 12 millete ait 12 şapel mevcuttur (Andreasyan, 1964, s. 131). Dolayısıyla bu kilisede de Hristiyan cemaatler arasında çekişme kaçınılmaz bir hal almıştır. Kudüs'e gitmiş olan Enver Paşa, bölgeye geldiğinde kilisenin camlarını kırık görmüştür. Tamiratının yapılmama sebebinin sorgulayınca, Kiliseyi tamir etmek ibadet sayıldığından Hristiyan cemaatlerin bu sevabı paylaşmadıklarını ve aralarında büyük tartışmalar gerçekleştiği cevabını almıştır. Neticede Enver Paşa, kiliseyi tamir ettirmek için askerler ile Kiliseyi koruma altına almış ve kilisenin kırık camlarını ancak böyle tamir edebilmiştir (Atay, 1943, s. 70-71). Bu gibi olaylar 21. yüzyılda da devam etmiştir. 21 Nisan 2008'de Paskalyanın ilk günü olan, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce Kudüs'e girişinin temsili olarak kabul gören, "Palmiye Pazarı" ayininden önce Yunan ve Ermeni Ortodoks din adamları arasında kavga çıkmıştır. Ermeni rahip, Yunan rahibi Hz. İsa'nın kabrinde fazla kaldığı gerekçesi ile tartaklamış ve çıkan kavga hızla büyümüştür (www.internethaber.com.tr, 2021). Bu kavgalar ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. 2011 yılında Rum ve Ermeni papazlar Ortodoks Noel'ine hazırlanırken aralarında daha fazla hak iddiası ile temizlik yapan 100 kadar papaz süpürge sapları ile kavgaya tutuşmuşlardır. Kavga polis müdahalesi ile son bulmuştur(www. sabah.com.tr, 2011).

Osmanlı'nın Kamame Kilisesi'nde izlediği politikaların başarılı ve sürdürülebilir olduğunun en büyük kanıtı, kilise yönetiminde Osmanlı tarafından 16. yüzyıl ve sonrasında alınan kararların 21. yüzyılda dahi büyük ölçüde devam etmekte olmasıdır. 16. yüzyıl sonrasında neredeyse tüm durumlarda Başta Hz. Ömer'in verdiği haklar üzere Yavuz Sultan Selim'in bölgede sağladığı mevcut durum referans gösterilmiş ve gayrimüslimlerin kendi aralarındaki çatışmalar bu yolla çözüme kavuşturulmuştur. Kısacası, Hristiyanlar için dini bir merkez olarak görülmekte olan Kamame Kilisesi için geliştirilmiş olan yönetim şekli Kudüs'teki Osmanlı mirasının açık bir göstergesi olmuştur (Avcı ve Yazıcı Özdemir, 2019, s. 41). Zira Osmanlı Kudüs'ün sadece Müslümanlar için değil diğer kitap ehli olanlar için de önemini farkında olmuştur. Şehrin kutsiyetinin Müslümanların tekelinde olmadığı fikri ile hareket etmiştir. Diğer dini inanışlara da abu açıdan saygılı davranmıştır. Bu da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde var olan düşünce ve din özgürlüğünün varlığı ve uygulanması hususunda Osmanlı Devleti'nin hassasiyetini göstermektedir.

4. SONUÇ

16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nden günümüze kalan belgelerde Müslüman halkın devlet içerisinde reayanın temel unsuru kabul edildiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Müslümanlar ülkedeki yönetim işlerini üstlenmiştir. Osmanlı'da bulunan azınlıklar da incelenen dönem içerisinde, asli unsur olmamakla birlikte dünyadaki diğer birçok ülkelere kıyasla insanî koşullarda yaşayabilmişlerdir. Öncelikle bahsedilen tarihte Osmanlı Devleti'nin Kudüs şehrinde azınlık konumundaki insanlara yönelik bir zulüm, toplu cezalandırma gibi insan hak ve özgürlüklerine aykırı bir veri görülmemektedir. Hıristiyan ve Yahudiler zimmi halk konumunda yaşamışlar ve insani hak ve özgürlüklere sahip olmuşlardır. İmparatorluk içerisinde ekonomik, sosyal, hukukî ve dinî anlamda bağımsız bir şekilde hareket edebilmişlerdir. Hak ve özgürlükler konusuna modern insan hakları algısı ile bakıldığında 16. Yüzyıl süresince verilen özgürlüklerin yeterli olup olmadığı tartışılabilir. Fakat tüm belgelere bakıldığında Osmanlıların bir nevi mirasçısı oldukları Türk-İslâm medeniyetinin değerlerine bağlı kaldıkları ve bu değerler ışığında insan hak ve özgürlüklerini bölgede uygulamada tarihi bir örnek sunmuş oldukları kabul edilebilir.

İnsan hakları sancılı bir süreçten sonra tüm dünyada yer bulan bir kavram olmuştur. Hal böyleyken ve bugün dahi bu kavramı tam yaşatmak mümkün değilken 16. yüzyıl şartları içerisinde ve Kudüs gibi çatışmalara açık bir alanda insan haklarının uygulanır olması ilk etapta imkânsız gibi gelmektedir. Fakat delillere bakıldığında insan hakları olarak kabul edilen kavram ve uygulamaların 16. yüzyılda varlığını görmekteyiz. Bu sonuçta İslam inancı temel alınarak Türk devlet geleneği ile düzenlenmiş kanun ve kaidelerin önemi büyüktür. Güçlü merkezi otorite ile kanunlar uygulanabilmiş ve bölge halkı özgür ve güvenli bir yaşama ulaştırılmıştır. Özellikle yönetim kadrosunun meselelere bakışı ve olayları çözümlene biçiminde adalet, eşitlik, güvenlik ve huzuru sağlama amacı açıkça görülmektedir.

Semavi din mensuplarının önemseddiği Kudüs ve dünya üzerindeki birçok başka şehirler ve ülkeler günümüzde barış ve huzurun tesis edilemediği dolayısıyla insan haklarının uygulanmadığı alanlar olmuştur. Tüm dünyanın bilhassa da Kudüs'ün barış içerisinde olması ve insan hak ve özgürlüklerinin uygulandığı beldeler olması insanların memnuniyet duyacağı bir durumdur. Barış ve huzuru sağlayabilmek için Kudüs'te tarihi süreç içerisinde gerçekten barışı yaşatabilmiş, şehrin temel prensiplerini koruyabilmiş ve dinamiklerini canlı tutabilmiş olan Türk İslam geleneği ile şekillenmiş Osmanlı uygulamalarına bakmak gerekir. Osmanlı'nın dört yüz yıl boyunca burada barışı nasıl sağladığını inceleyerek dersler çıkarmak ile Kudüs ve başka sıkıntılı bölgelerde barışçıl politikalar oluşturmak imkân dâhilindedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA):

(TT.d.) (Tapu Tahrir Defterleri) 427, 1015, 289
(A.DVN.MHM.d.) Mühimme Defterleri 5, 6, 9, 12, 22, 28, 34, 36, 46, 51.
(A.DVNSKLS.d.) Kilise Defterleri 8, 9, 10.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.) :

(TT.d.) (Tapu Tahrir Defterleri) 112, 178.

ÇALIŞMALAR

ASALİ, K. J. (1989). *Jerusalem Under The Ottomans. Jerusalem In History.* (Ed.) Kamil Jamil Asali. England.

AFYONCU, E. (2013). *Sahte Mesih; Sabatay Sevi ve Yahudiler.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

AKTÜRK, Ş. (2009). Osmanlı Devleti'nde Dini Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi. *Doğu Batı*, 51, s.133-159.

AKYÜZ, G. (2006). *Kudüs Ziyareti.* İstanbul.

ARMSTRONG, K. (2021). *Kudüs'ün Tarihi: Bir Şehir Üç Semavi Din.* Çev., İrem Sağlamer. İstanbul.

ANDREASYAN, H. D. (1964). *Polonyalı Sımeon'un Seyahatnamesi 1608-1619.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ASLAN, G. (2000). İnsan Hakları. *TDVİA*, 22: 327-330. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

ATAY, F. R. (1943). *Zeytindağı.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

AVCI, Y. ve Yazıcı Özdemir, (2019). Ö. Kudüs Kamame Kilisesi: Hıristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15 (29).

AVŞİN GÜNEŞ, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I (2): 1-30.

BAKHİT M. A. ve Al-Sawariyyah N. R. (2005). *The Detailed Defter of The Liwa' (District) of Noble Jerusalem Tapu Defter: No. 427 932 A.H / 1525-26-934 A. H/ 1527-28 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Acritical and Annotative Study of The Ottoman Text With Arabic Translation.* Amman: Al-Furgân Islamic Heritage Foundation.

BERNARD, L. (1984). *The Jews Of Islam, New Jersey:* Princeton University Press.

BOZKURT, G. (1993). "Osmanlı-Yahudi İlişkileri." *Bellekten*, 57(219): 539-564.

- BÜNYAMİN, E. (2012). “Vedâ Hutbesi.” *TDVİA*. 42. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- BÜNYAMİN, E. (2017). “Bir Vakıf Şehri Kudüs.” *Vakıf ve Toplum Dergisi*, 5.
- CENGİZ, B. ve Mert, R. (2017) Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2).
- COHEN, A. (1989). *Economic Life in Ottoman Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CONDER COL, C. R. (1909). *The City Of Jerusalem*, London: Hazel Watson And Viney Ld.
- ÇİFTÇİ, M.E. (2020). Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksa. *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 20 (3).
- DAM, H. ve Karataş, M. (2014). Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2): 48-75.
- DEMİRKENT, I. (1996). Haçlılar. *TDVİA*, XIV. İstanbul.
- DERNSCHWAM, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen. Mersin: Kültür Bakanlığı Dünya Edebiyatı.
- DEVELLİOĞLU, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 18. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi yayınları.
- DOLU, A. (2017). Osmanlı Hâkimiyetinden İsrail İşgaline: Kudüs'ün Gönüllü Sakinleri. *TYB Akademi*. 21: 47-64.
- DÜZDAĞ, M. E. (1983). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. yüzyıl Türk Hayatı*. İstanbul.
- DÜZENLİ, P. (2015). *Osmanlılarda Hukuk Ve Toplum Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumu*. İstanbul: Klasik Yayınlar.
- EVLİYA ÇELEBİ, (2017). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap*. (Der.) Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- FRAŞERLİ, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanması (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı hâzırası)*. (Haz.) Fahrettin Tızlak. Isparta.
- FULCHERIUS, C. (2009). *Kutsal Toprakları Kurtarmak. Kudüs Seferi*. (Çev.) İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- GÜNEŞ, M. (2017). Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler. *Journal of History and Future*, 3(3): 12-27.
- HOPPE, L. J. (2009). The Church of the Nativity: The Shrine to the Prince of Peace. *The Bible Today*, XLVII: 34-347.
- HÜRMENT, F. R. (1993). *Mehmet Tevfik Biren'nin II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları I*. İstanbul.

IHJR, (2011). Sacred Sites In The Holy Land: Historical And Religious Perspective. *The Institute for Historical Justice and Reconciliation*.

İNALCIK, H. (1988). İnalçık, Halil, Osmanlı Devleti'nin Yükselişi, Fatih Sultan Mehmed, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, c. I, s. 301-314.

İNALCIK, H. (2010). VI. Separdic Jews in the Ottoman Empire. *From Empire to Republic Essays on Ottoman and Turkish Social History*, New Jersey: Gorgias Press.

KENANOĞLU, M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi / Mit ve Gerçek*, Klasik, İstanbul.

KESKİN, M. (2011). Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışıyla Münasebeti. *Türk Yurdu*, 100(85).

KILIÇ, S. ve Satış, İ. (2011). Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemâatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmalar. *History Studies*, 3(3).

LAMB, H. (2010). *Haçlı Seferleri Demir Adamlar Ve Azizler*. (Çev.) Gaye Özcan. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık.

LEHMANN, M. B. (2005). *Ladino Rabbinic Literature and Ottoman Sephardic Culture*, Indianapolis: Indiana University Press.

GÜRKAYNAK, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Miletî, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Y.*, 9 (2), s. 275-282.

HARMAN, Ö.F. "KUDÜS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus> (05.08.2023).

ÖKSÜZ, M. (2016). Şam Eyaletinin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. YY. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

ÖKSÜZ, M. (2018). XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti. *Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 9-31.

ÖZCAN, A. T. (2010). Trifon Karabeynikov'un Seyahat Raporu. *Bellekten*, LXXI (270): 369-388.

PEDERSEN, K. S. (2003). Pilgrims and Ascetics From Africa: The Ethiopian Church and Community of Jerusalem. Anthony O'mahony. (Der.) içinde, *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land, Studies in History, Religion and Politics*. Cardiff: University of Wales Press.

PERİ, O. (2001). *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*. Boston.

RECEP, Ş. (2000). İnsan Hakları. *TDVİA*, 22. s. 327-330. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

SATIŞ, İ. ve Ceyhan, M. (2014). Kudüs'teki Rum Cemâatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri (13 Belge İle Birlikte), *Belgeler*, XXXIII(37). Ankara.

SÖYLEMEZ, M. M. (2016). Kudüs Ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2): 33-35.

STEİH, A. (2016). Kudüs Sancağı'nda Osmanlı İdaresi (XVIII: Yüzyılın İlk Yarısı). (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

ŞENER, A. (2010). Osmanlı Devleti'nde Dini Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi. *Doğu Batı*, 51. s. 133-159. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

ŞENTÜRK, R. (2000). İnsan Hakları, TDV İslam Ansiklopedisi, 22. s. 327-2230.

ŞIK, Ö. (2020). Hadislerde Giyim Kuşamla İlgili Temel İlkeler Ve Uyarıları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

TAŞKIN, Ü. (2011). *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu araştırmaları Merkezi Yayınları.

YILDIRIM, F. (2021). Mühimme Defterleri'ne Göre Osmanlı Devleti'nde Şarap. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31(1) s. 495-514.

YONAH, M.A. ve Gibson, S. (2007). Jerusalem. *Encyclopedia Judaica*, V11, s. 144-147.

ZE'EVİ, D. (2000). *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. (S. Çağlayan Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

<https://www.internethaber.com/din-adamlari-birbirine-girdi-137819h.htm>. Görülme Tarihi, 13.01.2021.

<https://m.sabah.com.tr/dunya/milat-kilisesinde-papazlar-arasında-yer-kavgası-2099301>. Görülme Tarihi, 18. 11. 2011.

ⁱ Padişahların kullandıkları lakap ve unvanlarla alakalı detaylı bilgi için bkz. Keskin, M. (2011). "Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışıyla Münasebeti". *Türk Yurdu*, 100(285).

ⁱⁱ Safed ve civarına Yahudi göçü hakkında detaylı bilgiler için bkz. Taşkın, Ü. (2011) *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu araştırmaları Merkezi Yayınları; Bakhit M. A. ve Al-Sawariyyah N. R. (2005), *The Detailed Defter of The Liwa' (District) of Noble Jerusalem Tapu Defter: No. 427 932 A.H / 1525-26-934 A. H/ 1527-28 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Acritical and Annotative Study of The Ottoman Text With Arabic Translation*, Al-Furgân Islamic Heritage Fondation. Amman.

ⁱⁱⁱ Safed ve civarına Yahudi göçü hakkında detaylı bilgiler için bkz. Taşkın, Ü. (2011) *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu araştırmaları Merkezi Yayınları; Bakhit M. A. ve Al-Sawariyyah N. R. (2005), *The Detailed Defter of The Liwa' (District) of Noble Jerusalem Tapu Defter: No. 427 932 A.H / 1525-26-934 A. H/ 1527-28 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Acritical and Annotative Study of The Ottoman Text With Arabic Translation*, Al-Furgân Islamic Heritage Fondation. Amman.

^{iv} Mücerred: Bekâr. Devellioğlu F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 18. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi yayınları. 704.

^v Bkz. COA, KKD No:8; COA, KKD No:9; COA, KKD No:10.

^{vi} Şemle: Arapların Baş Örtüsü; Kıldan Yapılmış Örtü; Sarık. Devellioğlu F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 18. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi yayınları. 988.

Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'nin Haber Dili

Emine SIRMALI KAYACAN^{1,*}

Araştırma Makalesi

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087

Basım (Published): 31.12.2023
Kabul (Acceptance): 09.11.2023
Gönderi (Submitting): 09.10.2023

Cilt (Vol): 11
No (Issue): 2
Sayfa (Pages): 196-265

Adres:

¹ Beykent Üniversitesi, İletişim
Fakültesi, Yeni Medya (TR)
Bölümü, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5638-9383

*Sorumlu Yazar (Corresponding);
E-mail: eminesirmali@beykent.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Takvîm-i
Vekâyî, Haber Dili, Gazete Lisanı,
Cümle Tahlili.

*Bu çalışma, yazarın doktora
tezinden üretilmiştir.

TELHIS (ÖZ)

İnsanların birbirleriyle kelimeler vasıtasıyla iletişim kurduğu düşünüldüğünde, dilin, anlaşma ve haberleşme bakımından insan hayatındaki yeri mühimdir. Anlaşmayı sağlayan yapı, kelimelerin belli bir düzen içerisinde her dilin kendi kâidesine göre sıralanmasıyla meydana gelmektedir. Bu sıralama umumiyetle değişmez ancak yazılı ve sözlü anlatımda ifade biçimleri dilin kullanım yerine, zamanına, dili kullanan topluluğa göre farklılık arz etmektedir. Kullanım maksadına göre çeşitli türlerde tasnif edilen dillerden biri de basın dili yani gazete lisanıdır.

Yazılı bir ifade çeşidi olan gazete lisanı, meydana gelen hadiseleri, durumları veya yapılması planlanan faaliyetleri, yenilikleri, havâdisleri halka olduğu gibi aktarma ve malûmat verme maksadını taşımaktadır. Ancak bu maksadı yerine getirirken kullandığı üslûp, ifade tarzı, kelime seçimi, konu seçimi, cümle kurma biçimi, haberin niteliği gibi unsurlar okurun konuyu doğru biçimde anlayabilmesi bakımından önemlidir.

Hazırlanan çalışmanın maksadı, matbuat tarihimizin ilk Türkçe gazetesi olan ve yönetimle halk arasında bir iletişim vasıtası vazifesi gören Takvîm-i Vekâyî'nin ilk sayısının haber dilini ve az da olsa yapısal farklılıklarını ortaya koymaktır.

News Language of Takvîm-i Vekâyî

Research Article

ABSTRACT

Considering that individuals communicate through words, the place of language in human life is important in terms of agreement and communication. The structure that provides agreement is formed by arranging the words in a certain order according to its own rule in each language. This order does not change in general, but the forms of expression in written and oral expression differ according to the time and place of use of the language, and the community that uses the language. One of the languages classified in various types according to the purpose of use is the language of the press. Press language, which is a type of written expression, has the purpose of conveying the events, situations or planned activities, innovations and differences to the public as they are and informing them. However, elements such as the style, expression style, word choice, topic selection, sentence construction style and the quality of the news used while fulfilling this purpose are important for the reader to understand the subject correctly.

The aim of the prepared study is to reveal the news language of Takvîm-i Vekâyî, which is the first Turkish newspaper in our press history and serves as a communication tool between the administration and the public.

KEYWORDS

Takvîm-i Vekâyî, News Language, Newspaper Language, Syntax Analysis.

GİRİŞ

“Türk dili, bir neşir organında ifade vasıtası olarak ilk defa 28 Kasım 1828’de Mısır’da yayımlanan ‘Vekâyi-ü’l-Mısriyye’ adlı Arapça - Türkçe bir gazetede yer almıştır. Türkçe’nin sürekli neşriyatta tek başına yer alması ise 1 Kasım 1831 tarihinde İstanbul’da devlet mârifetiyle vukû’a gelmiştir” (Özarslan, 1987: 50).

İstanbul’un ilk resmî gazetesi olan Takvîm-i Vekâyî’nin basın tarihi bakımından ayrı bir yeri vardır. Çünkü matbuat tarihi onunla başlar. Devlet tarafından yapılan ıslahatların duyurulması, padişahın buyruklarının, yasaklarının, ziyaretlerinin, atamalarının ve çıkardığı kanunların halka iletilmesi ilk olarak Takvîm-i Vekâyî vasıtasıyla olmuştur. Yönetimle halk arasında iletişim kurma maksadını taşıyan Takvîm-i Vekâyî’nin bu mânâda kullandığı dil de büyük önem arz etmektedir. Çünkü o devrede halkın okuma yazma oranı düşüktür. Gazete halk için çıkarılıyorsa içeriğini de halkın anlayabiliyor olması gerekmektedir. İşte çalışmanın temel çıkış noktası burası olup çalışmada Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nde kullanılan haber dilinin tahlili yapılmaktadır.

Takvîm-i Vekâyî’nin ilk sayısındaki haber metinlerinin tahlil edildiği bu çalışmada esas gaye, gazetede haber dilinin yapısını ortaya çıkarmaktır. Bu döneme has cümle hacimleri, cümle tipleri, ifade şekilleri, cümle kurma yapıları, haberde mânâ gibi özellikler, dilbilimci Prof. Muharrem Ergin’in cümle tahlili metodu kıstas alınarak incelenmiştir.

Prof. Muharrem Ergin’in metodu ölçüt alındığından tahlil kısmında sadece Ergin’in tanımlarına yer verilmiştir. Gazetede haber metinlerinin transkripsiyonu yapılarak her bir cümle “cümlelerin unsurları”, “cümlelerin yapı ve anlam özellikleri” ile “kelime gurupları” bakımından tahlil edilmiştir. Bu tahliller tablolara aktarılmış ve çalışmada, tahlilin sonucunun daha net görülebilmesi maksadıyla sadece tablolar verilmiştir.

Prof. Dr. Ersin Özarslan’ın, “II. Abdülhamit Öncesi (1876) Basın Dilinin Sentaksı” başlıklı yarım kalan yüksek lisans tezi haricinde matbuatın, sentaks tahlilinin yapıldığı herhangi bir çalışmaya tesadüf edilmemiştir. Kapsamı “basın dili” olan bir kaç kıymetli çalışma dışında gazetede haber dilinin “cümlelerin unsurları”, “yapı ve anlam özellikleri”, “kelime gurupları” bakımından kapsamlı bir biçimde henüz tahlil edilmediği görülmüştür. Bu sebeple çalışmanın Türk basın dili tarihi sahasına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

1. HABER DİLİ VE HABERİN İNŞASI

Toplumunu ilgilendiren konularda, bireylere, meydana gelen veya planlanmış olan hâdiseler ve durumlar hakkında bilgi veren, gelişmeleri anlatan “haber”in, dili ve inşasına geçmeden evvel dilin ne olduğuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

“Türk Dili” kitabında dilin vasıflarını beş başlık altında toplayan Prof. Muharrem Ergin (1994: 7), dilin insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta olduğunu ifade ederek dilin kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık olduğuna, aynı zamanda milleti birleştiren ve tek bir çatı altında toplayan sosyal bir müessese görevi gördüğüne, çok sesli bir yapıda ve temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli bir anlaşma sistemi olduğuna vurgu yapmaktadır.

Dili, insanların birbirleriyle haberleşmek için kullandıkları seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem olarak tanımlayan Korkmaz (1992: 43), duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve mânâ bakımından her toplumda, toplumun değer yargılarına göre şekillendiğini, ortak kurallar aracılığıyla da başkalarına aktarıldığını belirtmektedir.

Prof. Ersin Özarıslan (2013: 253-254) ise, “Basın Dili Üzerine Bazı Dikkatler” isimli makalesinde dili, düzenli bir yapıya sahip olan, yazı ve konuşma dili şeklinde işlev gören, mevcudâtın anlaşılması için aracı olan işaretler manzumesi şeklinde tanımlamaktadır. Genel mânâda bu şekilde tanımlanan dil, “yapı, teşekkül, tarihî gelişme, coğrafi saha, hayatîyet, geçerlilik, işleklik bakımları yanında kullanılma yeri, zamanı, çağı, kullanan kesim ve zümreler bakımından da” çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. “Kıtabî dil, tıp dili, aydın dili, edebiyat dili, mizah dili, felsefî dil, matematik dili, hukuk dili, siyaset dili, tercüme dili, köylü dili, şehirli dili” bunlardan sadece bir kısmıdır.

Bunların dışında toplumun geneline hitap eden haber dili ise, ne tam olarak konuşma ne de tam olarak yazı dilidir. Zira yazı dili evreni, insanı ve insanın hayatını gerçek ve itibarî zeminde bütün cephe ve çehreleriyle tasvir ve tahkiye eder. Haber dilinin kapsamı daha dar ve daha sınırlıdır. Haber dili kurgusal dünyadan uzak durur. Onun hakikati sunma, gösterme gibi bir maksadı vardır. Bu sebeple haber dili, konuşma ve yazı dilinin imkânlarıyla hayat bulan husûsî bir ifade ve takdim dilidir (Özarıslan, 2013: 255).

Umûmî manada dilin, husûsî manada haber dilinin bir takım kuralları ve belli bir işleyişi vardır. Doğru ve sağlıklı bir iletişim kurmanın esas yolu da dilin işleyişini, kurallarını bilmekten kelimeleri yerli yerinde kullanmaktan geçmektedir. Cümlelerin doğru kurulmasında cümle unsurlarının sıralaması ve sözcük seçimi önem taşımaktadır. İsim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, eylem (Baraz, 2004: 58) gibi dil unsurlarının hangi maksatla, hangi sırada kullanılacağına bilinmesi ifade serbestliği ve meramı kısa, açık ve yalın bir şekilde anlatmamızı sağlayacaktır. Özellikle toplumu ilgilendiren olayların topluma duyurulduğu haberlerde dil, her kesimden her eğitim seviyesinden insanın haberi anlayabileceği şekilde kurulmalıdır.

Burada karşımıza her eğitim seviyesinden insanın anlayabileceği bir haber dilinin nasıl kurulması gerektiği sorusu çıkmaktadır. Haber yazarken elde edilen bilgilerin neye göre yazılacağı, hangi bilgilere hangi sırayla yer verileceği haberin bütünlüğü ve anlaşılması bakımından mühimdir. Bu sebeple

geliştirilen ve günümüzde en yaygın haber yazma metodu olarak tercih edilen 5N+1K kullanılmaktadır. Toplamda altı soruyu ihtiva eden ve haberin unsurları olarak isimlendirilen 5N+1K (kim, ne, nerede, ne zaman, nasıl, neden), esasında cümlelerin unsurları olan özne, yüklem, yer tamlayıcısı ve zarfı bulmayı sağlayan sorulardır. O halde 5N+1K sorularının etrafında şekillenen haberin dilini inşa ederken cümlelerin unsurlarını kullanmamız gerekmektedir. Tam, açık, anlaşılır ve derli toplu bir haber cümlesi yazabilmek için öncelikle yüklem, özne, zarf ve yer tamlayıcısına ihtiyaç vardır. Haberinin diğer teferruatları bu dört unsurun etrafında şekillenmektedir.

Haberin Unsurları	=	Cümlelerin Unsurları
Kim?	→	Özne
Ne?	→	Yüklem
Nerede?	→	Yer Tamlayıcısı
Ne zaman?	→	Zarf
Nasıl?	→	Zarf
Neden?	→	Zarf

Okuyucunun, haberi, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirmesi ve doğru bir şekilde anlayıp kavraması için haberin, 5N+1K kuralındaki “Ne?” ve “Kim?” sorularından yani yüklem ve öznenin başlayarak yazılması gerekmektedir (Uçak, 2018: 28). 5N+1K kuralıyla haberdeki teferruatın bir bütünlük içinde verilmesi maksadı güdülmektedir (Yurdigül ve Zinderen, 2012: 82-83).

Haber dilinin temelini oluşturan cümle unsurlarından özne ve yüklem arasında belli bir uyumun ve uygunluğun olması gerekmektedir (Uçak, 2018: 26). Teklik ve çokluk bakımından uygunluk gözetilen özne-yüklem birleşmelerinde, özne cansız bir varlık (eşya vs.) ve çoğul vaziyette yüklem de tekil vaziyetteyse mütabakat olmamaktadır. Canlı (kişi, hayvan vs.) vaziyette olan özneler bilhassa üçüncü şahıslarda tekil yüklemle kullanılabilir. Aynı şekilde cansız vaziyette olan çoğul öznelerin de çoğul yüklemle kullanıldığı görülmektedir (Ergin, 2001: 404).

Haberde özne ve yüklemden sonra gelen en mühim unsur yer tamlayıcısı ve zarftır. Çünkü habere konu olan hâdisenin ne olduğu (yüklem) ve kim tarafından (özne) yapıldığı anlaşıldıktan sonra okuyucunun aklına ilk gelen sorular hâdisenin nerede ve nasıl olduğudur. Bu sebeple mekân ve istikâmet gösteren yer tamlayıcısı ile yüklemdeki hâdisenin muhtelif şartlarını ve zamanını gösteren zarf unsuru, haberin özne ve yüklemden sonra gelen temel unsurlarıdır. Fakat haber cümlesinde bol miktarda zarf kullanılması haberle ilgili fazlaca teferruata yer verildiğini göstermektedir. Haberde okuyucuyu

ilgilendirmeyen gereksiz teferruata yer verilmesi haber cümlelerinin uzamasına sebep olmaktadır. Bu durum da haberin anlaşılması zorlaştırmakta ve manayı bulandırabilmektedir. Bu sebeple haber cümlelerinde zarfların kullanımı dengeli olmalıdır.

Haber cümlesi kurulurken devrik cümle yapısından uzak durulmalı, kurallı ve basit cümle yapıları tercih edilmelidir (Uçak, 2018: 27). Devrik cümle yapısı her ne kadar metne bir ahenk katsa da cümlelerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü devrik cümle edebî sanat yapmak maksadıyla umûmiyetle şiir türünde tercih edilmektedir. Edebî sanat kaygısıyla kelimeler ilk anlamının dışında kullanılabilir. Bu durum anlam karmaşasına sebep olabilmekte ve cümlelerin idrakini zorlaştırabilmektedir. Bu sebeple haber cümlelerinde basit, kısa ve kurallı cümle yapıları tercih edilmelidir.

Fiil seçimi ve fiile gelen zaman ve şahıs eklerinin çekimi, haberdeki zaman unsurunu belirleyeceğinden fiil seçiminin anlam karmaşasına yol açmayacak şekilde yapılması gerekmektedir. Haber metninde kullanılan fiil zamanları, metnin tamamında uyumlu olmalıdır (Uçak, 2018: 26-27). Bir cümlede bir zaman kipi kullanılıp diğerinde başka bir zaman kipi kullanıyorsa burada üslûptan söz edilemeyecektir. Türk gazetecilik tarihinde alışılmış olarak kullanılan zaman kipi öğrenilen (miş’li) geçmiş zamandır. TRT’nin kurulmasından sonra ise haber zamanı olarak görülen (di’li) geçmiş zaman tercih edilmeye başlanmıştır (Tokgöz, 1981: 100-101). Gazeteciliğin ilk devirlerinde henüz muhabirlik geleneği olmadığından devlet işleri hariç iç ve dış işleriyle ilgili haberler yabancı gazetelerden tercüme usûlüyle veya duyum vasıtasıyla alındığından muharrir, haber dilini inşa ederken, bahsi geçen hâdiselere bizzat şahit olmadığını öğrenilen (miş’li) geçmiş zaman kipiyle okuyucuya bildirmektedir. Ancak sonraları gazetecilik mesleğinin gelişmesi ve muhabirlik mefhumunun oturmasıyla (olay yerlerine muhabirlerin gönderilmeye başlanmasıyla) görülen geçmiş zaman kipinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Görülen geçmiş zaman kipinin kullanıldığı haber cümlelerinde haberin dili, anlatıcının hâdiseyi yaşamışçasına veya hâdiseye şahit olmuşçasına yazması üzerine inşa edilir. Bu şahitlik durumu haberdeki inandırıcılığı da arttırmaktadır.

“Medya, Dil ve İdeoloji” başlıklı makalesinde iletişim sürecini dil ve ideoloji bağlamında ele alan Özerkan (2002: 73), haberin yapısı inşa edilirken yüklemli niteleyen zarfların ve özneleri niteleyen sıfatların cümledeki kullanım sıklığının, cümle ve yüklemli yapısının, vurgu sistemlerinin haberde ikna unsuru olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Haber metinlerindeki kelimeler, kelime gurupları, cümlecikler veya cümlelerin kullanım biçimi yani inşa şekli onların dilbilgisi bakımından nasıl bir yapıda oluşturulduğunu da göstermektedir. Mesela haber cümlesi kurulurken, güçlü gurupların olumsuz eylemleri söz konusu olduğunda gurupları gizlemek için pasif cümle yapıları kullanılarak eylemin aktörleri tipik özne konumundan çıkartılabilir (Van Dijk, 2003: 177). Bu durumda edilgen

cümle yapılarının kullanımı söz konusudur. Fiillerin etken veya edilgen yapıda olması, haber dilini, öznenin açıkça bilinmesi veya bilinmemesi bakımından etkilemektedir. Fiilde gerçekleşen hareketi kimin yaptığının bilinmesi için etken (aktif) fiil kullanımı gereklidir. Edilgen (pasif) yapı fiillerde, fiilde gerçekleşen eylemi kimin yaptığı açıkça belirtilmez. Bu yapıdaki fiiller, haber dilinde umûmiyetle eylemi yapanlar hakkında yeterli, kesin, net bir bilgi olmadığı zamanlarda kullanılmaktadır. Veyahut Van Dijk'ın yukarıda ifade ettiği gibi haberde, olumsuz bir eylemi gerçekleştirenlerin kim olduğu açıkça söylenmek istenmiyorsa özneyi gizlemek için edilgen yapı fiiller kullanılabilir. Ayrıca edilgen fiiller, haber söyleminde failden ziyade fiilin ön plana çıkmasını sağlayabilirler. Bu sebeple haberde, işi yapandan çok yapılan işe dikkat çekilmek, vurgu yapılmak isteniyorsa edilgen fiiller kullanılabilir.

Haberin temelini bozmaması bakımından sıfatların haberde yerli yerinde kullanılması da oldukça önemlidir (Tokgöz, 1981: 100). Haberde yoruma mahal verecek sıfatlar kullanıldığında haber tarafsızlığını ve güvenilirliğini yitirecektir. Bu sebeple haberde sıfat kullanımına dikkat etmek gerekmektedir.

1.1. Haberin Nitelikleri

“Haber dili toplumda standard dili bilen her seviyeye, her zümreye ve her ferde hitap etme özelliği dolayısıyla konuşma dilinden sonraki en yaygın ve işlevli dil şubesidir” (Özarlan, 2013: 266). Bu sebeple haber dilinin oldukça açık, anlaşılır, sade ve basit olması gerekmektedir.

“Haber Toplama ve Yazma” isimli kitaplarında haberin açık, sade, anlaşılır bir dil ve üslûpla yazılmasının önemine dikkat çeken Yüksel ve Gürcan (2005: 62), haberin doğru bilgilere dayandırılması ve kesin ifadeler taşıması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Haber dilinde esas olan ferдин ihtiyaçları değil toplumun ihtiyaçlarıdır. Haber söyleminde gizlilik, şahsılık ve mahremiyet yoktur çünkü haber dili kamu görevi icra ettiğinden açık, sade ve anlaşılır olmak zorundadır (Özarlan, 2013: 256). Anlaşılabilirlik, sadelik, özgünlük doğru Türkçe kullanımıyla birlikte haberlerin daha fazla okunmasını sağlarken aynı zamanda okuyucular üzerinde daha fazla etki yaratabilmekte ve devamlı bir okur kitlesi oluşturabilmektedir (Uçak, 2018: 26).

İlk gazetesi Daily Mail'i 4 Mayıs 1896'da çıkarmaya başlayan ve Daily Mirror'ın da sahibi olan İngiliz Gazeteci ve Yayıncı Alfred Charles William Harmsworth, gazeteciliğe başladığı yıllarda çalışanlarına; gazeteyi, orta ve alt sınıftaki okuyucu kitlesinin de anlayabilmesi için sade ve kolayca anlaşılabilen, sindirilebilen kelimelerle yazmaları gerektiğini söylemektedir. Bir kaç yıl sonra bir yazısında Harmsworth, Daily Mail'in başarısının kısa ve öz olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunun üzerine Amerikalı Gazeteci Ralph David Blumenfeld, 1890'larda çıkan Yeni Gazetecilik hareketinin ders kitabında “sadelik, doğruluk, özlülük ve üslup saflığı, başarının en kesin

işaretleridir” şeklinde bir açıklama yapar (LeMahieu, D. L. 1988: 26’dan Akt: Matheson, 2000: 558).

Haberin nitelikleri hususunda farklı fikir ve gruplandırmalar söz konusudur. Temel olarak sadelik, açıklık, kesinlik ve doğruluk unsurlarının yanı sıra “nesnellik, anlamlılık, hızlılık, tutarlılık, inanılabilirlik, ilginçlik, önemlilik, yenilik” (Avanaş, 2001: 26-29) gibi nitelikler de haberin nitelikleri olarak belirtilmektedir. İletişim ve siyasetbilimci Oya Tokgöz (1981: 90-91-92-93-94) “Temel Gazetecilik” kitabında haberin niteliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

Sadelik: Her eğitim düzeyindeki okuyucunun haberi kolaylıkla anlayabilmesi için haberin sade bir üslûpla yazılması çok önemlidir. Kolaylıkla anlaşılabilen sade bir haberin yazılabilmesi için süslü kelimelerden, ağırdal cümlelerden kaçınılmalı, gereksiz teferruata girilmemeli (Tokgöz, 1981: 90), bağlaç, edat, filimsi kullanımı azamî seviyede tutularak kısa, basit yapıya kurallı cümleler kurulmalıdır.

Açıklık: Haber metninin kolay anlaşılır olmasıdır. Haber metninde kullanılan kelimeler anlatılan hâdiseye uymalı, doğru kelimeler kullanılmalı ve mânâda kuşkuya yer bırakılmamalıdır. Haberde mânânın açık olabilmesi için kalıplaşmış kelimelerden, mecaz ve yakın anlamlı kelimelerden, umûmun anlayamayacağı deyimlerden uzak durulmalıdır. Bu sebeple muharririn geniş bir kelime hazinesinin olması ve kelime yapıları hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu yönüyle gazete ve edebiyat arasında yakın bir ilişki vardır (Tokgöz, 1981: 91).

Kesinlik: Haberin anlaşılmasını kolaylaştırma, güçlendirme, inandırma ve ikna etme bakımından haberde kesinlik gereklidir. Kesinlik sayesinde haberde anlam bulanıklığı, gereksiz tekrarlar, muğlak ve belirsiz ifadeler yer almaz. Kesinlik sağlanırken kişisel fikirlerden ve dogmalardan kaçınılır. Önemli olan hakîkatin olduğu gibi verilmesidir. Bu sebeple haber, daima üçüncü şahıs şeklinde kaleme alınır (Tokgöz, 1981: 91-92).

Doğruluk: Bu unsur daha çok haberle ilgili bilgilerin toplanması ve yazılması aşamasında önemlidir. Muharrir haberle ilgili bilgileri toplarken güvenilir kaynaklara gitmeli, hadisenin birebir muhatabını veya şahidini bulmalıdır. Bilgiler elde edilirken çeşitli şekillerde denetlenmeli, en doğru bilgiye ulaşılmalı, ön yargılardan ve tarafgirlikten uzak durulmalıdır. Haberde soruşturulmamış hususlara ve olasılıklara yer verilmemelidir (Tokgöz, 1981: 93-94).

2. TAKVİM-İ VEKÂYİ’NİN YAYIMLANMAYA BAŞLADIĞI DEVREDE TÜRK DİLİNİN UMUMİ DURUMU

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayan batılılaşma hareketi, farklı kavram ve fikirlerin devletin temeli olan müesseselerde yayılmasına sebep oldu. Sosyal bünyede ve

fikrî hayatta meydana gelen değişiklikler ve yenilikler lisanı da etkileyerek onun bünyesinde de farklılıklara yol açtı (Öksüz, 1995: 13).

Tanzimat yıllarında Osmanlı lisanı daha çok avam tarafından kullanılan bir dildi. Bu dönemde ilim dili Arapça, edebiyat dili Farsçaydı. Dilde, Arapça ve Farsça kelimelerin miktarı Türkçe kelimelerin miktarından daha fazlaydı. Ayrıca o dönemdeki ifade tarzı ve cümle yapısı Türkçeninkine uymuyordu. Yazı dili ve konuşma dili arasında ifade şekli ve kelime zenginliği bakımından büyük bir fark vardı. Halkın konuştuğu dil temiz, açık ve anlaşılır bir Türkçe iken yazı dili anlaşılmaz, ağdalı ve pek çok yabancı kökenli kelime barındırıyordu. Okullarda ise Türkçe yerine Arapça ve Farsça dilleri ile onların kuralları öğretiliyordu. Türkçe yalnızca avam tarafından kullanılıyor, küçümseniyor ve ciddi yazışmalar mutlaka Arapça ya da Farsça kelimelerle yapılıyordu (Hacıeminoğlu, 1977: 22 - 23). Dilde yalnızca Arapça ve Farsça kelimeler yoktu. Aynı zamanda Osmanlının gemicilik faaliyetleri ve sanatta elde ettiği gelişmeler sayesinde Türk lisanı Yunanca ve İtalyancadan, son dönemlerdeki Tanzimat hareketleriyle birlikte de Fransızcadan kelimeler aldı. Osmanlıca bu dillerden yalnızca kelime almakla kalmadı bu dillerin gramer kurallarını da aldı. İşte bu sebeple Türk milleti altı yüz senede ancak beş, altı tane büyük yazar çıkarabilmiştir (Ahmet Mithat, 1872f: 22).

Ayrıca bu devrin yazı dili doğal bir dil olmayıp sun'î bir dildi. Yazılanlar konuşulduğu gibi yazılmamakta ve kullanılan yazı dili, düşüncenin doğal gidişatını yansıtmamaktaydı. Cümleler birbirinin içine geçirilmekte ya da birbirlerine bağlanmaktaydı (Özarlan, 2008: XVII). Bu sebeple yazı dili, yeni fikirlerin kolayca yayılmasına ve fikir hayatının ilerlemesine engeldi. Devlet dili de, hem seci'ler hem de "idiğünden, bulduğundan, olmağın, bulunmağın, mebni, nâşi" gibi bağlarla birbirine eklenen ibareler yüzünden anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hâl almıştı (Levend, 1960: 81). Bu durum Mehmet Said Paşa'ya göre tabii bir durum değildir. Çünkü tabii Türkçe'de cümleleri birbirine bağlama ve ifadeyi uzun cümleler kurarak anlatma gibi bir durum söz konusu değildir (Özarlan, 2008: XVII).

Osmanlı İmparatorluğu'nda lisanda sadeleşme hareketleri, 18. yüzyılda devlet girişimiyle hayata geçirilen Türk matbaacılığıyla başlar. O dönemde Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından fen, sanat, edebiyat, tarih bilginlerinden oluşturulmuş bir heyet, telif ve tercüme eserler vasıtasıyla Osmanlı bilim ve kültür hayatını geliştirmeye çalışmıştır (Aktepe, 1968: 23). Nevşehirli İbrahim Paşa, resmi tarih yazarları olan vak'anüvislere yazılarında süslü bir üslup kullanmamaları yönünde talimat vermiştir. Ayrıca devlet adamlarının iletişim bozukluklarının giderilmesi maksadıyla sözlük çalışmalarına başlanmış ve İslam klasikleri Türkçeye çevrilerek Türkçenin eğitim dili olmasının yolu açılmıştır (Mardin 1995: 146 - 156'den Akt: Özyurt, 2004: 160). Türk yazı dilindeki asıl değişiklik resmi dil ve onun bir kolu olarak görünen gazete dilinde başlar (Tanpınar, 1988: 110). "Türk dilinin 'kitleleşme' ve Türk lehçelerinin 'bütünleşme' süreci ise, bir yüzyıl sonra, Türk gazeteciliğiyle başlar." O dönemde dilin kitleleşmesi ve lehçelerin

bütünleşmesi de devlet eliyle gerçekleştirilmiştir (Seçmen, 1972: 52'den Akt: Özyurt, 2004: 160).

Yazı dilinin sadeleşmesine önem veren II. Mahmut, Türkçe kelimelerin özellikle gazete dilinde kullanılmasını teşvik etmiştir (İnuğur, 1993: 178 – Tanpınar, 1988: 110). Hatta II. Mahmut, Takvim-i Vekâyi nazırı (editörü) Esat Efendi'nin seyahatle ilgili yazdığı bir yazıyı açık ve sade bulmayarak onu şu şekilde uyardı; “Pek güzel ve sanatlı olarak kaleme alındığına diyecek yok ise de, bu gibi kamuya yayınlanacak şeylerde yazılacak sözlerin, herkesin anlayabileceği yolda olması gerekir. ‘Çetr’, ‘gerdune’, ‘tevsen’ gibi şeylerin Türkçe olarak düzeltilmesi gerekir” (Ertop, 1985: 333) demiştir.

Yazı dilinin sadeleşmesi ve eğitimin halk arasında kolayca yayılabilmesi için girişimde bulunan ilk kişi Mustafa Reşit Paşa'dır. Reşit paşa, fen ve sanat bilimlerine ait kitapların herkes tarafından anlaşılabilir bir dille yazılması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. Mustafa Reşit Paşa tarafından yetiştirilen Ahmet Cevdet Paşa da, herkes tarafından anlaşılacak sade bir dil kullanmıştır (Levend, 1960: 81 - 82).

Halktan destek almak isteyen Tanzimat aydınları, gazete ve tiyatronun mahiyetleri gereği halka hitap ettiğini çok iyi biliyor ve bu sebeple matbuat ve edebiyatı büyük bir kuvvet olarak görüyorlardı. Eski yazı dilini iyi bilen Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Ahmet Midhat gibi Tanzimat yazarları sırf halka tesir etmek maksadıyla yazılarında günlük dili kullandılar. Tanzimat aydınları, bir taraftan devletin bütün eski müesseselerini değiştirirken diğer taraftan da halk diline dayanan “yeni bir yazı dili” oluşturdular (Kaplan, 1999: 171).

2.1. İlk Resmî Gazete Takvîm-i Vekâyi

11 Nisan 1831 tarihinde yayın hayatına başlayan ve devletin ilk resmi gazetesi olan Takvîm-i Vekâyi, devletin resmi gazetesi olması sebebiyle padişahın emirlerini, hükümetin aldığı kararları, hazırlanan kanunları, devlet işleriyle ilgili tüzük, yönetmelik, talimat ve genelge gibi mevzuatları yayımlıyordu (Akandere, 1999 – 2003: 419).

Gazete, Sadrazam Reşit Paşa'nın teşvikiyle Sultan Mahmut tarafından halka, devletin iç ve dış işleri hakkında malûmat vermek, bilhassa yapılan ıslahat ve yenileştirme hareketlerini tanıtmak ve halkı padişahın yaptığı icraatlara ısındırmak amacıyla çıkarıldığından her şeyden önce bir propaganda aracı olarak görülüyordu (Özdem, 1940: 5 – 6).

Takvim-i Vekâyi ile sadece üst tebaaya değil halka da ulaşılması amaçlanmıştır. Bu sebeple gazetede yazıların sade ve açık yazılmasına dikkat edilmiştir (Mardin, 1995: 168). Ancak gazete, bir yandan padişahın emirlerini, yasaklarını ve yaptığı işleri halka duyururken “ihtişamlı” ve “eski” bir dil kullanmış diğer yandan da fikir ve amaçların halka açıkça anlatılabilmesi için sade bir dil kullanmaya çalışmıştır. Bu sebeple gazete, ağdalı ve ağdasız olmak üzere her iki üslubu da yan yana kullanmıştır (Özdem, 1940: 6).

1879 yılında ve 1891 yılında basımına ara verilen Takvim-i Vekâyi, 1908 yılında tekrar yayın hayatına başlamış ve 1922 yılına kadar da varlığını sürdürmüştür. 1922 yılında Takvîm-i Vekâyî'nin adı değiştirilerek Ceride-i Resmîye yapılmış, 1928'de ise ismi artık Resmi Gazete olmuştur (Doğaner, 2012: 111).

Gazetede satır başı, noktalama işareti gibi yazım kuralları bulunmamaktadır. Henüz punto çeşitleri olmadığından bütün yazılar aynı büyüklükte yazılmıştır (İnuğur, 1999: 179). Gazetenin haber içeriği, merkezde muhabirler tarafından oluşturulmakta taşrada ise mektuplar ve vak'anüvislerden tutulan zabıtlar vasıtasıyla hazırlanmaktaydı (Oral, 1968: 72).

3. TAKVİM-İ VEKÂYİ GAZETESİ'NDEKİ HABER CÜMLELERİNİN TAHLİLİ

Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olan ve birinci sayısı 1 Kasım 1831 tarihinde yayımlanan Takvîm-i Vekâyî, dönemin padişahı II. Mahmut'un emriyle İstanbul'da Sahaflar Şeyhizâdesi Esat Efendi tarafından neşredilmiştir. Haftalık olarak basılan matbu 40 cm ölçüsündedir. Yapılan tahlilde gazetenin ilk sayısı incelenmiştir.

Çalışmada, Takvîm-i Vekâyî gazetesinde haber niteliği taşıyan metinler analiz edilmiştir. Metin analizinde, Dilbilimci Prof. Muharrem Ergin'in cümle tahlili ölçü alınmıştır. Prof. Muharrem Ergin ölçü alındığından tahlil kısmında sadece Ergin'in tanımlarına yer verilmiştir. Bu çözümlemede metinler "cümlelerin unsurları", "yapı ve anlam özellikleri" ile "kelime gurupları" bakımından cümle cümle tahlil edilmiş, yapılan tahlilin neticesi tablolara aktarılmıştır.

3.1. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinin Hacmi

Takvîm-i Vekâyî gazetesini kendisinden sonra gelen diğer gazetelerden ayıran en mühim unsur belki de cümle hacmidir. Çünkü bu matbû'daki cümleler bir hayli uzundur. Cümle uzunluğu arttıkça cümlelerin hacmi de genişlemektedir. Aşağıda, Takvîm-i Vekâyî'nin ilk sayısında tespit edilen en uzun haber cümlesi görülmektedir. Bu cümle 715 kelimedenden teşekkül etmektedir.

•Şehriyâr-ı nısfet iştiyhâr dâme bi'l-avn-i şâhâne ve ebed-i sultâne Efendimiz Hazretlerinin nezd-i hümayünlerinde Devlet-i Âliyeleri vüzerâ ve ulemâ ve ricâlinin ve asâkir-i hâssa ve mansurelerinin doğrulukta vâsıl-ı sadakâtte birbirlerinden asla farkı olmayub ve her birleri dahî şükründen âciz oldukları haysiyetle müstağrak-ı nimet iseler dahi hala kılâ'-i Hâkaniye'den İskenderiye Kalesi'nde mahsur olub ahz ve istisâlî avn-i ezelî ile kuvve-i karîbede olan İşkodralı'yı çend mah mukaddem Pirlepe tarafındaki muharebede bizzat cenâb-ı sadraâzam dahi beraber oldukları halde savlet-i dilîrâne ile bir hamlede kaçurub perişân ederek izhâr-ı husûsi sadâkat etmiş olan Asakir-i Mansure alaylarından ikinci

ve üçüncü alayların birinci ve ikinci taburları ve dördüncü alayın ikinci taburları ve yedinci ve on dördüncü alayların birinci taburlarıyla sekizinci ve on üçüncü ve on beşinci ve on yedinci alayların büyük ve küçük zâbitân ve neferâtına kâffeten rütbe ve derecelerine göre altın ve gümüşten masnû' iftihâr-ı nişânı unvânıyla birer kıt'a nişân-ı şân ve birer kıt'a berât-ı âl-i şân ihsân ve atıyye-i seniyye irsâliyle her biri alel-husus serdâr-ı ekrem müşârileyh hazretleri mücevher-i nişânla müşarünbilbenân buyurulduğundan başka halen Şeyhül-İslam Yasincizâde semâhatli Es-Seyyid Abdülvehhab Efendi Hazretleri ve kâimmakâm-ı rikâb-u hümayün Hulusi Ahmet Paşa Hazretleri ve Serasker-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye Mehmet Hüsrev Paşa Hazretleri ve sudûr-u ulemâdan reisü'l-ulemâ Arif Bey Efendi ve Yahya Bey Efendi ve hâlâ Rumeli Kazaskeri Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi ve Mehmet Rahmi Bey Efendi ve Mehmet Sadullah Efendi ve biraderi Mehmet Hamdullah Efendi ve İmam ol Hazreti Şehriyârı hâlâ Anadolu Kazaskeri Seyyid Mehmet Zeynelâbidin Efendi ve Emin Bey Efendizâde Abdülkâdir Bey Efendi ve Yusuf Paşazâde Nazif Bey Efendi ve İstanbul rütbesinde olan nakîbü'l-esrâf Ahmet Arif Bey Efendi ve Cabbarzâde Abdulfettah Bey Efendi ve hâlen İstanbul kadısı Servet Efendi ve Mekke-i Mükerreme rütbesinde olan Hekimbaşı Efendi birâderi Abdülhak Efendi'yle Takvim-i Vakayi Nâzırı Seyyid Mehmet Es'ad Efendi ve kibâr-ı müderrisinden İmam-ı Sâni Cenâb-ı Cihandâri Mustafa Nuri Efendi ve ricâl-i devlet-i âliyyeden Kethüdâ-yı Sadr-ı Ali Seyyid Mehmet Sait Pertev Efendi ve defterdâr Ali Necib Bey Efendi ve reis'ül-küttâb Seyyid Süleyman Necib Efendi ve esbak-ı kethüda-i sadr-ı âli el-Hâc Sait Efendi ve tevkî'i-i dîvân-ı hümayun Nâşid Bey Efendi ve evkâf-ı hümayun nâzırı defterdâr-ı esbâk Tâhir Efendi ve Çavuşbaşı Ali Efendi ve mukâta'ât nâzırı Abdurrahman Nâfiz Efendi ve masârifât nâzırı el-hâc İbrahim Sâib Efendi ve zâhire nâzırı el-hâc Veli Ağa ve ihtisâb nâzırı Emin Fâik Efendi ve tersâne emini el-hâc Ali Bey Efendi ve darbhâne-i âmire nâzırı Seyyid Ali Rıza Efendi ve mühimmât-ı harbiye nâzırı Seyid Mehmet Emin Efendi ve tophâne-i âmire nâzırı vekili Arif Bey Efendi ve baruthâneler nâzırı Said Muhib Efendi ve matbah-ı âmire emini Salih Bey Efendi ve harîr nâzırı Ömer Lütfi Efendi ve asâkir-i mansûre kâtibi Osman Bey ve asâkir-i hâssa kâtibi Sa'di Efendi ve Harameyn mukâta'acısı Said Bey ve duhân gümrüğü emini Kapucubaşı Mustafa Ağa ve Kasabâtbaşı Şâkir Efendi ve hademe-i bâb-ı âliden büyük tezkereci Ahmed Âkif Efendi ve küçük tezkereci Ali Râik Bey ve mektûbcu Ahmed Âtîf Bey ve teşrifâtî Seyid Mehmet Said Bey ve beylikçi el-hâc Mehmet Akif Efendi ve kethüdâ kâtibi İbrâhim Efendi ve âmedî Mustafa Reşit Bey ve mektubçubaşı halifesi Şerif Efendi ve Reis Efendi kîsedâri Nâsır Efendi ve beylikçi kîsedâri Nuri Efendi ve âmedî hülefâsından İbrâhim Sârim Efendi ve tersâne eminizâde Mehmet Sâdık Rifat Bey ve divân-ı hümayün tercümânı Halil Esrâr Efendi şehir-i rebîü'l-evvelin on birinci günü Çırağan Sahil Sarayında

huzûr-u hümayunda rütbelence mücevher nişân-ı iftihâra nâil olup kurenâ-i saltanattan dârü's-saadetü's-şerife ağası Abdullah Ağa Hazretleri ve hazine kethüdası Ebu Bekir Efendi ve hazinedâr Hazreti Şehriyâr-ı Beşir Ağa ve hazine vekili Abdullah Ağa ve emîr-i ahûr-u evvel şehriyârı Mehmet Ağa ve kethüda-i Bevvâbin-i Cihanbâni Cemal Bey ve emîr-i ahûr-u sâni Cihandâri Mehmet Bey ve müsâhib Abdi Bey ve Said Efendi ve sâir birkaç zevât ile çend rûz murûrunda sâbıkan Şeyhül-İslâm Kadızâde Tâhir Efendi Hazretleri ve Mekke-i Mükerrreme rütbesinde olup Edirne'ye azimet-i hümayunda mevkib-i şahanede hidmet-i şeri'atde bulunan Çerkeşi Mehmet Efendi ve mevâliden Abdi Paşazade Nuri Bey ve oda hocalarından kütüphane-i Saray-ı Hümayun hocası Akşehirli Ömer Efendi ve Hazine-i Hümayun Hocası Eginli İbrahim Efendi ve hane-i seferli hocası Konevi Seyid Hüseyin Efendi ve kiler-i hâssa hocası Yahya Efendi ve Galata Saray kütüphâne hocası Ahıskavi Ahmet Efendi ile cerîde nâzırı Seyid Said Efendi ve Serasker Paşa Hazretlerinin emekdarlarından olup müşârünileyh ma'yyetinde hayli müddetten beri nice esfârda bulunmuş olan hâcegân-ı divan-ı hümayundan hâlâ Kapudan Paşa Hazretlerinin kapı kethüdası Yahya Bey ve mi'mar başı Abdülhalim Efendi nazargâh-ı şahanede ta'lik-i nişân şerefine vâsıl olmuşlardır.

Gazetenin yeni ortaya çıktığı bu dönemde cümle uzunluklarının bu kadar fazla olmasını Prof. Ersin Özarlan, yayına hazırladığı Gazeteci Lisanı isimli kitabın değerlendirme kısmında şu şekilde ifade etmektedir: “Uzun ve birbirine bağlı cümlelerle yazma tarzı Fenerli Rumlar tarafından ihdas olunmuştur. Reisülküttaplık makâmında bulunanlar, başka bir ifadeyle harîciye işlerine bakanlar 1830 – 1835 yıllarına gelinceye kadar Fenerli Rumlarla birlikte çalıştıkları gibi diplomatik yazışmalarda da Fenerli Rumları istihdam etmişler, yazıları onlara yazdırmışlardır. Fenerliler, ifade ve üsluplarında Türkçe'nin değil eski Yunanca'nın cümle yapısını esas almışlardır. Kâtipler de zamanla bu yazış tarzının doğru ve Türkçe olduğu zannına kapılmış ve bu tarzı esas kabul etmişlerdir. Zanna dayalı bu yanlışlık bütün resmî dairelere yayılmış ve resmî yazışma tarzı hâline gelmiştir” (2008: XXXI). İşte Osmanlı Devri'ndeki ilk dönem matbuatında cümlelerin uzun olmasının sebebi budur. Ayrıca 1800'lü yılların ilk yarısında noktalama işaretlerine henüz ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü Türkçe'de fiil cümlelerin sonunda bulunduğundan fiil söylendiği veya yazıldığı vakit cümlelerin bittiği anlaşılmaktadır. Herhangi bir noktalama işaretine lüzüm görülmemektedir. Bu dönemde kullanılan dil, kitâbet dili olduğundan ve matbuat henüz ortaya çıkmadığından gazete lisanı oluşmamıştır. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'nin âmire ve tab'hâne-i ma'mûre nâzırlığına getirilen Esad Efendi, bir devlet adamıdır ve kitâbet diline hâkimdir. Yazılan haberler kitâbet dili ile yazılmaktadır. Bu sebeple ilk dönem Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki haberler de halktan ziyade devlet kademesinde iş gören okumuşlara hitab

etmektedir. Yazılan bu metinleri her ne kadar halk anlamasa da o devrin okumuş kesimi idrak etmektedir (Özarslan, 2016: Doktora Ders Notları).

3.2. Takvîm-i Vekâyi'deki Haber Cümlelerinin Unsurları Bakımından Tahlili

Çalışmanın tahlil kısmında metinde bakılan ilk unsur, cümlenin unsurlarıdır. Çünkü cümle, bir duyguyu, düşüncüyü, hadiseyi, hareketi tam bir hüküm hâlinde ifade eden kelime gurubudur. Cümlenin aslî görevi hüküm belirtmektir. Hükmün yani yargının olmadığı yerde cümlenin varlığından bahsedilemez. Bir cümlenin varlığından bahsedebilmek için ise çekimli bir fiilin bulunması şarttır (Ergin, 2001: 398).

Takvîm-i Vekâyi Gazetesi'ndeki haber cümleleri, cümlenin unsurları bakımından tahlil edilmiştir. Bu kapsamda cümleler tek tek unsurlarına ayrılmış ve aralarındaki münasebet ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Aşağıda, Takvîm-i Vekâyi gazetesinin ilk sayısında tespit edilen haber cümlelerinin cümle unsurlarına ayrılmış tablosu görülmektedir. Bu tabloya göre tahlili yapılan haber metninde 42 yüklem, 35 özne, 94 zarf, 32 yer tamlayıcısı, 8 nesne, 7 gizli özne tespit edilmiştir. Tabloda ayrıca cümle unsurlarının cümle başına düşen miktarları sayı olarak (oran olarak değil) gösterilmektedir.

Tablo 1: Takvîm-i Vekâyi Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinde “Cümlenin Unsurları”nı Gösteren Tablo

Cümle Unsuru	Miktarı	Cümle Başına Düşen Miktar	
1	yüklem	42	1.75
2	özne	35	1.46
3	zarf	94	3.92
4	yer tamlayıcısı	32	1.33
5	nesne	8	0.33
6	gizli özne	7	0.29

Cümlenin en mühim unsuru olan fiiller yani yüklem, hareketleri karşılayan, nesnelere zaman ve mekân içindeki her çeşit eylemini ifade eden kelimelerdir. Nesnelere kasıt, kâinattaki bütün canlı, cansız, maddî, manevî varlık ve mefhumlardır. Hareket ise bu nesnelere zaman ve mekân içindeki oluş, kılış, duruş ve yer değiştirmelerini ifade etmektedir (Ergin, 2001: 280-281). Tablo 1'de görüldüğü üzere haber metninde 42 yüklem yani 42 fiil tespit edilmiştir. Cümle başına düşen fiil miktarı 1.75'dir. Bu da demek oluyor ki her cümlede muhakkak bir fiil hatta bazen birden fazla fiil bulunabilmektedir. Bir cümlede birden fazla fiilin bulunması birleşik cümlelerin varlığına işaret etmektedir. Tablo 7'de de görüleceği gibi esasında Takvîm-i Vekâyi'deki haber metninde 24 cümle bulunmaktadır. Fakat fiil sayısı 42'dir. Bu da, Takvîm-i

Vekâyi'deki haber metninde bir cümlede birden fazla fiilin bulunduğunu göstermektedir. Haber cümleleri bağlaçlar, edatlar, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerle birbirine bağlanarak uzatılmıştır. Uzayan cümleleri tek fiil karşılayamadığından meramı anlamak için birden fazla fiilin kullanılması zarûreti doğmuştur. Dolayısıyla cümle hacmi artmıştır.

Tablo 2'de Takvîm-i Vekâyi Gazetesi'nin ilk sayısındaki haber metinlerinde kullanılan ve yüklemi bildirme (haber) kipinde olan fiiller zamanlarına göre tasnif edilmiştir.

Tablo 2: Takvîm-i Vekâyi Gazetesinin İlk Sayısındaki Haber Metninde Kullanılan ve Yüklemi Bildirme (Haber) Kipinde Olan Fiiller

Yüklemi Bildirme (Haber) Kipinde Olan Fiiller						
Geniş Zaman	Şimdiki Zaman	Görülen Geçmiş Zaman	Öğrenilen Geçmiş Zaman	Gelecek Zaman	İsim fiilinin şartı	Tasarlama Kipleri
mübîn sahifedir	Yüklemi şimdiki zaman	verildi	tedarik ve icad kılınmış	Yüklemi gelecek zaman	müstağrak-1 ni'met iseler	Yüklemi tasarlama kipinde olan fiiller,
nâtik-1 madde-i mahsusadır	kipinde olan fiiller, haber metninde tespit edilmiştir	edâ buyurdular	ta'yin olunmuştur	kipinde olan fiiller, haber metninde tespit edilmiştir		haber metninde tespit edilmiştir
		azimet buyuruldu	verilmiş			
		taltif buyurdular	bulmuşdur			
		irade buyurdular	kâmyâb olmuşlardır			
		meşgul oldular	i'ta olunmuştur			
		ifâ eylediler	mazhar-1 dua' olmuşlardır			
		mültefit oldular	işaret olunmuşdur			
		vefire buyuruldu	târ-u mâr eylemiştir			

Takvim-i Vekayi

		vusûl buyurul du	olmuştur			
			vâsıl olmuşlardır			
			tahrir olunmuş			
			ihbâr olunmuştur			
			ibtidâ olunmuştur			
			nâil-i sadakât-ı vefire olmuştur			
			intihâb buyurmuşla rdır			
			ilbâs olunmuş			
			mesrûr buyurulmuş tur			
			sezâvâr buyurulmuş tur			
			mesrûr buyurulmuş tur			
			inâyet-i firâvân bulmuşlardı r			
			ihbâr etmiş			

Tablo 3: Takvîm-i Vekâyi Gazetesinin İlk Sayısındaki Haber Metninde Kullanılan ve Yükleme Birleşik Çekim Olan Fiiller

Yükleme Birleşik Çekim Olan Fiiller		
Geniş Zamanın Şartı	Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı	Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi
var ise	niyâz etmişler ise	muhterik olmuş idi
var ise	almışlar ise	
	saî ve gayret etmişler ise	
	uzamış ise	

Yükleme tasarlama kipinde olan fiillere metinde tesadüf edilmemiştir. Çünkü metin bir haber metnidir. Şart, emir, istek ve gereklilik ifade eden tasarlama kalıplarında zaman ifadesi yoktur yalnız şekil ifadesi vardır. Tasarlama kipleri gerçek olmayan, tasarıda veya tasavvurda olan hareketleri karşılamak için kullanılan ifade kalıplarındadır (Ergin, 1994: 319). Haber metinlerinde ise haber aktarılırken meydana gelmiş veya gelecek olan planlanmış/yaşanmış bir hadise, durum, hareket olduğu gibi anlatılır, metne duygular ve fikirler katılmaz. Bu sebeple haber metinlerinde tasarlama kiplerinin olmaması isabettir. Bunun dışında haber metinlerinde şimdiki zaman ve gelecek zamanda çekimlenmiş fiil de tespit edilmemiştir. Dolayısıyla Takvîm-i Vekâyi'nin ilk sayısında "olmakta olan" veya "olacak olan" bir malûmat yoktur.

Özne yani fail, cümlelerin unsurlarında yüklemden sonra gelen en mühim ikinci unsurdur. Fiilin yaptığı hareketten etkilenen veya hareketi bizzat yapan unsurdur. Özne, cümlede somut bir şekilde bulunmasa bile çekimli fiilin aldığı şahıs eki sebebiyle varlığı hissedilir. Özne sadece meçhul fiilli yani edilgen yapı cümlelerde bulunmaz (Ergin, 2001: 399). 42 haber cümlesinin bulunduğu Takvîm-i Vekâyi'nin ilk sayısındaki haber metinlerinde, 35 fail tespit edilmiştir. Kalan 7 cümlelerin faili ise, gizli fail durumunda olmakla beraber fiilin aldığı şahıs ekinde belli olmaktadır. Failin cümle başına düşen miktarı 1.46'dır. Dolayısıyla her cümlede özne bulunmaktadır. Faili açıkça belli olmayan 7 cümlelerin fiili, meçhul fiil değildir. Fiilin aldığı şahıs ekinde gizli fail bellidir. Muharrir, dilde tasarruf etmek için özneyi zikretmemiştir fakat bu durum cümlelerin mânâsında, tesirinde, ifadesinde bir eksiklik oluşturmaz (Özarlan, 2016: Doktora Ders Notları).

Cümlelerin temeli fiildir. Fiil, kullanım sahasına çıkarken hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmek durumundadır. İşte fiil kök ve gövdeleri çekimli hale girip kullanım sahasına çıkarken şekil ve zaman eklerine ihtiyaç

duyar. Şekil ve zaman ekleri, fiilin hareketinin şahsa yani faile bağlanması için kullanılan eklerdir. Fail hangi şahsı ya da nesneyi belirtiyorsa fiil ona uygun olan şekil ve zaman ekini alır (Ergin, 2001: 281-282). O halde failin ne olduğu önemlidir. Aşağıdaki tabloda haber metninde tespit edilen failer (özneler) sıralanmış, bu failerin canlı, cansız, teklik, çokluk gibi hangi unsurlardan teşekkül ettiği belirtilmiştir. Bu failerin canlı, cansız, nesne, kişi, çoğulluk, tekillik gibi durumları tahlil edilmiştir. Buna göre metinde; 21 fail “şahıs + çokluk” durumunda, 10 fail “nesne + çokluk” durumunda, 8 fail “şahıs + teklik” durumunda, 4 fail “nesne + teklik” durumundadır. Tahlile göre Takvîm-i Vekâyî’deki haber cümlelerinde fail, umumiyetle şahıstır ve çoğul durumdadır. O halde haber cümlelerinde çoğunlukla haberin öznesinin şahıslar olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Takvîm-i Vekâyî’deki Haber Cümlelerinde Failin Durumu

Takvîm-i Vekâyî’deki Haber Cümlelerinde Failin Durumu			
Şahıs + Teklik	Şahıs + Çokluk	Nesne + Teklik	Nesne + Çokluk
Husûs-u âti şevketlü, kudretlü, muhabetlü padişâh-ı İslam- penâh efendimiz hazretleri	âmedi kaleminden hala küçük evkâf hâcesi Sarim efendi ve bil- me’muriye mai’yet-i seraskeriyede olan hâcegândan vâlide kethüdası- zâde Sa’id beg	bir tab’hane	efzûn mebâliğ
fukarânın rahatı nezd-i hümâyunlarında mültezem olduğuna	şirasına talib olanlar	sûret	ne miktar mescid ve çeşme ve mekteb
O (gizli özne)	bilcümle ahâli	azimet-i hümâyun	sadakalar
O (gizli özne)	müslim ve re’âyâ her ne kadar fukara	Silivri merhalesi	dörder kantarlık dâne ve otuz altı vakiyye barutla atılan kebîr toplari
O (gizli özne)	Onlar (gizli özne)		münasib hil’atler
O (gizli özne)	Onlar (gizli özne)		bezl-i nüzûret
O (gizli özne)	topçu başısı ve neferât		evvelki merhale Havsâ yani

			havâs-ı Mahmutpaşa Kasabası ikinci merhale Bergos üçüncü merhale Çorlu dördüncü merhale Silivri
muahharan içlerinden müdebbir nasb eyledikleri Krokoyseki ceneral	Cümle kılâ' zâbitanı ve imamları ve hademesi iksâ-yı hil'at ve bezl-i atiyye ile memnûn olup fukarâ-yı re'âyası dahi		Ehl-i İslam ve düvelü Methâbe safrası ve tüccârı ve Rum ve Ermeni ve Katolik taifesi hâne ve dükkanları
	halk		şükufe ve şekerleme misillü bazı hedâyâ-i irsâl ve tezkireler isbâliyle resm-i ta'ziyet ve misâfir-i nüvâziye rağbet-i seniyye
	Şeref-i maiyyet-i humâyûnla müstes'ad olan bendegânın her biri		ita'ate dair mevâdd ve şurûtun mübâhasası
	mevkib-i şahânedeki bulunan bendegânın cümlesine ve avdet-i hümayündan sonra istikbâl-i padişâhide bulunan ulemâ ve ricâl-i evvel		
	Ehl-i İslam'ın sıbyanı hocaları ve milel-		

i sülûse çocukları ve muallimleri ve müslim ve zımmî kâffe-i fukarâ		
Kâimmakam Paşa Hazretleri ve Serasker Paşa Hazretleri ve sâir büyük ve küçük zâbitân ve memurin		
Ehl-i İslam ve düvelü Methâbe safrası ve tüccârı ve Rum ve Ermeni ve Katolik taifesi hâne ve dükkanları		
tâife-i mersûme		
Devlet-i Âliyeleri vüzerâ ve ulemâ ve ricâlinin ve asâkir-i hâssa ve mansureleri		
halen Şeyhül- İslam Yasincizâde semâhatli Es- Seyyid Abdülvehhab Efendi Hazretleri.... (21. Cümle)		
Rum Milleti'nden sâbık Boğdân kâimmakamı istifnâki ve Darbhâne-i Amire mübâya'a sarrafı olan Ermeni Milleti'nden Artin		

ve Barutçubaşı Simon dahi		
Lehli askeri Ağustosun Yirmi Yedisinde Varşova'dan çıkıp Modlin tarafına gittikleri ve yevm-i mezkûrda Rusya askeri belde-i mezbûreye dâhil olmuş oldukları		
bu keyfiyyet yani asâkir-i imparatoriyenin Varşova' ya duhûlü		
sâbıkan Bağdat Valisi Davut Paşa'nın tutulup halen vâlisi Ali Paşa Hazretlerinin Bağdat'a duhûl ve zabt eylediğini		

Türkçede hangi cümle çeşidi olursa olsun özne yüklem arasında tekillik ve çoğulluk bakımından bir uygunluğun olması gerekmektedir. Bu uygunluk özne canlı ise olmakta, cansız ise olmamaktadır. Özne çoğul olduğu halde fiil tekil olabilmektedir. Canlı olan öznelerin de özellikle üçüncü şahıslarda tekil fiil ile kullanıldığı bilinmektedir. Cansız çoğul özneler de çoğul fiille kullanılabilir (Ergin, 2001: 403-404). Aşağıda Takvîm-i Vekâyî'deki haber metinlerinde, fiil fail uygunluğunun hangi çeşide girdiğini gösteren cümleler bulunmaktadır. Buna göre; failin çoğul (şahıs) + fiilin çoğul olduğu 10 cümle, failin çoğul (şahıs) + fiilin tekil olduğu 10 cümle, failin çoğul (nesne) + fiilin tekil olduğu 10 cümle, failin tekil (şahıs) + fiilin çoğul olduğu 4 cümle, failin tekil (şahıs) + fiilin tekil olduğu 4 cümle, failin tekil (nesne) + fiilin tekil olduğu 4 cümle tespit edilmiştir. Burada şahıslar kişileri, nesnelere ise cansız varlıkları ifade etmektedir. Fiilin teklik-çokluk durumlarından kasıt ise; fiilin çokluk eki olan -ler, -lar'ı alıp almadığını ortaya çıkarmaktır. Bu konunun daha iyi anlaşılması için bahsi geçen fiil - fail eşleşmeleri aşağıdadır.

- Fail (canlı) çokluk + fiil çokluk şeklinde kurulan cümleler:
- bilcümle ahâli (fail) kâmyâb olmuşlardır (fiil).

- onlar (gizli özne - fail) mazhar-ı dua' olmuşlardır (fiil).
- onlar (gizli özne - fail) niyâz etmişler ise (fiil).
- topçu başısı ve neferâtı (fail) almışlar ise (fiil).
- halk (fail) meşgul oldular (fiil).
- mevkib-i şahânedede bulunan bendegânın cümlesine ve avdet-i hümayündan sonra istikbâl-i padişâhide bulunan ulemâ ve ricâl-i evvel (fail) mültefit oldular (fiil).
- Kâimmakam Paşa Hazretleri ve Serasker Paşa Hazretleri ve sair büyük ve küçük zâbitân ve memurin (fail) saî ve gayret etmişler ise (fiil).
- Devlet-i Âliyeleri vuzerâ ve ulemâ ve ricalinin ve asâkir-i hâssa ve mansureleri (fail) müstağrak-ı ni'met iseler (fiil).
- halen Şeyhül-İslam Yasincizâde semâhatli Es-Seyyid Abdülvehhab Efendi Hazretleri (21. Cümle) (fail) vâsıl olmuşlardır (fiil).
- Rum Milleti'nden sâbık Boğdân kâimmakamı istifnâki ve Darbhâne-i Amire mübâya'a sarrafı olan Ermeni Milleti'nden Artin ve Barutçubaşı Simon dahi (fail) inâyet-i firâvân bulmuşlardır (fiil).
 - Fail (canlı) çokluk + fiil teklik şeklinde kurulan cümleler:
 - amedi kaleminden hala küçük evkaf hacesi Sarim efendi ve valide kethüdası-zade Sa'id beg (fail) ta'yin olunmuştur (fiil).
 - şirasına talib olanlar (fail) bulmuştur (fiil).
 - müslim ve re'âyâ her ne kadar fukara (fail) var ise (fiil).
 - cümle kılâ' zâbitanı ve imamları ve hademesi iksâ-yı hil'at ve bezl-i atıyye ile memnûn olup fukarâ-yı re'âyâsı dahi (fail) nâil-i sadakât-ı vefire olmuştur (fiil).
 - Şeref-i maiyyet-i humâyûnla müstes'ad olan bendegânın her biri (fail) ifâ edilir (fiil).
 - Ehl-i İslam'ın sıbyanıyla hocaları ve milel-i sülûse çocukları ve muallimleri ve müslim ve zımmî kâffe-i fukarâ (fail) mesrûr buyurulmuştur (fiil).
 - tâife-i mersûme (fail) mesrûr buyurulmuştur (fiil).
 - sâbıkan Bağdat Valisi Davut Paşa'nın tutulup halen vâlisi Ali Paşa Hazretlerinin Bağdat'a duhûl ve zabt eylediğini (fail) mübîn sahifedir (fiil).
 - Lehli askeri Ağustosun Yirmi Yedisinde Varşova'dan çıkıp Mudlin tarafına gittikleri ve yevm-i mezkûrda Rusya askeri belde-i mezbûraya dâhil olmuş oldukları (fail) tahrir olunmuş (fail).
 - bu keyfiyyet yani asâkir-i imparatoriyenin Varşova'ya duhûlü (fail) ihbâr olunmuştur (fiil).
 - Fail (cansız) çokluk + fiil teklik şeklinde kurulan cümleler:
 - efsun-u mebâni' (fail) i'ta olunmuştur (fiil).
 - ne miktar mescid ve çeşme ve mekteb (fail) var ise (fiil).
 - sadakalar (fail) verildi (fiil).

- dörder kantarlık dâne ve otuz altı vakiyye barutla atılan kebîr topları (fail) târ-u mâr eylemiştir (fiil).
- münasib hil'atler (fail) ilbâs olunmuş (fiil).
- bezl-i nüzûret (fail) vefîre buyuruldu (fiil).
- evvelki merhale Havsa yani havâs-ı Mahmutpaşa Kasabası ikinci merhale Bergos üçüncü merhale Çorlu dördüncü merhale Silivri (fail) olmuştur (fiil).
- Ehl-i İslam ve düvel-i mütehâbbe süferâsı ve tüccârı ve Rum ve Ermeni ve Katolik tairesi hâne ve dükkanları (fail) muhterik olmuş idi (fiil).
- şükufe ve şekerleme misillü bazı hedâyâ-i irsâl ve tezkireler isbâliyle resm-i ta'ziyet ve misâfir-i nûvâziye rağbet-i seniyye (fail) sezâvâr buyurulmuştur (fiil).
- ita'ate dair mevâdd ve şurûtun mübâhasası (fail) uzamış ise (fiil).

- Fail (canlı) teklik + fiil çokluk şeklinde kurulan cümleler:

- O (gizli özne - fail) edâ buyurdular (fiil).
- O (gizli özne - fail) intihâb buyurmuşlardır (fiil).
- O (gizli özne - fail) taltif buyurdular (fiil).
- O (gizli özne - fail) irade buyurdular (fiil).

- Fail (canlı) teklik + fiil teklik şeklinde kurulan cümleler:

- Husûs-u âti şevketlü, kudretlü, muhabetlü padişâh-ı İslam-penâh efendimiz hazretleri (fail) nâtık-ı madde-i mahsusadır (fiil).
- O (gizli özne - fail) azimet buyuruldu (fiil).
- fukarânın rahatı nezd-i hümayûnlerinde mültezem olduğuna (fail) işâret olunmuştur (fiil).
- içlerinden müdebbir nasb eyledikleri Krokoyseki ceneral (fail) ihbâr itmiş (fiil).

- Fail (cansız) teklik + fiil teklik şeklinde kurulan cümleler:

- bir tab'hane (fail) tedarik ve icad kılınmış (fiil).
- suret (fail) verilmiş (fiil).
- azimet-i hümayun (fail) ibtidâ olunmuştur (fiil).
- Silivri merhalesi (fail) vusûl buyuruldu (fiil).

Takvîm-i Vekâyî'deki haber metninde fiil fail durumunu gösteren 6 farklı cümle tipi tespit edilmiştir. Metinde fiil fail eşleşmelerinde failin (canlı) teklik, fiilin çokluk şeklinde kurulduğu cümleler dikkate değerdir. Bu cümlelerde dönemin padişahı II. Mahmud'tan bahsedilmektedir. Padişah tarafından yapılan bir dizi ziyaret detaylarıyla anlatılmaktadır. Padişahının ismi açıkça söylenmemekte ancak metnin üst kısımlarında yer alan cümlelerden fiildeki hareketi yapanın devrin Padişahı olduğu anlaşılmaktadır. Fail teklik olduğu hâlde fiilin çokluk şeklinde kurulması padişahın büyüklüğüne gösterilen hürmetten dolayıdır. Bahsi geçen cümlelerden bir kaç misal aşağıdadır.

- Ve mahmiye-i Edirne'de on gün ikâmet buyurulup bu müddetde evvelki

cumayı Sultan Selim Hân-ı Sâni ve ikinci cumayı Üç Şerefeli Cami-i Şeriflerinde alay ile azîmet birle İmâm-ı Sâni Efendi'ye bi'l-iktidâ **edâ buyurdular**.

- Ve bazı mübârek makamlar ziyaret ve fukarâ ve dervişânına atıyye-i inâyet ve istikşâf-i ahvâl için iki def'a Çermen mutasarrıfı Hüseyin Paşa Hazretlerinin Meriç ve Tunca Nehirleri biriktiği mahalde kâin bahçelerine ve bir def'a Dağd-ı Virânzâde Kadri Bey'in Tunca kenarında olan bahçesine **azimet buyuruldu**.

Cümle unsurlarından biri olan nesne, fiilin etki ettiği unsura tekabül etmektedir. Fiillerden kimisi geçişli fiildir yani bir “yapma” ifadesi taşımaktadır. Kimisi ise geçişsizdir ve “olma” ifade etmektedir. “Yapma ifade edenlerin hareketi, fiilden başka nesneye yönelir, ona tesir eder. Olma ifade edenlerin hareketi ise faile yani özneye yönelir. Demek ki geçişli fiiller tesir edecek bir nesne isterler.” Şu durumda bir cümlede nesne varsa veya cümle nesne almaya müsaitse, o cümle geçişli fiil cümlesidir. Nesne daima ismin -i hâl ekini alır yani akkusatifdir. Şayet kelime bu eki almışsa, bu nesnenin bilindiğini yani belirli olduğunu ifade etmektedir. O halde ek alan nesnelere “belirli nesne”, ek almayan nesnelere “belirsiz nesne” denilmektedir (Ergin, 1994: 407). Metinde 8 nesne bulunmuştur. Bu cümleler geçişli olduğundan yani bir “yapma” ifade ettiğinden fiildeki hareket fiile değil nesneye yönelmekte ve ona tesir etmektedir. Öznenin yaptığı işten özne dışında başka bir varlık etkilenmektedir. Takvim-i Vekâyî'deki haber metinlerinde nesne unsurunun az olması haber cümlelerinde umumiyetle bir “olma” ifadesinin varlığını göstermekte ve cümledeki fail yaptığı işten kendisi etkilenmektedir. Aşağıda, haber metninden, fiili geçişli fiil olan ve nesne alan bir kaç cümle bulunmaktadır.

- Gelibolulu Vecihi Paşa dâiresine Bolayır'da **bedenlerinden bir âli ziyâfet tertibini** niyâz etmişler ise de...
- ...meclis-i âli mehâbetinden dikkat olunamamağla rûy-i deryâda ve hale-i evlide me'mûl kadar sekmedikleri menzûr-u padişâhî olup Kerte hususunda ta'lim-i padişâhîyle yine atıldıkda dokuzar kere dahi ziyâde seküp karada dahî **beş arşun miktarı yeri** târ-u mâr eylemiştir.

Yer tamlayıcısı unsuru, yüklem yerini ve yönünü göstermektedir. Fiile, mekân ve istikamet bildiren yaklaşma, bulunma, uzaklaşma hâl ekleriyle bağlanırlar. Yaklaşma eki (-e, -a) alan yer tamlayıcısı, fiildeki hareketin kendisine doğru yaklaştığını ifade etmektedir. Bulunma eki (-de, -da) alan yer tamlayıcısı, fiildeki hareketin kendi içinde meydana geldiğini, uzaklaşma eki (-den, -dan) alan yer tamlayıcısı, fiildeki hareketin kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirtmektedir (Ergin, 1994: 407-408). Tablo 1'e bakıldığında incelenen metinde 32 yer tamlayıcısı olduğu görülmektedir. Cümle başına düşen yer tamlayıcısı miktarı 1.33'tür. Metinde 42 yüklem dolayısıyla 42 cümle olduğu düşünüldüğünde neredeyse her cümlede en az bir yer tamlayıcısı unsurunun olduğu görülmektedir. Hatta bazı cümlelerde birden fazla yer

tamlayıcısı bulunmaktadır. Haber metnindeki cümlelerde fiilin mekânı ve istikâmeti bellidir. Gazetede haber cümlelerinde 21 yaklaşma hâl eki alan yer tamlayıcısı, fiilin yaptığı hareketin kendisine yöneldiğini, kendisine doğru yaklaştığını; 10 bulunma hâl eki alan yer tamlayıcısı fiilin yaptığı hareketin kendi içinde cereyan ettiğini; 1 uzaklaşma hâl eki alan yer tamlayıcısı ise fiilin yaptığı hareketin kendisinden uzaklaştığını ifade etmektedir. Metinde yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma hâl eklerini alan yer tamlayıcılarının tamamı aşağıda yer almaktadır.

- Yaklaşma (datif) hâl eki alan yer tamlayıcıları:
 - 'ilmühaberi nazır mummaileyh tarafına verilmek hıdmetine
 - mir'at-ı ka'inatta yüz gösteren umur-u vakı'anın dercine
 - Akdeniz Boğazı'na ve Edirne'ye
 - bundan mukaddem Dobrice evâsı ta'bir olunan mahallerin kaffe-i ahâlisine
 - i'ta buyurulan sermaye mislü Cermen Sancağının hâvi olduğu kazaların ahali ve reâyasına dahî iktizâ eden mebâliğ-i keliyenin i'tâsına
 - türbedarlarına ve fukarâya
 - Gelibolulu Vecihi Paşa dâiresine
 - Kirte'ye
 - İmâm-ı Sâni Efendi'ye
 - iki defa Cermen mutasarrıfı Hüseyin Paşa Hazretlerinin Meriç ve Tunca Nehirleri bir geldiği mahalde kâin bahçelerine ve bir defa' viranzâde Kadri Bey'in Tunca kenarında olan bahçesine
 - kelan Ferik-i hâssa beylerbeyisi Ahmet Paşa'ya
 - Ahmet Paşa ile yine maiyyet-i hümâyünde olan Hekimbaşı dâderi Mekke-i Mükerrreme ma'zullerinden tabib-i hâssa Abdülhak Efendi'ye
 - ta'mir ve tecdidine dahi
 - devâm-ı devletleri duasına
 - Vesâir merâhilde olduğu gibi Edirne'de hakimü's-şer' Seyit Ahmet Efendi ve bilcümle ulemâ ve meşâyih ve vücûh ve etrâf kazaların mevkib-i şahâne-i kemâl-i hâhiş ile ziyârete kelan a'yanları huzûr-u hümâyünde alâ merâtibihim a'lâ sof ferâce çuka kukuletalar hil'atleriyle memnun olduklarından başka milel-i sülûse râhib ve haham ve yanlarında bulunan millet başı ve ihtiyarlarına dahî
 - meşâyih ve dervişânına
 - Beyoğlu'nda Çukur nâm-ı mahalden harik peyda olup itfâsına
 - süferâ taraflarına
 - nazargâh-ı şahanede ta'lik-i nişân şerefine
 - mârû'z-zikr Paskovic tarafına
 - Bâb-ı Ali'ye
- Bulunma (lokatif) hâl eki alan yer tamlayıcıları:
 - seraskeri paşakapusu civarında
 - her bir mahalde
 - Gelibolu'da

- Bolayır'da
- karada dahî
- Ve muhibbi-i Edirne'de on gün ikâmet buyurulup bu müddetde evvelki cumayı Sultan Selim Hân-ı Sâni ve ikinci cumayı Üç Şerefeli Cami-i Şeriflerinde
- orada
- dört yol ağzı ve Taksim'e doğru ve Tatavla ve Aynalıçeşme semtlerinde
- Şehriyâr-ı nısfet iştihâr dâme bi'l-avn-i şâhâne ve ebed-i sultâne Efendimiz Hazretlerinin nezd-i hümayünlarında
- pîşgâh-ı hümayunda
- Uzaklaşma (ablatif) hâl eki alan yer tamlayıcıları:
- masârıflarından

Zarf unsuru, fiilin zamanını ve çeşitli durumlarını göstermektedir. Fiildeki hareketin nasıl, neden, ne şekilde, ne sebeple, hangi vasıta ve şartlarla, hangi zamanda meydana geldiğini göstermek maksadıyla kullanılır. Cümlede çekimsiz hâlde bulunur. Esas görevi fiilin zamanını ve şartlarını ortaya çıkarmaktır ancak fiilin mânâsına bağlı olarak “şekil, tarz, vasıta, yön, eşitlik, benzerlik, sebep, miktar, derece, hâl, durum, bağlılık, hedef, bedel, alet, karşılaştırma, zaman, müddet, sür’at” gibi ifadeler de anlatmaktadır (Ergin, 1994: 408). Metinde 94 zarf bulunmaktadır. Cümle başına düşen miktar 3.92’dir. 42 cümlelik haber metninde neredeyse her cümlede ortalama 3 zarf kullanılmıştır. Bu zarf kullanımları sayesinde metindeki fiillerde, hareketin hangi şartlarda, hangi zamanda, nasıl yapıldığı bellidir. Haber cümlelerinde de hareketin nasıl, neden, niçin, ne şekilde, hangi vasıtalarla vb. yapıldığı, haberin özünü doğru bir şekilde anlamak açısından önemlidir. Takvîm-i Vekâyî’deki haber metinlerinde fiilin yaptığı hareketin nasıl, neden, niçin, ne şekilde, hangi vasıtalarla vb. yapıldığı açıkça ortaya konmuştur. Fiilin hareketiyle ilgili bir belirsizlik bulunmamaktadır. Haber metnindeki zarflar; edat, zarf fiil, isim, ismin yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma hâl eklerinden teşekkül etmektedir. Metindeki 93 zarfın 41’i zarf fiille, 32’si edatla, 10’u ismin yalın hâliyle, 3’ü ismin yapma hâl ekiyle, 3’ü ismin uzaklaşma hâl ekiyle, 3’ü bulunma hâl ekiyle ve 1’i ismin yaklaşma hâl ekiyle kurulmuştur. Bu ekler zarftaki kelime gurubunun sonuna gelerek fiil ile bir münasebet kurmakta ve fiildeki hareketin zarf ile olan ilişkisini yani fiildeki hareketin niçin, nasıl, hangi şartlarda, hangi vasıtayla, hangi amaçla, ne sebeple vs. meydana geldiğini açıklamaktadır. Bu unsurların haber cümlelerinde kullanılması sayesinde haberle ilgili teferruat verilmiş olur.

Bir cümlede bu unsurların dışında bağlama gurupları, ünlem edatları ve ünlem gurupları bulunabilir. Bunların doğrudan fiille bir ilgisi olmadığından bunlar cümle dışı unsur olarak isimlendirilir. Cümlelerin başında, sonunda veya ortasında bulunabilirler. Parantez içine girdikleri de görülmektedir (Ergin, 1994: 409). Günümüzde ifadeye başlarken cümle başında bağlaç veya edat bulunmamaktadır. Ancak Takvîm-i Vekâyî’nin incelenen sayısında 8 cümle

başı bağlacı ve edatı tespit edilmiştir. Bu da o devrin üslubuna has bir özelliktir. Aşağıda cümle başı bağlacı ve edatıyla başlayan cümleler sıralanmıştır.

- **Binâen ‘ala zâlik** seraskeri paşakapusu civarında cânib-i devlet-i ‘aliyyeden Takvim-i Vek’ây-i hâne-i ‘âmire tesmiyesiyle bu husus için bir tab’hâne tedârik ve icad kılınmış...
- **Ve** bilcümle ahâli kemâl-i surur ile yollara dizilip...
- **Bundan akdem** Dobruca ovası ta'bir olunan mahallerin...
- **Ve** mahmiye-i Edirne'de on gün ikâmet buyurulup...
- **Ve** bazı mübârek makamlar ziyaret ve fukarâ ve dervişânına atıyye-i inâyet...
- **Vesâir** merâhilde olduğu gibi Edirne'de....
- **Ve ale'l husus** bazı mübarek merâkid-i ziyaret buyurulup...
- **Ve** minel-kadim meşhûd olan sadâkat ve hizmetlerine....

3.3. Takvîm-i Vekâyî’deki Haber Metinlerinin Yapı ve Anlam Özellikleri Bakımından Tahlili

Bu kısımda, Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nin ilk sayısındaki haber metinleri yüklem yeri, türü, cümlenin yapısı, yüklem kipi, cümlenin anlamı ve yüklem çatısı bakımından tahlil edilmiştir.

3.3.1. Takvîm-i Vekâyî’deki Haber Cümlelerinde Fiilin Yerine Göre Cümleler

Türkçede kelimelerin sıralanmasını tayin eden temel kanun, yardımcı unsurun asıl unsurdan önce getirilmesi hususudur. Türk sentaksının temeli bu kaide üzerine kuruludur. Cümlede “belirten, tamlayan, tâbi olan yardımcı unsur başta; belirtilen, tamlanan, tâbi olunan asıl unsur sonda” bulunmaktadır. Türkçedeki kelime sırası, nesnelere ve hareketlerin zaman içindeki var olma, hareket etme sıralarına uygundur. Bu açıdan Türk düşünce sisteminde zaman sırası mühimdir. Sadece ki’li birleşik cümleler bu kaîdenin dışındadır. Çünkü ki’li birleşik cümle yabancı asıllıdır ve Türk sentaksına uymamaktadır (Ergin, 2001: 375-376). Cümle bir duyguyu, düşüncüyü, hareketi, hadiseyi hüküm hâlinde ifade eden ve kelime guruplarından meydana gelen yapıdır. En geniş ve tam bir kelime gurubundan teşekkül eden cümlede, cümlenin unsurlarından fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf bulunmaktadır. Fiil ve fail cümlenin esas unsurları, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf cümlenin yardımcı unsurlarıdır (Ergin, 2001: 398). Türkçede yardımcı unsurun asıl unsurdan önce gelme kâidesine göre fiili sonda bulunan cümle, kurallı cümledir. Fiili sonda bulunmayan cümlelere ise zamanımızda devrik cümle denilmektedir.

Tablo 5: Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinde “Fiilin Yerine Göre Türü”nü Gösteren Tablo

	Yüklemin Yerine Göre	Miktarı	Cümlede Bulunma Yüzdesi (%)
1	kurallı cümle	42	100.00
2	devrik cümle	0	0.00

Takvîm-i Vekâyî'deki haber metni, cümlenin yapı ve anlam unsurları açısından tahlil edildiğinde metindeki cümlelerin tamamının, kurallı cümle olduğu görülmektedir. Cümleler, Türkçe'nin cümle kurma yapısına uygun olarak sıralanmış, cümlede yardımcı unsur olarak bilinen nesne, zarf, yer tamlayıcısı önce, ana unsur olan fiil ise sonra getirilmiştir. Tablo 5'de de görüleceği üzere metinde devrik cümle bulunmamaktadır. Devrik cümle umumiyetle nazım dilinde tercih edilmektedir. Dönemin ilk gazetesi olan Takvîm-i Vekâyî'deki haber cümleleri, Türk düşünce sistemine uygun olarak kurulmuş, kelime sırasını tayin eden temel kâideye uyulmuştur.

3.3.2. Takvîm-i Vekâyî'deki Haber Cümlelerinde Fiilin Türüne Göre Cümleler

Yüklemin türüne göre cümleler fiil cümlesi ve isim cümlesi olmak üzere iki çeşittir. Fiil, bir cümlede oluşu, yapışı, hareketi, olayı, hükmü ifade eden unsurdur. Cümlenin ana unsuru fiildir. Bir metin ne kadar fiil ihtiva ediyorsa orada o kadar cümle var demektir. Fiil, Türkçe'de yardımcı unsurun önce, ana unsurun sonra gelme prensibine uygun olarak cümlenin sonunda bulunur (Ergin, 2001: 398-399). Fiili sonda bulunan cümlelere “fiil cümlesi” denilmektedir. Bazı cümleler ise bir hareketten ziyade bir durumu anlatmak için kurulur. Bu cümlelerde fiil yer almaz, isim yer alır. İsim, yine fiil cümlesinde olduğu gibi Türkçenin cümle dizilimine uygun olarak umumiyetle sonda yer alır. Bu cümlelere ise “isim cümlesi” denilmektedir.

Yüklemi geçişli olan bir fiil cümlesinde cümlenin bütün unsurları yer alabilir. Ancak yüklemi geçişsiz olan bir fiil cümlesinde nesne bulunmamaktadır. Geçişsiz cümlede yer tamlayıcısı da yalnızca bulunma hâl eki ile yer alır. Bu durumda fiil cümlelerinin unsurları özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı ve yüklemden, isim cümlelerinin unsurları özne, zarf, yer tamlayıcısı ve yüklemden teşekkül etmektedir. İsim cümlelerinin en mühim unsurları isnat bildirdiği için özne ve yüklemdir (Ergin, 2001: 403).

Tablo 6: Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinde “Fiilin Türü”nü Gösteren Tablo

	Yüklemin Türüne Göre	Miktarı	Cümlede Bulunma Yüzdesi (%)
1	fiil cümlesi	38	90.50
2	isim cümlesi	4	9.50

Tablo 6’da da görüldüğü gibi gazetede incelenen 42 haber cümlesinden 38’i fiil cümlesi, 4’ü ise isim cümlesidir. Haber cümlelerinin tamamı düşünüldüğünde metnin % 90.5’i fiil cümlelerinden teşekkül etmektedir. Türkçe, “harekete” dayalı bir dildir. Özellikle haber cümleleri, bünyesinde, bir fiil, bir hadise yani bir hareket barındırdığından bu tür cümlelerde bolca fiil kullanılır. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’ndeki haber cümlelerinin % 90.5’inin fiil cümlesi olması, haber cümlelerinin bir oluşu, yapışı, hareketi, olayı, hükmü ifade ettiğini göstermektedir.

İsim cümlelerinin temeli isnat ve bildirme esasına dayanmaktadır (Ergin, 2001: 403). Bu sebeple haber cümlelerinde sıklıkla kullanılmamaktadır çünkü isim cümlelerinin yapısı hâdiseyi anlatmak için uygun değildir. Ancak bir “durum” bildirmek üzere isim cümlelerine yer verilmektedir. Takvîm-i Vekâyî’de de durum bildirmek üzere 4 isim cümlesi kullanılmıştır.

Haber metninde fiil cümlelerinin fazla olması, haberin ve haber dilinin yapısından kaynaklanmaktadır. Elbette bu yapı, anlatım biçimlerine göre değişmektedir.

3.3.3. Takvîm-i Vekâyî’deki Haber Cümlelerinde Fiilin Yapısına Göre Cümleler

Türkçede yapısına göre cümleler basit cümle ve birleşik cümle şeklinde iki çeşittir. Birleşik cümle kendi içerisinde şartlı birleşik cümle, ki’li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Basit cümlede tek bir fiil bulunurken birleşik cümlede birden fazla fiil bulunmaktadır. Birleşik cümle bir asıl cümle ile onun mânâsını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül etmektedir. Türkçenin aslı birleşik cümlesi olan şartlı birleşik cümlelerin temeli şart kipinin şart ifadesine dayanmaktadır. Şart kipi istek ve temenni ifade etmedikçe bir hüküm bildirmez, bitimli bir hareket göstermez, bu sebeple müstakil cümle yapamaz. Ki’li birleşik cümle ise; asıl cümlelerin ki’den önce, yardımcı cümlelerin ki’den sonra gelme prensibinden dolayı Türkçe’nin sentaks yapısına terstir. Yabancı asıllı ki’li birleşik cümle ya iki fiili veya iki cümleyi birbirine bağlamakta ya da bir isimle bir fiili, bir isim unsuru ile onun izahı olan bir cümleyi birbirine bağlamaktadır (Ergin, 2001: 405-406).

Yapılan tahlil neticesinde Takvîm-i Vekâyî’deki haber metninde 11 basit, 7 şartlı birleşik, 5 birleşik ve 1 ki’li birleşik cümle tespit edilmiştir.

Tablo 7: Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinde “Fiilin Yapısı”nı Gösteren Tablo

Cümlenin Yapısına Göre	Miktarı	Cümlede Bulunma Yüzdesi (%)
1	basit cümle	11 45.80
2	birleşik cümle	5 20.80
3	ki'li birleşik cümle	1 4.20
4	şartlı birleşik cümle	7 29.20
5	iç içe birleşik cümle	0 0.00

Birleşik cümleler birlikte değerlendirildiğinde, metindeki yoğunluğu, basit cümleyi geçmektedir. Birleşik cümle, şartlı birleşik cümle ve ki'li birleşik cümlelerin cümlede bulunma yüzdesi 54.2 iken basit cümlelerin cümlede bulunma yüzdesi 45.8'dir. Metnin bütününde birleşik cümlelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durum haberin yazımında cümlelerin bağlaç, edat ve fiilimsilerle birbirine bağlanarak uzatılmasından kaynaklanmaktadır.

Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki haber metninde tek bir cümle gibi görünen fakat bağlaç ve edat yardımıyla yüklemelerin birbirine bağlandığı birleşik cümle misali aşağıdadır.

“Binâen ‘alâ zâlik seraskeri paşakapusu civarında cânib-i devlet-i ‘aliyyeden Takvim-i Vek’ây-i hâne-i ‘âmire tesmiyesiyle bu husus için bir tab’hâne **tedârik ve icad kılınmış** ve Mekke-i Mükerrime ma’zullerinden vakâyî'nüvis Şeyhzade es-Seyyid Mehmed Esad Efendi nâzır ve bâb-ı ‘âliden mesâlih-i mülkiyeye dair vâkı’ât ve bab-ı seraskerîden ahvâl-i asâkire mütedâir olan husûsât küll-i yevm hülâsa olunarak ‘ilmühaberi nâzır mûmâileyh tarafına verilmek hizmetine me’muriyet-i asliyelerine halel gelmemek şartıyla âmedî kaleminden hala küçük evkâf hâcesi Sarim efendi ve bil-me’muriye mai’yet-i seraskerîyede olan hâcegândan vâlide kethüdası-zâde Sa’id beg **ta’yin olunmuşdur** ve tab’ olunacak evrak iki kısma münkasım olup bir kısmında umûr-u dâhiliye-i resmiye-i devlet-i aliyyeye müte’allik olan vâkı’ât tab’ına ve ahar kısmında gayr-ı resmî olarak hâricten alınan bazı havâdis-i mesmû’a ve usûl-ü ta’lim ve te’allüm ve fûnûn-u harf ve sanayi ve emr-i ticareti müştamil mesalih-i nafi’a ve ber-muhteza-yı vakit ve hâl mir’at-ı ka’inatta yüz gösteren umûr-u vâkı’anın dercine sûret **verilmiş** ve el-hâleti hazihi haftada bir gün tab’ ve neşr olunacak olmağla evrak-ı mezkûrenin bir seneligi masârif-i zarûriyesi iktizâsınca yüz yigirmi gurusu olup şirasına talib olanlar yılda bir defa’ yüz yigirmi gurusu virûp ismini tab’hâne defterine kayd itdirerek müddet-i hitâmına dek onun için basılan evrakı almak üzere keyfiyet bey’i dahî sûret **bulmuşdur**.”

Yukarıdaki birleşik cümlede, dört çekimli fiil bulunmaktadır. Bu fiillerin yani yüklemelerin arkalarına bağlama gurupları ve edat getirilerek müstakil cümleler birbirine bağlanmıştır. Takvîm-i Vekâyî’de sık görülen bu cümle yapıları metnin bir çırpıda anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. “Çünkü silsileli cümlelerle yazma usûlü bâkî oldukça, yazıda maksât tamâmen ifâde olunamaz.

Zîrâ bir cümleyi sonraki cümleye, onu da, takip eden cümleye bağlayacak edatlar sınırlı olduğu gibi bazıları Arapça, bazıları Türkçe'dir" (Özarslan, 2008: XXXVII). Silsileli cümleler "o devrin belli başlı düşüncesini göstermekte ve karakterini belirtmektedir" (Levend, 1960: 88). Her ne kadar konunun bölünmemesi için hadise bir çırpıda tek bir cümlede anlatılmak istense de meramın anlaşılması bakımından bu cümle yapıları sıkıntılıdır.

3.3.4. Takvîm-i Vekâyî'deki Haber Cümlelerinde Fiilin Kipine Göre Cümleler

Fiil kipleri, fiillerin çekimli hâllerini yani fiilin zaman ve şekil eklerini almasını ifade etmektedir. Çekimli fiiller en az dört mânâ belirtmektedirler. Bunlardan ilki fiilin kök veya gövdesidir. İkincisi şekil ve zaman ekleridir. Üçüncü unsur ise şahıs eklerinden meydana gelmektedir. Çekimli bir fiil bu üç unsurla birlikte hareketi de bünyesine katarak dört mânâyı ifade eder (Ergin, 2001: 280-281).

Tablo 8: Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinde "Yüklemin Kipi"ni Gösteren Tablo

Yüklemin Kipine Göre	Miktarı	Cümlede Bulunma Yüzdesi (%)
1 geniş zaman	2	4.80
2 görülen geçmiş zaman	10	23.80
3 öğrenilen geçmiş zaman	22	52.40
4 öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi	1	2.40
5 geniş zamanın şartı	2	4.80
6 öğrenilen geçmiş zamanın şartı	4	9.50
7 isim fiilinin şartı	1	2.40
8 3. tekil şahıs	12	28.60
9 3. çoğul şahıs	30	71.40

Takvîm-i Vekâyî'deki haber metninde; 22 öğrenilen geçmiş zamanda çekimlenmiş fiil, 10 görülen geçmiş zamanda çekimlenmiş fiil, 4 öğrenilen geçmiş zamanın şartı şeklinde çekimlenmiş fiil, 2 geniş zaman çekimli fiil, 2 geniş zamanın şartı şeklinde çekimlenmiş fiil, 1 öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kalıbında çekimlenmiş fiil ve 1 isim fiilinin şartı kalıbında çekimlenmiş fiil bulunmaktadır. Şimdiki zaman ve gelecek zaman kalıbında çekimlenmiş fiillere tesadüf edilmemiştir.

Bu fiil kiplerinin cümlede miktar olarak bulunma oranlarına bakılacak olursa en fazla bulunma oranına sahip olan ilk üç fiil kipi % 53.70 ile öğrenilen geçmiş zaman, ikincisi % 24.40 ile görülen geçmiş zaman, üçüncüsü % 9.80 ile

öğrenilen geçmiş zamanın şartıdır. Çekimli fiillerin zaman kalıpları incelendiğinde en çok öğrenilen geçmiş zaman ve görülen geçmiş zaman kalıplarının kullanıldığı görülmektedir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki, şekil ve zaman ifade etmektedir. Şekil olarak “bildirme”, zaman olaraksa “görülme” ancak öğrenilen geçmiş zamanı anlatır. Bu zaman eki bir fiile geldiğinde, o fiilde, hareketin geçmiş bir zamanda meydana geldiği ve konuşanın bu hareketi gözüyle görmediği mânâsı ortaya çıkmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman eki günümüzde -mış, -miş, -muş, -müş şeklindedir (Ergin, 2001: 300). Öğrenilen geçmiş zamanda dolaylı bir anlatım söz konusudur. Olay, geçmişte yaşanmıştır ve hadiseyi bildirenin gözü önünde cereyan etmemiştir. Hadiseyi aktaran kişi, onu sonradan duymuş, öğrenmiş veya hadisenin farkına sonradan varmıştır. Öğrenilen ya da şahid olunan hadise, okuyucuya, durum gerçekleşikten sonra aktarılmaktadır ve okur, gerçekleşmiş bitmiş olan hadiselerden haberdâr edilmektedir. Aşağıdaki haber cümlesinde, öğrenilen geçmiş zaman kalıbıyla çekimlenmiş bir cümle misali bulunmaktadır.

- “Binâen ‘ala zâlik seraskeri paşakapusu civarında canib-i devlet-i ‘aliyyeden takvim-i vak’ay-ı hane-i ‘amire tesmiyesiyle bu husus için bir tab’hane tedarik ve icad kılınmış...”

Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’ndeki haber metinlerinde görülen geçmiş zaman kipinin en çok kullanılan kip olması haberlerin bizzat şahit olunarak değil başkasından veya başkalarından duyularak yazıldığına göstergesidir. Bu durum o devrede henüz muhabir geleneğinin olmaması ve bazı haberlerin tercüme edilerek yazılmasıyla açıklanabilir. Günümüzde haber dilinde bu anlatım şekli tercih edilmemektedir.

Görülen geçmiş zaman eki, öğrenilen geçmiş zaman eki gibi şekil ve zaman ifade etmektedir. Şekil bakımından “bildirme”, zaman bakımından “görülen” geçmiş zamanı ifade eder. Görülen geçmiş zaman kalıbında hareket, geçmiş zamanda, konuşanın gözü, bilgisi, şuuru önünde yapılmıştır. Bu ek, hareket bakımından hareketin olup bittiğini bildirir. Görülen geçmiş zaman eki, -dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü’dür (Ergin, 2001: 298). Bu durumda haber metninde hareketi sonuçlanan, biten bazı havadislere, haberi yazarlar tanıklık etmiştir. Burada doğrudan anlatıma yer verilir. Aşağıdaki haber cümlesinde, görülen geçmiş zaman kalıbıyla çekimlenmiş bir cümle misali yer almaktadır.

- “...mübârek makamlar ale'l-husûs Bolayır'da olan Gazi Süleyman Paşa türbesi ziyâret olunup türbedarlarına ve fukarâyâ sadakalar verildi.”

Öğrenilen geçmiş zamanın şartı kalıbında yine görülmeyen geçmiş zamanda yapılan bir hareket şarta bağlanmaktadır. Böylece bir birleşik çekim meydana gelmektedir. Öğrenilen geçmiş zaman eki, hem şekil hem de zaman

ifade ederken şart eki yalnızca şekil ifade eden bir tasarlama kipidir. Şart kipi fiili şarta bağladığından hüküm ifade etmez, dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Şart kipi, hükümlü müstakil bir cümle değil ancak hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedir (Ergin, 2001: 309). Öğrenilen geçmiş zamanın şartı kipi, öğrenilen geçmiş zaman eki “-miş, -miş” ile -i yardımcı fiilinin şart şeklini biraraya getirmek suretiyle yapılmaktadır (Ergin, 2001: 325). Misal olarak almışsam (almış isem), gelmişsen (gelmiş isen), yapmışsa (yapmış ise) öğrenilen geçmiş zamanın şartı kalıbında çekimlenmiş kelimelerdir. Bu kelimelerde hem bir şart hem de sonradan fark etme anlamı vardır. Metinde, cümlede bulunma oranı % 9.80 olan 4 öğrenilen geçmiş zamanın şartı kalıbında kurulan cümle bulunmaktadır. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’ndeki haber metinlerinde bahsi geçen öğrenilen geçmiş zamanın şartı kalıbındaki cümlelerden bir misal aşağıda verilmektedir.

- “Beyoğlu’nda Çakır nâm-ı mahalden Safer’in yirmi üçüncü günü harik peyda olup her ne kadar Kâimmakam Paşa Hazretleri ve Serasker Paşa Hazretleri ve sâir büyük ve küçük zâbitân ve memurun itfâsına taraf taraf sa’y ve gayret etmişler ise de şiddet-i rüzgâr sebebiyle on beş saat miktarı mümted olarak dört yol ağzı ve Taksim’e doğru ve Tatavla ve Aynalıçeşme semtlerinde Ehl-i İslam ve düvelü Methâbe safrası ve tüccârı ve Rum ve Ermeni ve Kutvalın taifesi hâne ve dükkanları muhterik olmuş idi.”

Şekil eki olarak bildirme, zaman eki olarak geniş bir vakit aralığını ifade eden geniş zaman kalıbı, hadisenin geniş bir zamanda ortaya çıktığını veyahut çıkacağını bildirir. Geniş zaman eki, esasında üç çeşit zaman ifade eder. “1. her zaman, 2. geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan bir zaman, 3. gelecek zaman.” Bu üç zaman bölümünün ilk ikisinde geniş zaman eklerinin bir dâimilik, bir devamlılık ifade ettikleri görülmektedir. Gelecek zamanı karşılarken de böyle bir devamlılık hissi verir gibidirler. Geniş zaman eklerinde diğer zaman eklerinin aksine bir kesinlik yoktur. Hareket veya hadise geniş bir zamana bağlandığı için hareket veya hadisenin gerçekleştiği kesin değildir, olabilen veya olabilecek olan bir hareketi veya hadiseyi de ifade etmektedir. Şu hâlde geniş zaman eklerinde bir “ihtimal” ifadesi de görülmektedir. Geniş zaman eklerinin bu şekilde ihtimal bildirmeleri geniş zaman çekimini bildirme kipleri arasında tasarlama kiplerine yaklaşan bir kip durumuna sokmaktadır. Türkçede bugün “-r, -ar, -er” olmak üzere iki çeşit geniş zaman eki bulunmaktadır (Ergin, 2001: 291-292).

Metinde, isim cümlesi olan ve cümlede bulunma yüzdesi 4.90’a tekabül eden 2 geniş zaman çekimli fiil tespit edilmiştir. “-r” geniş zaman eki, geçmiş zamanda gerçekleşen fakat etkisi hâlâ devam eden bir hadiseyi, bir durumu açıklamak, ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Bahsi geçen cümlelerden bir misal aşağıdadır.

- “Derdest-i tanzim olan Takvîm-i Vekâyî nüshasına sâir vekâyî’ sırasında

derc olunmak üzere sâbıkan Bağdat Valisi Davut Paşa'nın tutulup halen vâlisi Ali Paşa Hazretlerinin Bağdat'a duhûl ve zabt eylediğini mübin sahifedir.”

Geniş zamanın şartı kalıbı, geniş bir zamanda ortaya çıkan veya çıkacağı bildirilen hadisenin şarta bağlanmış şeklidir. Tasarlama kiplerinden biri olan şart eki, hareketin şart şeklinde tasarlandığını, düşünülüğünü anlatmak için fiil kök ve gövdelerine getirilmektedir. “Yaparsam, gelersen, alacaksa” gibi ifadeler geniş zamanın şartını ifade etmektedir. Bu kalıp geniş zaman eklerinden “-r, -ar, -er” eki ile -i yardımcı fiilinin şart şeklini biraraya getirmek suretiyle yapılmaktadır (Ergin, 2001: 325). Geniş zaman eki, hem şekil hem zaman ifade ederken şart eki, sadece şekil ifade etmektedir. Metinde, cümlede bulunma miktarı oran olarak % 4.90’a tekabül eden, geniş zamanın şartı kalıbında çekimlenmiş 2 cümle bulunmaktadır. Ancak burada yer alan şart ekleri bir şart anlamı taşımaktan ziyade “olma, var olma, bulunma, yer alma” gibi mânâlar ifade etmektedir. Bahsi geçen cümlelerden bir misal aşağıda verilmiştir.

- “Gelibolu'da ne miktar mescid ve çeşme ve mekteb var ise onların ve hayli zamandan beru yolları bozulmuş su yollarının ta'mirine irâde olunup mübârek makamlar ale'l-husûs Bolayır'da olan Gazi Süleyman Paşa türbesi ziyâret olunup türbedarlarına ve fukarâyâ sadakalar verildi.”

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, görülmeyen geçmiş bir zamanda yapılan hareketin hikâye edilmesi esasına dayanır. Birleşik fiil çekimi gurubuna giren öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin öğrenilen, duyulan geçmiş zamanda meydana geldiğini bildirir. Bu kip, konuşan kişinin geçmiş zamanda duyduğu hadise ve durumları hikâye etmek, anlatmak için kullandığı bir fiil şeklidir (Ergin, 2001: 321-322). Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kalıbı, öğrenilen geçmiş zaman eki “-miş, -miş” ile -i fiilinin görülen geçmiş zaman ekinin birleşmesi veya ekleşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Metinde, cümlede bulunma miktarı oran olarak % 2.40 olan öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kalıbında 1 cümle bulunmaktadır. Bahsi geçen cümle aşağıdadır.

- “Beyoğlu'nda Çakır nâm-ı mahalden Safer'in yirmi üçüncü günü harik peyda olup her ne kadar Kâimmakam Paşa Hazretleri ve Serasker Paşa Hazretleri ve sâir büyük ve küçük zâbitân ve memurun itfâsına taraf taraf sa'y ve gayret etmişler ise de şiddet-i rüzgâr sebebiyle on beş saat miktarı mümted olarak dört yol ağzı ve Taksim'e doğru ve Tatavla ve Aynalıçeşme semtlerinde Ehl-i İslam ve düvelü Methâbe safrası ve tüccârı ve Rum ve Ermeni ve Kutvalın taifesi hâne ve dükkanları **muhterik olmuş idi.**”

Şimdiki zaman ve gelecek zaman kalıbında bir cümle, haber metinlerinde tespit edilmemiştir. Şu durumda Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'nin incelenen metinlerinde, olmakta olan veya olması planlanan havadislere yer verilmediği hep geçmiş zamanda olmuş bitmiş havadisleri konu edindiği görülmektedir. Halbuki günümüz gazetelerine baktığımızda olması planlanan havadislerin sık sık okuyucuyla paylaşıldığı bilinmektedir. Bu durum da o devre has bir husustur.

Şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden eklerdir. Fiil kök ve gövdeleri çekimli hale girerek kullanım sahasına çıkarken önce şekil ve zaman eklerini sonra şahıs eklerini alırlar. O halde şahıs ekleri, şekil ve zaman kalıbına dökülmüş hareketin şahsa bağlanması için kullanılan eklerdir (Ergin, 2001: 282-283). Metinde on iki 3. tekil şahıs (o), otuz 3. çoğul şahıs (onlar) eki vardır. 3. çoğul şahsın cümlede bulunma oranı % 71.40, 3. tekil şahsın cümlede bulunma oranı % 28.60'dır. Haber metninde fiilin gösterdiği hareketler umumiyetle 3. çoğul (onlar) şahıs tarafından yapılmıştır. Demek ki fiildeki hareketi yapan veya hareketten etkilenen failer umumiyetle çokluk durumundadır.

3.3.5. Takvîm-i Vekâyî'deki Haber Cümlelerinde Anlamına Göre Cümleler

Takvîm-i Vekâyî'deki haber metninde cümlenin anlamına göre 34 olumlu haber cümlesi, 8 olumsuz haber cümlesi bulunmaktadır. Cümle başına düşen miktar oran olarak olumlu cümlede % 81, olumsuz cümlede % 19'dur. Yangın, top atışı denemesi ve bir bölgenin zapt edilmesi ile ilgili haberler gazetede tespit edilen olumsuz haberlerdir. Günümüz haberciliği düşünüldüğünde şimdiki gazetelerde yayımlanan haberlerin umumiyetle olumsuz haberler olduğu görülmektedir. Çünkü günümüzde bir hadisenin haber olabilmesi için bünyesinde bir olumsuzluğun bulunması gerekmektedir. İlk gazetenin en büyük farklarından biri, muhtevasının umumiyetle olumlu haberlerden teşekkül etmesidir.

Tablo 9: Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki Haber Cümlelerinde "Mânânın Çeşidi"ni Gösteren Tablo

	Cümlenin Anlamına Göre	Miktarı	Cümlede Bulunma Yüzdesi (%)
1	olumlu cümle	34	81.00
2	olumsuz cümle	8	19.00
3	soru cümlesi	0	0.00
4	ünlem cümlesi	0	0.00

Takvîm-i Vekâyî'deki haber metninde olumsuz haberlerle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta da habere menfî mânânın, olumsuzluk eki (-ma, -me, -maz, -mez, -sız, siz) dışında "de, dahi" edatları kullanılarak

verilmesidir. Haber metninde iki cümleyi birbirine şart ifadesi ile bağlayan 7 şartlı birleşik cümleden 4 tanesinde, şart ekinden hemen sonra gelen “de / dahi” edatları bulunmaktadır. “Dahi” kuvvetlendirme edatı fonksiyonundadır. “Cümle içinde kelime, kelime gurupları ve şart cümlelerinin sonuna gelerek dikkati onların üzerine çeker. Kuvvetlendirme fonksiyonu aslında bağlama fonksiyonundan doğmakta, sonuna geldiği unsuru daha evvel geçen aynı cinsten bir unsura bağlamak suretiyle belirlemektedir” (Ergin, 2001: 357). Bu sebeple “dahi” edatında, kuvvetlendirmeye birlikte bir bağlama fonksiyonu da bulunmaktadır. Metindeki şartlı birleşik cümlelerde yer alan “dahi” edatında hem “de, da” hem de “bile” ifadesi vardır. “de, da” edatı da çok kullanılan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği unsurları, kendisinden önce veya sonra gelen unsurlara bağlar, sonuna geldiği unsuru belirtir, kuvvetlendirir. Metinde kullanılan “de” edatlarında bir izah, bir açıklama söz konusudur. Bu edatla, şartlı birleşik cümledeki şartın yerine gelmediği, geçerli olmadığı, ne kadar istendi ve arzu edildiyse de amaca, sonuca ulaşamadığı anlatılmak istenmektedir. Aşağıda, bünyesinde “dahi” ve “de” edatını bulunduran bir kaç cümle misali görülmektedir.

- Gelibolu vücûhu padişah dâiresine Bolayır'da bedenlerinden bir âlî ziyâfet tertibini niyâz etmişler **ise de** zımnında Ehl-i ra'iyete belki zahmet olur mütâla'asıyla terkine irade buyurulup bu vecihle dahî fukarânın rahatı nezd-i hümâyunlarında mültezem olduğuna işâret olunmuştur.
- Beyoğlu'nda Çukur nâm-ı mahalden Safer'in yirmi üçüncü günü harik peyda olup her ne kadar Kâimmakam Paşa Hazretleri ve Serasker Paşa Hazretleri ve sâir büyük ve küçük zâbitân ve memurin itfâsına taraf taraf saî ve gayret etmişler **ise de** şiddet-i rüzgâr sebebiyle on beş saat miktarı mümted olarak dört yol ağzı ve Taksim'e doğru ve Tatavla ve Aynalıçeşme semtlerinde Ehl-i İslam ve düvel-i mütehâbbe süferâsı ve tüccârı ve Rum ve Ermeni ve Katolik taifesi hâne ve dükkanları muhterik olmuş idi.
- “...Devlet-i Âliyeleri vuzerâ ve ulemâ ve ricalinin ve asâkir-i hâssa ve mansurelerinin doğruluktan vâsıl-ı sadakâtte birbirlerinden asla farkı olmayub ve her birleri dahî şükürden aciz oldukları haysiyetiyle müstağrak-ı ni'met **iseler dahi** hala Kale-i Hâkaniye'den İskenderiye Kalesine mahsur olub...”

Haber metninde bulunan “de, dahi” edatlarının şart kipi ile birlikte kullanımı sayesinde hem anlatılmak istenen hâdisenin gerekçesi, sebebi, sonucu tek bir cümlede açıklanmış, hem olumlu / olumsuz mânâ aynı cümlede verilmiş, hem de bağlama ve mânâyı kuvvetlendirme fonksiyonları bir arada kullanılmıştır.

3.3.6. Takvîm-i Vekâyî'deki Haber Cümlelerinde Fiilin Çatısına Göre Cümleler

Fiildeki kök veya gövde iki türlü hareketi karşılamaktadır. Bunlardan ilkinde hareketin istikameti dışa doğrudur ve etkileyeceği nesne bağlı olduğu şahsın dışındadır. Bunlar bir “yapma” ifade ederler. Fiildeki hareket yapana değil, yapanın yani failin dışında başka bir nesneye yönelir. Böyle fiillere geçişli fiiller denilmektedir. İkincisinde ise hareketin istikameti içe doğrudur. Bu fiiller bir “olma” ifade eder. Yani fiildeki hareket yapana, faile yönelir ve ona tesir eder. Böyle fiillere geçişsiz fiiller denilmektedir (Ergin, 2001: 282). Velhâsıl nesne alabilen fiiller geçişli fiiller, nesne almayan fiiller ise geçişsiz fiillerdir.

Etken ve edilgen cümle bahsini de kısaca özetlemek gerekirse öznesi yani faili olan cümle etken cümledir. Edilgen cümlelerin ise Ergin’e göre (2001: 204-205), iki fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlardan biri meçhul fiil, diğeri pasif fiildir. Türkçede yüklemli edilgen hâle getiren ek, fiilden fiil yapma eki olarak bilinen “-l” ekidir. Ancak “-l” eki vokalle veya -l ile biten fiil kök ve gövdelerine getirilememekte, böyle fiillerin pasif ve meçhul şekilleri -n ile yapılmaktadır. Edilgen ekler geçişli ve geçişsiz fiillere getirilebilmektedir. “-l” eki, geçişsiz fiillerden meçhul fiiller yapmakta, geçişli fiillerden ise pasif fiiller yapmaktadır. Meçhul fiiller özne alamazlar, fiildeki hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiillerdir. Ancak pasif fiiller özne alabilirler ve aldıkları özne de pasiftir. Pasif fiiller bir uğranılma, bir maruz kalma, bir olma ifade ederler. Fakat bu olmada ya başkası tarafından yapılma veya kendi kendine olma vardır. Pasiflik ekinin getirildiği geçişli fiilin gösterdiği harekete maruz kalır. O hareketi pasif fiilin faili yapmaz, o hareket kendisine yapılmış olur. Bu durumda pasiflik eki yapma ifade eden fiillerden yapılma ifade eden fiiller yapar.

Tablo 10: Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’ndeki Haber Cümlelerinin “Çatısına Göre Türü”nü Gösteren Tablosu

Çatı Yönünden	Miktarı	Cümlede Bulunma Yüzdesi (%)
1 etken	31	38.80
2 edilgen	7	8.80
3 geçişli	8	10.00
4 geçişsiz	30	37.50
5 çatı özelliği aranmaz	4	5.00

Haber metninde 31 etken fiil vardır. Etken fiilin cümle başına düşen miktarı oran olarak % 38.80’dir. Etken fiillerde cümlelerin faili yani öznesi, cümlede bulunur. Fail, fiildeki hareketi yapan veya hareketten etkilenen kişi veyahut nesnedir. Haber metnindeki 42 cümleden 31’inin faili açıkça bellidir.

7 cümlelerin ise fiili edilgen yani pasif fiildir ve failleri bellidir. Kalan 4 cümle ise isim cümlesi olduğundan çatı özelliği aranmamaktadır.

Haber metninde 7 edilgen fiil vardır. Edilgen fiilin cümlede bulunma miktarı oran olarak % 8.80'dir. Yukarıda da bahsedildiği üzere edilgen fiilin iki fonksiyonu bulunmaktadır. Birisi meçhul fiil diğeri pasif fiildir. Meçhul fiilde fail kesinlikle belli değildir. Misal vermek gerekirse; “adada eğlenildi” (Ergin, 2001: 204) cümlesinde fiil “eğlenildi”dir. Fiile, “eğlenilen ne? eğlenen kim?” soruları sorulduğunda cevap alınmamaktadır. Bu cümlede fail yoktur. Ancak pasif fiilde fail vardır. Misal olarak; “ev yapıldı” (Ergin, 2001: 205) cümlesinde fiil “yapıldı”dır. Fiile “yapılan ne?” sorusu sorulduğunda “ev” cevabı alınabilmektedir. İşte Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki haber cümlelerinin bir kısmı da bu şekilde pasif fiildir. Yani edilgen oldukları hâlde failleri vardır. Metindeki edilgen yapıları pasif fiiller şunlardır: tedarik ve icad kılınmış, ta'yin olunmuştur, verilmiş, ibtidâ olunmuştur, i'ta olunmuştur, verildi, işâret olunmuştur, ilbâs olunmuş, mesrûr buyurulmuştur, vefire buyuruldu, vusûl buyuruldu, sezâvâr buyurulmuştur, mesrûr buyurulmuştur, azimet buyuruldu, tahrir olunmuş, ihbâr olunmuştur.

Tahlil edilen metinde 8 fiil geçişlidir. Geçişli fiilin cümlede bulunma miktarı oran olarak % 10'dur. Geçişli fiil, fiilin nesneyle ilişkisini göstermektedir. Nesne alan veya alabilen cümleler geçişli fiildir.

Geçişsiz fiil sayısı ise 30'dur. Bu fiillerin cümlede bulunma miktarı oran olarak % 37.50'dir. Geçişsiz fiiller, nesnesi olmayan veya nesne alamayan cümleleri temsil etmektedir. O halde haber metninin % 38.80'i faili cümlede belli olan etken fiillerden, % 10'u da nesnesi olan geçişli fiillerden teşekkül etmektedir.

Bir “yapma” ifade eden geçişli fiiller, fiilde kök veya gövdenin karşıladığı hareketin yönünü, çeşidini belirlemektedir. Geçişli fiilde hareketin yönü dışarıya doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahsın dışındadır. Fiilin gösterdiği hareket yapana değil yapanın dışında bir nesneye yönelir. “Olma” ifade eden geçişsiz fiillerde ise hareketin yönü içeriye doğrudur. Tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahıstır. Fiilin gösterdiği hareket yapana yönelir ona tesir eder. Bu fiillerde şahıs yapan değil olandır (Ergin, 2001: 282). Takvîm-i Vekâyî'deki 38 haber cümlesinden (4 haber cümlesi isim cümlesi olduğundan çatı özelliği aranmamaktadır) 30'unda fail yani özne yaptığı işten kendisi etkilenmektedir. Bu haberler bir “yapma” değil bir “olma” ifade ederler. Fail “yapan” değil “olan”dır.

Haber metninin üçte biri “edilgen yapıları pasif fiiller”le kurulmuştur. Bu cümlelerde öne çıkarılmak istenen unsur failden yani işi yapandan ziyade olayın kendisi yani hâdisedir. Haber cümlelerindeki bu üslup tarzı da o devre has bir özelliktir.

3.4. Takvîm-i Vekâyî'deki Haber Cümlelerinin Kelime Gurupları Bakımından Tahlili

Kelimeler, nesnelere ve hareketlerin muhtelif hususiyetlerini, vasıflarını, şartlarını ve cephelerini karşılamaktadır. Bu unsurları tek tek karşılayan kelimeler tek başlarına nesnelere ve hareketlerin muhtelif yönlerini geniş olarak ifade etmeye yetmez. Bu sebeple daha geniş dil birliklerine yani kelime guruplarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kelime gurupları, yapısında ve mânâsında bütünlük olan, birden fazla kelimeyi bünyesine alan, dilde bir bütünlük arz eden dil birlikleridir. Bunlar cümlede birer belirtme gurubu olarak vazife görürler. “Bir belirtme, bir yardım, bir tamlama esası üzerine kurulan kelime guruplarında umumiyetle belirten-belirtilen, tamamlayan-tamamlanan, tâbi olan-tâbi olunan, asıl-yardımcı olmak üzere iki unsur bulunur” (Ergin, 2001: 374-375).Türkçe’de kelime gurupları; tekrarlar, bağlama gurubu, sıfat tamlaması, iyelik gurubu ve isim tamlaması, âitlik gurubu, birleşik isim, birleşik fiil, ünvan gurubu, ünlem gurubu, sayı gurubu, edat gurubu, isnat gurubu, ismin hâl ekleri (ismin ilgi hâli, yapma hâli, yaklaşma hâli, bulunma hâli, uzaklaşma hâli), isim fiil gurubu, sıfat fiil gurubu, zarf fiil gurubu ve kısaltma guruplarından teşekkül etmektedir (Ergin, 2001: XXV-XXVI).

Tablo 8: Takvîm-i Vekâyi Gazetesi’ndeki Cümlelerde “Kelime Gurupları”nı Gösteren Tablo

	Kelime Gurubu	Miktarı	Cümle Başına Düşen Miktar
1	tekrar gurubu	2	0.08
2	belirli isim tamlaması	80	3.33
3	belirsiz isim tamlaması	209	8.71
4	bağlama gurubu	236	9.83
5	sıfat tamlaması	205	8.54
6	iyelik gurubu	87	3.62
7	aitlik gurubu	3	0.12
8	birleşik isim gurubu	36	1.50
9	birleşik fiil gurubu	152	6.33
10	ünvan gurubu	98	4.08
11	ünlem gurubu	0	0.00
12	sayı gurubu	16	0.67
13	edat gurubu	166	6.92
14	isnat gurubu	1	0.04
15	isim fiil gurubu	14	0.58
16	sıfat fiil gurubu	78	3.25
17	zarf fiil gurubu	63	2.62
18	yapma hâli	100	4.17
19	ilgi hâli	61	2.54
20	yaklaşma hâli	72	3.00
21	bulunma hâli	56	2.33
22	uzaklaşma hâli	58	2.42

3.4.1. Tekrar Gurubu’nun Tahlili

Benzer cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle yapılan tekrar gurupları, “kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık” şeklinde üç görev ifâ etmektedir. Tekrarlar, bünyesine girdiği cümlelerin ya mânâsını kuvvetlendirmek maksadıyla ya da çokluğunu ve devamlılığını belirtmek maksadıyla kullanılmaktadır. Tekrar gurupları umumiyetle isim, sıfat, zarf ve zarf fiillerden yapılmaktadır. Zamirler tekrar gurubu yapmak için elverişli değildir (Ergin, 2001: 377).

Takvîm-i Vekâyî Gazetesi kelime gurupları bakımından tahlil edildiğinde, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen tekrar gurubuna, haber metninde sadece 2 yerde tesadüf edilmiştir. Metin içinde

kullanım sıklığı çok azdır. Tekrar gurubu, kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık fonksiyonlarını sağlamak maksadıyla kullanılır. Haber metinlerinin maksadı ise, meydana gelen veya gelecek olan hadiseyi, içine kişisel fikirleri katmadan, olduğu gibi, okuyucuya aktarmaktır. Bu sebeple ifadeyi kuvvetlendirmeye, güçlendirmeye pek ihtiyaç duyulmaz. Tahlil edilen cümlelerde kullanılan tekrar gurupları da, bir kuvvetlendirme mânâsıyla birlikte daha ziyade çokluk ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. “Tabur tabur” aynen tekrar gurubu, hem kuvvetlendirme hem de çokluğu ifade etmek maksadıyla, “taraf taraf” aynen tekrar gurubu ise devamlılığı ifade etmek ve anlamı kuvvetlendirmek maksadıyla kullanılmıştır. “Tabur tabur” ve “taraf taraf” tekrar gurupları, kullanıldıkları cümlelerde aynı zamanda zarf görevi ifâ etmektedir. Zarf görevinde bulunan bu tekrar gurupları, fiilde meydana gelen hareketin nasıl yapıldığını açıklamak, hareketi nitelemek, ifadenin mânâsını güçlendirmek ve çokluğu ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Bu tekrar gurupları cümlede yerinde kullanılmakta ve haberde bahsi geçen hadise, okurun gözünde rahatlıkla canlanmaktadır.

3.4.2. Bağlama Gurubunun Tahlili

Bağlama gurubu, “ve, ile, ilâ (...den ...’e kadar)” edatlarıyla yapılmaktadır. Bu edat, iki unsurun arasına girmek suretiyle iki unsuru eşit olarak birbirine bağlamaktadır (Ergin, 2001: 379). Takvîm-i Vekâyî’de 236 bağlama gurubu bulunmuştur. Cümle başına düşen bağlama gurubu sayısı 9.83’tür. Cümle başına en az 9 bağlama gurubu düşmektedir. Aynı görevde olan veya anlamca yakın olan kelimeler arasına virgül yerine çoğunlukla “ve” veya “ile” bağlacı yazılmıştır. Bununla ilgili bir misal aşağıdadır.

- “Asakir-i Mansure alaylarından ikinci **ve** üçüncü alayların birinci **ve** ikinci taburları **ve** dördüncü alayın ikinci taburları **ve** yedinci **ve** on dördüncü alayların birinci taburlarıyla sekizinci **ve** on üçüncü **ve** on beşinci **ve** on yedinci alayların büyük **ve** küçük zâbitân **ve** neferâtına keffe-i rütbe **ve** derecelerine göre altın **ve** gümüşten masnu' iftihâr-ı nişânı unvânıyla birer kıt'a nişân-ı şân **ve** birer kıt'a berat-ı âlişân ihsân **ve** atıyyesine irsâliyle her biri alel-husus serdâr-ı ekrem müşarunileyh hazretleri mücevher-i nişânla müşâr bil-benân buyurulduğundan başka hâl-i Şeyhül- İslam Yesincizâde semâhatlü es-seyyid Abdülvehhab Efendi Hazretleri **ve** kâimmakâm-ı rikâb-u hümayün Hulusi Ahmet Paşa Hazretleri **ve** Serasker-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye Mehmet Hasro Paşa Hazretleri **ve** sudûr-u ulemadan Reisül-Ulema Arif Bey Efendi **ve** Yahya Bey Efendi **ve** hâlarum **ile** Kazaskeri Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi **ve** Mehmet Rahmi Bey Efendi **ve** Mehmet Sadullah Efendi **ve** biraderi Mehmet Hamdullah **ve** İmam ol Hazreti Şehriyâr hâla-i Anadolu Kazaskeri Seyyid Mehmet Zeynelâbidin Efendi **ve** Emin Bey Efendizâde **ve** Abdülkâdir Bey Efendi **ve** Yusuf Paşazâde Nazif Bey Efendi **ve** İstanbul rütbesinde olan nakîbül-eşraf Ahmet Arif Bey Efendi **ve** Cebbarzâde Abdulfettah Bey Efendi **ve** hâlen İstanbul kadısı Servet Efendi

ve Mekke-i Mükerrreme rütbesinde olan Hekimbaşı Efendi birâderi Abdulhak Efendi'yle Takvim-i Vakayi Nâzırı Seyyid Mehmet Esat Efendi **ve** kibâr-ı müderrisinden İmam-ı Sâni Cenâb Cihandâri Mustafa Nuri Efendi **ve** ricâl-i devlet-i âliyeden Kethüdâyi Sadr Ali Seyyid Mehmet Sait Pertev Efendi **ve** defterdâr-ı âli Necib Bey Efendi **ve** reisül-küttâb Seyyid Süleyman Necib Efendi **ve** esbak-ı kethüda-i sadr-ı âli el-Hâc Sait Efendi **ve** tevki'ı divân-ı hümeÿün Nâşid Bey Efendi **ve**....”

Bu devredeki gazetelerde yeni bir cümleye başlanırken de cümle başı bağlacı olarak “ve” kullanılmıştır. Bunun da bir misali aşağıdadır.

- Ve bilcümle ahâli kemâl surur ile yollara dizilip cemâl-i hümayûn müşahedesiyile kâmyâb olmuşlardır.

Gazetede ki haber metinlerinde bağlama edatı özellikle de “ve” bağlacı bolca kullanılmıştır. Bu bağlaç, kelimededen küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime guruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir münasebet, bir irtibat kuran bağlaçtır. Esasında Türkçede bağlama edatı bulunmamaktadır. Bu edatlarsa Türkçeye, sonradan, yabancı dillerin tesiri ile intikal etmiş (Ergin, 2001: 352) ancak benimsenmiş ve Türkçenin bir dil unsuru durumuna gelmiştir (Özarslan, 2016: Doktora Ders Notları). Ağâh Sırrı Levend (1960: 91), “Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri” kitabında Tanzimat nesrinin özelliklerine dikkat çekerken “ve” bağlacının nesir dilinde sıklıkla kullanıldığını ifade etmiş, “Gazeteci Lisani” kitabını hazırlayan Prof. Ersin Özarslan da kitabında, Said Paşa'nın kitabet dilinde “ve” bağlama edatının kullanım sıklığını bir ifade kusuru olarak gördüğünü ortaya koymuştur (2008: XXXV). Her ne kadar “ve” bağlacının kullanım sıklığı tenkid edilse de yerinde kullanıldığında Türk dili için mühimdir. Yukarıdaki metinlerde, Takvîm-i Vekayî Gazetesi'ndeki haber metinlerinin uzun olduğu, cümlelerin birbirine bağlaç, edat, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerle bağlandığı ifade edilmişti. Haberin doğasında teferruat olduğundan o devrede cümlelerin bu kadar uzun kurulması tabidir. Vukû bulan bir hâdisenin ne zaman, nerede, nasıl, neden olduğunun, kim tarafından, hangi şekilde, hangi vasıtalarla meydana geldiğinin, kimi ve neyi etkilediğinin okura aktarılabilmesi için kelimelerin bir araya gelmesi ve sebep sonuç ilişkisi dâhilinde birbirine bağlanarak cümle oluşturması gerekmektedir. Haberde teferruatın çok olması, fiildeki hareketin yapılaş maksadının okuyucuya anlatılmak istenmesi, hareketi etkileyen yan unsurların verilmek istenmesi ve o dönemde henüz noktalama işaretlerine ihtiyaç duyulmaması metinlerin bu şekilde uzamasına sebep olmuştur. Haberde teferruat aktarılırken kelime ve kelime guruplarını hem şekil hem de mânâ bakımından birbirine bağlayan bağlama unsurlarına gerek duyulmaktadır. Bu durum, dilin mekanizmasından kaynaklanmaktadır (Özarslan, 2016: doktora ders notları).

3.4.3. Sıfat Tamlamasının Tahlili

Bir sıfat ve bir isim gurubunun meydana getirdiği kelime gurubuna sıfat tamlaması denilmektedir. Bu tamlama, ismi vasıflandırma veya belirtmek maksadıyla kullanılır. Sıfat tamlamasında tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Tamlayan asıl unsur, tamlanan ise yardımcı unsurdur. Daima tekil durumda bulunur. Bir isim gurubu olan sıfat tamlamasında sıfat önce isim sonra getirilir (Ergin, 2001: 380-381). Haber metninde 205 sıfat tamlaması tespit edilmiştir. Cümle başına düşen sıfat tamlaması miktarı 8.54'tür. Bunlardan 4'ü yüklem, 45'i özne, 5'i nesne, 24'i yer tamlayıcısı, 127'si ise zarf olan kelime gurubunda kullanılmıştır.

- Yüklem olarak kullanılan sıfat tamlamaları: müstağrak-ı ni'met, nâlık-ı madde, sadakât-ı vefire, inâyet-i firâvân.
- Özne olarak kullanılan sıfat tamlamaları: bilcümle ahâli, ne miktar meşid, dörder kantarlık dâne, otuz altı vakiyye, fukarâ-i reâya, cümle kılâ' zâbitanı ve imamları ve hademesi, şeref-i maiyyet-i humâyûnla müstes'ad olan bendegân, büyük ve küçük zâbitân, büyük tezkereci, küçük tezkereci, çend rûz, Devlet-i Âliye, defterdâr-ı âli, defterdâr-ı esbâk, birkaç zevât, çend mâh, efzûn mebâlig, her biri, mevkib-i şahânedede bulunan bendegân, istikbâl-i padişâhide bulunan ulemâ, münasib hil'at, milel-i sülûse çocuklar, kâffe-i fukarâ, bezl-i nüzûret, evvelki merhale, ikinci merhale, üçüncü merhale, dördüncü merhale, büyük ve küçük zâbitân, Kâimmakam Paşa, Serasker Paşa, Ehl-i İslam, Katolik taife, tâife-i mersûme, büyük ve küçük zâbitân, sâbık Boğdân kâimmakamı, yevm-i mezkûr, belde-i mezbûre, bu keyfiyyet, küçük evkâf, bir tab'hâne, âmedî kalemi, yevm-i mezkûr, belde-i mezbûr, bu keyfiyyet.
- Nesne olarak kullanılan sıfat tamlamaları: bir âli ziyâfet, beş arşun miktarı, hastahanenin ahvâline dahi bizzat ıttıla ile devam-ı intizâmını mücib olacak umûr, devam-ı intizâmını mücib olacak umûr, da'vât-ı hayriye-i pâdişâhî.
- Yer tamlayıcısı olarak kullanılan sıfat tamlamaları: her bir mahal, kaffe-i ahâli, on gün ikâmet, bu müddet, evvelki Cuma, ikinci Cuma, üç şerefeli Cami-i, Sultan Selim, Tunca kenarında olan bahçe, biriktiği mahal, Meriç ve Tunca Nehirleri biriktiği mahalde kâin bahçe, kelan Ferik-i hâssa, Mekke-i Mükerrerme, tabib-i hâssa, dört yol, mahmiye-i Edirne, on gün ikâmet, bilcümle ulemâ, etrâf kazalar, kemâl-i hâhiş ile ziyârete kelan a'yanlar, sof ferâce, çuka kukuletalar hil'at, milel-i sülûse râhib, Çukur nâm-ı mahal, Aynalıçeşme, ebed-i sultâne Efendimiz.
- Zarf olarak kullanılan sıfat tamlamaları: yüz yigirmi guruş, bir defa', masârif-i zarûriye, bir seneligi masârif, evrak-ı mezkûre, bir gün, mesalih-i nafi'a, havâdis-i mesmû'a, hâricten alınan bazı havâdis, devlet-i aliyye, bir kısım, iki kısım, ahar kısım, tab' olunacak evrak, serasker, Mekke-i mükerrerme, bu husus, mesâlih-i mülkiye, küll-i yevm, müddet-i hitâm, basılan evrak, cemâl-i hümayûn, mevcut olan asâkir, bendegânın nüzûl eyledikleri konaklar, mazhar-ı nevâziş, sadâkat-ı kesîre, kudûm-u şahâne,

yarımşar saat, bilâd-ı mezkûre, Gelibolu'dan mahrûse-i Edirne'ye dek Şevketmâb Efendimiz hazretlerinin mu'âyene buyurdukları bilâd, mahrûse-i Edirne, yolları bozulmuş su yolları, su yolları, mübârek makamlar, bu vech, dörder kantarlık dâne, dörder kantar, otuz altı vakiyye, otuz altı vakiyye barut, meclis-i âlî, manzûr-i padişâhî, dokuzar kere, bezl-i atiyye, bazı mübârek makamlar, iki def'a, bir def'a, bazı mübârek makamlar, atiyye-i inâyet, cereyân-ı selden yıkılan büyük köprü, büyük köprü, çektikleri meşakkat, yirmi üçüncü gün, şiddet-i rüzgâr, on beş saat miktarı, on beş saat, her ne kadar, hüsn-ü niyet, bir gün, zikr olunan mahaller, bu husus, Pirlepe tarafındaki muharebe, bir hamle, birer kıt'a, her biri, her birleri, kuvve-i karîbe, ikinci ve üçüncü alay, birinci ve ikinci tabur, dördüncü alay, ikinci tabur, yedinci ve on dördüncü alay, kâffeten rütbe ve dereceleri, birinci tabur, sekizinci ve on üçüncü ve on beşinci ve on yedinci alay, altın ve gümüşten masnû', iftihâr-ı nişânı unvânı, mücevher-i nişân, sekiz mah, iki gün, baş metris, çit duvarları, müdebbir-i mezkûr, re'y ve iradesine rıza ve teslimiyet şartı, işbu, husûs-u âti şevketlü, kudretlü, muhabetlü padişâh-ı İslam-penâh efendimiz, niyet-i hayriye, teberrüken bununla ibtidâ, eser-i şahâneleri olan tabyalar, ertesi gün, Asâkir-i Mansure Kışlası, cevânib-i erbaa, Cami-i Şerif, birer kûne, her bir, mevcut olan asâkir, çektikleri meşakkat, mahmiye-i mezbûre, mahmiye-i Edirne, teşrîf-i âlî, bazı mübarek merâkid, on sekizinci cuma günü, on yedinci cuma günü, kemâl-i refet, yirmi birinci pazarertesi günü, hüsn-ü niyet, kâffeten Galata ve Cihangir ve âsitâne ve Üsküdar, Ehl-i İslam, evleri yananlar, bir gün, bu husus, yaş yemiş, yevm-i mezkur, açıkta kalan bazı re'âyâ, bu vechile, izhâr-ı envâ', irâde-i aliyye, bâb-ı ali, a'zâm medâr-ı revnakı, bâzâr-ı sıdk, bahâ-i saltanat, padişah-ı huceste, şevketlü efendimiz, mahsusan bir kenisa binası, avn-i ezeli, hayli müddet, nice esfâr, minel-kadim.

Takvîm-i Vekâyî'deki metinde hem varlıkların vasıflarını belirten vasıflandırma sıfatları hem de varlıkların yerini, sayısını ve diğer dış durumlarını bildiren belirtme sıfatları kullanılmıştır. Vasıflandırma sıfatlarına misal olarak; büyük ve küçük zâbitân, büyük tezkereci, küçük tezkereci, küçük evkaf, yolları bozulmuş su yolları verilebilir. Belirtme sıfatlarına misal olarak ise; işbu (işaret sıfatı), on beş saat, kırk tophane (sayı sıfatı), bir âlî ziyâfet, bir gün (belirsizlik sıfatı) verilebilir. Sıfatlar, nesnelere belirtmek ve vasıflandırmak suretiyle karşılayan kelimelerdir. Vasıflandırma sıfatları varlıkların vasıflarını, belirtme sıfatları varlıkların yerini, sayısını, diğer dış durumlarını bildiren sıfatlardır (Ergin, 2001: 245-246).

Sıfat tamlamaları cümlelerin anlamına belirginlik, kesinlik, betimleme, niteleme, nesnenin çerçevesini çizme, etkileme, duyguyu daha iyi yansıtma vb. ifadelerini vermek maksadıyla kullanılır. Sıfatlar anlatılan şeyin daha net, belirgin ve ayrıntılı olmasına yardımcı olmaktadır. Haber metinlerinde de bir hâdise okura aktarılırken hâdisenin ortaya çıkış şekline sonlanmış şekline kadar nasıl meydana geldiği teferruatıyla anlatılmalıdır. Böylelikle okur

hâdiseyi sanki yaşamışçasına gözünde canlandırır. İşte bu canlandırmanın yapılabilmesi için sıfat tamlamalarına ihtiyaç vardır. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'nde de, istatistikî veriye dayanarak (Bkz: Tablo 8), bir cümlede ortalama 8 sıfat tamlamasının olduğu düşünülürse; hâdisenin zihinde canlandırılması kolaylaştırılmıştır. Haber metninde bu kadar fazla sıfat tamlaması kullanılması haber dilinin yapısından ve tabidir. Misal olarak “basılan evrak” ifadesi evrağın ne hâlde olduğunu, “cereyân-ı selden yıkılan büyük köprü” ifadesi bir köprünün olduğunu, bu köprünün büyük bir köprü olduğunu ve bu büyük köprünün meydana gelen bir sel felaketinde yıkıldığını ifade etmektedir. Burada uzun cümlelerle anlatılabilecek ifadelerin de sıfat tamlamaları sayesinde kısa, öz, net ve etkili bir şekilde anlatıldığı görülmektedir.

Sıfat tamlamaları cümle unsurları içerisinde sayıca en fazla zarf görevinde kullanılmıştır. Haber cümleleri bünyesinde hareket ihtiva ettiğinden hareketin niteliğini belirtmek maksadıyla bolca zarf ve zarf unsuruna dahil olan sıfatlar kullanılmıştır. Böylece haberin muhtevasıyla ilgili okuyucuya teferruat verilmiştir.

3.4.4. İyelik Gurubu ve İsim Tamlamasının Tahlili

İyelik gurubu, iki isim unsurundan teşekkül eden kelime gurubudur. İyelik gurubu, bir ismin mânâsını başka bir isimle tamamlamaktadır. Bir nesnenin başka bir nesneye ait olduğunu, başka bir nesnenin parçası olduğunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için kullanılır. İyelik gurubundaki iki isim unsurundan birisi tamlayan diğeri tamlanan unsurdur. Tamlayan ilgi hâl ekini alırken tamlanan iyelik eki alır (Ergin, 2001: 381-383). İyelik gurubunun tamlayan ve tamlananı ikisi birden isim olursa bu durumda bu kelime gurubuna isim tamlaması denilmektedir. Şu durumda isim tamlaması, iyelik gurubunun üçüncü şahsıdır. İsim tamlamasında tamlayan belirtilmek isteniyorsa, biliniyorsa ilgi ekini alır. Tamlayanı ek alan isim tamlamasına “belirli isim tamlaması”, tamlayanı ek almayan isim tamlamasına da “belirsiz isim tamlaması” denilmektedir (Ergin, 2001: 382-383).

Metinde, kelime gurubu türünde, belirli ve belirsiz isim tamlaması birlikte düşünüldüğünde 289 isim tamlaması tespit edilmiştir. Cümle başına düşen isim tamlaması miktarı 12.4'tür. Şu durumda kelime guruplarında sayıca en fazla olan unsur, isim tamlaması unsurudur. Bu isim tamlamalarından 83'ü özne, 15'i nesne, 49'u yer tamlayıcısı, 140'ı zarf ve 2'si başlık vazifesi gören kelime guruplarında yer almaktadır. İsim tamlamalarından 80'i belirli isim tamlamasıdır. Tamlayan unsuru belirlidir, genitif (-in eki / ilgi hâl eki) ek almıştır ama tamlanana bağlanması geçicidir. Tamlayan unsur, gurup içinde kuvvetle hissedilmektedir fakat gruba iştiraki zayıftır. Metindeki isim tamlamalarından 209'u ise belirsiz isim tamlamasıdır yani tamlayan genitif ekini almamıştır. Ek almayan tamlayan belirsiz ve umumîdir. Belirsiz isim

tamlamalarının guruba iştiraki, tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlayan, adeta tamlananın mânâsını tamamlayan sıfat durumundadır (Ergin, 2001: 382). Aşağıda, haber metninde bulunan ve farklı görevlerde olan kelime guruplarındaki isim tamlamaları görülmektedir.

- Özne unsuru bünyesinde kullanılan isim tamlamaları: kebîr topları, topçu başısı, cümle kılâ' zâbitanı, kılâ' zâbitanı, bendegânın her biri, bendegânın cümlesi, şeref-i maiyyet, ricâl-i evvel, Ehl-i İslam'ın sıbyanı, milel-i sülûse çocukları, Silivri merhalesi, havâs-ı Mahmutpaşa Kasabası, Ehl-i İslam, düvel-i mütehâbbe süferâsı, Katolik taifesi, Kâimmakam Paşa Hazretleri, Serasker Paşa Hazretleri, tersane kethüdası, liman reisi, kapudan paşa kethüdası, İstanbul rütbesi, İstanbul kadısı, Mekke-i Mükerrerme rütbesi, Hekimbaşı, Takvim-i Vakayi Nâzırı, reisül-küttâb, evkâf-ı hümayûn nâzırı, ihtisâb nâzırı, zâhire nâzırı, tersâne emini, darbhâne-i âmire nâzırı, mühimmât-ı harbiye nâzırı, tophâne-i âmire nâzırı vekili, tophâne-i âmire nâzırı, baruthâneler nâzırı, matbah-ı âmire emini, harîr nâzırı, asâkir-i mansûre kâtibi, asâkir-i hâssa kâtibi, Hameyn-i mukâta'cısı, duhân gümrüğü emini, Kapucubaşı, Kasabâtbaşı, kethüdâ kâtibi, mektubçubaşı hâlifesi, beylikçi kisedâri, âmedî hülefâsı, tersâne emînezâdesi, divân-ı hümayûn tercümânı, şehir-i rebû'l-evvelin on birinci günü, Çırağan Sahil Sarayı, dârü's-saadetü's-şerife ağası, hazine kethüdası, hazine vekili, emîr-i ahûr-u evvel şehriyârı, Mekke-i Mükerrerme rütbesi, oda hocaları, Saray-ı Hümayûn hocası, Hazine-i Hümayûn hocası, kiler-i hâssa hocası, hane-i seferli hocası, Galata Saray kütüphâne hocası, ceride nâzırı, Serasker Paşa Hazretlerinin emekdarları, Serasker Paşa Hazretleri, Paşa Hazretlerinin kapı kethüdası, Paşa Hazretleri, kapı kethüdası, mi'mar başı, Anadolu Kazaskeri, Kazaskeri, nakîbü'l-eşrâf, kibâr-ı müderrisi, mukâta'ât nâzırı, masârifât nâzırı, zâhire nâzırı, hademe-i bâb-ı âli, huzûr-u hümayûn, Rum Milleti, Boğdân kâimmakamı, Darbhâne-i Amire mübâya'a sarrafı, Ermeni Milleti, şurûtun mübâhasası, Bağdat Valisi.
- Nesne unsuru bünyesinde kullanılan isim tamlamaları: evkâf hâcesi, valide kethüdası, bir âli ziyâfet tertibi, fukarânın rahatı, beş arşun miktarı, me'vânın üslûp ve metâneti, hastahanenin ahvâli, devam-ı intizâmı, umûrun tesviyesi, Lehli askeri, Ağustosun Yirmi Yedisi, Modlin tarafı, Rusya askeri, asâkir-i imparatoriyenin Varşova' ya duhûlü, asâkir-i imparatoriye.
- Yer tamlayıcısı unsuru bünyesinde kullanılan isim tamlamaları: umur-u vakı'anın derci, umur-u vakı'a, mir'at-ı ka'inat, mai'yet-i seraskeriye, 'ilmühaberi nazır mumailleh tarafı, canib-i devlet-i 'aliyye, seraskeri paşakapusu civarı, Akdeniz Boğazı, seraskeri paşakapusu, seraskeri paşakapusu civarı, mebâliğ-i külliye Cermen Sancağı, Dobruca ovası, kâffe-i ahâli, kazaların ahali ve re'âyası, mebâliğ-i külliyyenin i'tâsı, Gelibolu vücûhu, padişah dâiresi, Üç Şerefeli Cami-i Şerifleri, Çermen mutasarrıfı, Hüseyin Paşa Hazretleri, Meriç ve Tunca Nehirleri, Tunca kenarı, Hüseyin Paşa Hazretlerinin Meriç ve Tunca Nehirleri, Kadri Bey'in Tunca kenarında

olan bahçesi, her birinin libâs ve ahvâli, maiyyet-i şahâne, matlûb-u hümayûn, mazhar-ı inâyet, şahâne-i himmet, devâm-ı devletleri, devâm-ı devletleri duası, maiyyet-i hümayûn, Hekimbaşı dâderi, tabib-i hâssa, millet başı, Tatavla ve Aynalıçesme semtleri, tersane hademesi, Ehl-i İslam, Katolik takımı, dört yol ağzı, ahâlinin tesviye-i emvâli, süferâ tarafları, ebed-i sultâne Efendimiz Hazretlerinin nezd-i hümayûnları, Efendimiz Hazretlerinin nezd-i hümayûnları, nezd-i hümayûnları, ta'lik-i nişân şerefi, pîşgâh-ı hümayûn, Paskeviç tarafı, Bâb-ı Ali.

- Zarf unsuru bünyesinde kullanılan isim tamlamaları: tab'hane defteri, evrak-ı mezkurenin bir seneligi masarif-i zaruriyesi, evrak-ı mezkurenin bir seneligi, mukteza-yı vakit, emr-i ticaret, usul-ü talim, fûnûn-u harf, fûnûn-u sanayi, ahval-i asakir, bab-ı seraskeri, mesalih-i mülkiye, bab-ı 'ali, Mekke-i mükerreme ma'zulleri, takvim-i vak'ay-ı hane-i 'amire tesmiyesi, hane-i 'amire, takvim-i vak'ayi, dâhiliye-i resmiye, umûr-u dâhiliye-i resmiye, umûr-u dâhiliye-i resmiye-i devlet-i aliyye, fûnûn-u harf ve sanayi, usûl-ü ta'lim, padişâh-ı İslam-penâh efendimiz hazretlerinin berâ-yi perverlik niyet-i hayriyesi, cemâl-i hümayûn müşahedesi, bilâd-ı mezkûrenin nâib ve a'yân ve vücûhî, konakların me'kulat-ı mesârifi, me'kulat-ı mesârifi, daire-i pâdişâh, kukuleta hil'atleri, onların ve hayli zamandan beru yolları bozulmuş su yollarının ta'miri, su yollarının ta'miri, Gazi Süleyman Paşa türbesi, su yolları, ehl-i ra'iyet, Kale-i Sultâniyye, Kilidü'l-bahr, Kum kale, Seddü'l-bahir kaleleri, Nara Burnu, Bozcaada'nın kalesinin istihkâmeti, Bozcaada'nın kalesi, Kilidü'l-bahr Kalesi, kebîr topların endahtı, meclis-i âli mehâbeti, Kirte hususu, ta'lim-i pâdişâhî, rûy-i deryâ, manzûr-i pâdişâh, istikşâf-i ahvâl, duhûlün ertesi günü, duhûlün ertesi, âsâr-ı pâdişâhaneleri, Asâkir-i Mansure Kışlası, kışlanın cevânib-i erbaa'sı, büyük köprünün tecdidi, Meriç üzeri, beldenin ismi, deavât-ı hayriye-i pâdişâh, muharremin on sekizinci günü, haziranın on yedinci cuma günü, İstanbul halkı, pazarertesi günü, avdet-i hümayûn, Safer'in yirmi üçüncü günü, on beş saat miktarı, Ehl-i İslam, Padişah-ı Merâhim Destegâh Efendimiz Hazretleri, merhamet göster-i padişahaneleri muktezâsı, iskân bâbı, sudûr ve nakliye mesârifi, bahriye askeri, bir gün zarfı, asâkir-i hâssanın mu'tenâ zâbitânı, Galata nâzırı, yaş yemiş gümrükçüsü, kereste nâzırı, asakir-i hâssa süvarisi, Serasker Paşa Hazretleri tarafı, asâkir-i hâssanın mu'tenâ zâbitânı, Hey'et-i mecmua-i devletin a'zâm medâr-ı revnakı, nezd-i mülûkâneleri, vezir-i destânı, istikâmetin revâcı, millet ve taife hakları, efendimiz hazretlerinin irade-i merâhim ifade-i şahaneleri, Katolik taifesinin Galata'da kâin yerleri, Katolik taifesi, hususunun tesviyesi, matbah-ı âmire, gümrük emîni, kenisa binası, Serasker müşârünileyh hazretleri tarafı, kılâ'-i Hâkaniye, İskenderiye Kalesi, Pirlepe tarafı, Asakir-i Mansure alayları, ikinci ve üçüncü alayları, ikinci ve üçüncü alayların birinci ve ikinci taburları, birinci ve ikinci taburları, dördüncü alayın ikinci taburları, ikinci taburları, yedinci ve on dördüncü alayların birinci taburları, birinci taburları, yedinci ve on dördüncü alayları,

sekizinci ve on üçüncü ve on beşinci ve on yedinci alayların büyük ve küçük zâbitân ve neferâtı, sekizinci ve on üçüncü ve on beşinci ve on yedinci alayları, altın ve gümüşten masnû' iftihâr-ı nişânı unvânı, iftihâr-ı nişânı unvânı, iftihâr-ı nişânı, berât-ı âl-i şân, serdâr-ı ekrem, nişan inâyeti, Leh Memleketi kürsîsi, Leh Memleketi, Varşova Şehri, fetretin indifâ'î, Rusya Devleti tarafı, emr-i mukara'a, emr-i mukara'a tarafı, Rusya feld mareşali, Varşova şehri, Ağustosun Yirmi Dördüncü günü, Şehr-i Rebiülevvelin Yirmi Yedinci Pazarertesi günü, Yirmi Yedinci Pazarertesi günü, Pazarertesi günü, şurûtun mübâhasası, muharebe vuku'u, Varşova'nın baş metrisi ve bağçeleri ve çit duvarları, Varşova'nın baş metrisi, Rusya tarafı, imparator cenablarının Lehliye hitâben tahrir eyledikleri ol günü ilannâmesi, imparator cenabları, Paskeviç tarafı, mebuslar vasıtası, istimân muâhedeşi, gazete evrâkı, Rusya Devleti sefâreti tarafı, Rusya Devleti sefâreti, Takvîm-i Vekâyi nüshası, Takvîm-i Vekâyi, vekâyi' sırası.

- Başlık olarak kullanılan isim tamlamaları: mukaddeme-i Takvîm-i Vekâyi, umûr-u dahiliyye.

İyelik gurubu ve isim tamlaması, anlatımı zenginleştiren, ifade edilmek isteneni daha anlaşılır hale getiren dil unsurlarıdır. Hâdise ile ilgili teferruatın verilmesi, cümleler arasında akıcılığın sağlanması ve uzun cümlelerde anlatım akışının korunması, anlatımın güçlü ve etkili olması maksadıyla iyelik gurupları ve isim tamlamalarına başvurulmaktadır. Metinde 87 iyelik gurubu, 80 belirli, 209 belirsiz olmak üzere 376 iyelik gurubu ve isim tamlaması bulunmaktadır. Cümlede bulunma miktarları iyelik gurubunda 3.62, isim tamlamasında ise 12.04'tür. İsim tamlamaları, kelime gurupları içerisinde en çok kullanılan unsurdur. O hâlde Takvîm-i Vekâyi'deki haber cümleleri, iyelik gurubu ve isim tamlamalarıyla zenginleştirilmiş, anlatılmak istenen hadiseler detaylarıyla verilmek istenmiş, uzun cümlelerde anlatım akışının korunması amaçlanmıştır. Ayrıca neyin neye ait olduğu, kimin neyin parçası olduğu açıkça ortaya konmak istenmiştir. Misal olarak "Hüseyin Paşa Hazretlerinin Meriç ve Tunca Nehirleri..." ifadesi nehir ifadesinden daha belirlidir. Burada öncelikle nehirlerin hangi nehirler olduğu açıklanmakta daha sonra bu nehirlerin üzerinde bulunan bahçenin kime ait olduğu ifade edilmektedir. Bu aitlik, belirli isim tamlamasıyla ortaya konulmaktadır. Keza "Kadri Bey'in Tunca kenarında olan bahçesi", "tersâne hademesi, "ikinci ve üçüncü alayların birinci ve ikinci taburları" ifadelerinde de aitlik, belirlilik, ortaya koyma, açıklama, teferruat bildirme maksadı güdülmektedir.

3.4.5. Âitlik Gurubunun Tahlili

Âitlik gurubu; yalın, genitif (ismin ilgi hâli) veya ismin bulunma (-de, -da) hâl ekinde olan bir kelime gurubunun, sonuna, -ki ekini almasıyla kurulmaktadır. "Tarihten önceki, yaşlı adamınki, Ankara ile İstanbul arasındaki" gibi kelime gurupları âitlik gurubuna örnektir. Tek başına zamir olan âitlik gurubu, cümle içinde sıfat veya zamir vazifesi görmektedir (Ergin,

2001: 384-385). Bağlılık, içinde bulunma, âitlik bildirme gibi fonksiyonları bulunmaktadır. (Ergin, 2001: 161). Metinde 3 âitlik gurubu tespit edilmiştir. Cümle başına düşen âitlik gurubu miktarı 0.12'dir. “Evvel” kelimesi metinde iki kez kullanılmış ve -ki eki onun gövdesine getirilmiştir. Kelime, sıfat işlevi gören vasıf isimdir. “Evvel” kelimesindeki -ki eki, âitlik bildirmektedir. “Evvel**ki** cuma” ve “evvel**ki** ilannâme” ifadelerinde bahsi geçen günün ve nesnenin bir önceye ait olduğuna vurgu yapılmaktadır. Diğer kelimedede (Pirlepe tarafındaki muharebe) ise -ki eki, bulunma (lokatif hâli) hâlinde sonra gelmekte ve cümleye bulunma, kastedilen yere ait olma, kastedilen yer tarafında olma anlamı katmakta, yön tayinindeki âitliği göstermektedir. Takvîm-i Vekâyî gazetesinde kullanım sıklığı çok düşüktür. Bu ekin her kök ve gövdeye getirilememesi hususu, onun işlekliliğini azaltmaktadır (Ergin, 2001: 162). Bahsi geçen âitlik cümleleri aşağıdadır.

- Evvel**ki** cuma
- evvel**ki** ilannâme
- Pirlepe tarafındaki**ki** muharebe

3.4.6. Birleşik İsmiñ Tahlili

Birleşik isim, birden fazla ismin yan yana gelerek bir nesnenin ismini karşılayan kelime gurubudur. Birleşik isimler has isimdirler. Yer ifade eden adlar ve ikili, üçlü şahıs isimleri birleşik isimdir. Birleşik kelime ile karıştırılmamalıdır. “Afyon Karahisar, Mehmet Kaplan, Ahmet Hamdi Tanpınar” birleşik isimken “Hanımeli, ballı baba, sivrisinek, ayakkabı” gibi isimler birleşik kelimedir (Ergin, 2001: 385-386). Metinde 36 (1.50) birleşik isim gurubu tespit edilmiştir. Bunların neredeyse tamamına yakını, ikili veya üçlü şekilde kurulan şahıs adları oluşturmaktadır. Aşağıda bunun bir misali görülmektedir.

- Seyyid Mahmud Esad
- Mehmet Hasro
- Mustafa Behcet
- Seyyid Mehmet Zeynelâbidin

Haber metninde birleşik isme yer verilmesi meydana gelen hâdiselerle ilgisi bulunan kişilerin isimlerinin açıkça yazılmasından kaynaklanmaktadır. Bu isimlerin umûmiyetle birleşik isimlerden teşekkül etmesinin sebebi de o devrede henüz soy ismin kullanılmamasıdır. Hususiyetle mülkî, idarî vb. kadroda görev yapanlar görevleriyle ilişkili olarak isimlerinin yanına “paşa, efendi, hazretleri, bey, şah, hekimbaşı, nazır, hattat” gibi ünvanları alarak tanınmış, bu ünvanlar da isimlerle birleşerek kişilere özgü hale gelmiştir. Haber metninde de okuyucuya duyurulmak istenen atamalarda, görevde yükselmelerde, nişan takdiminde, ziyaret edilen mekânlarda vs. kişilerin isimleri açıkça yazılmıştır. Metindeki birleşik isimlerin 31 tanesi fail konumundadır. Fail, fiildeki hareketi yapan veya hareketten etkilenen kişidir.

Haber yazımında fail çok önemlidir, yapılan işin kim tarafından yapıldığını veyahut meydana gelen hâdiseden kimin etkilendiğini bildirmektedir. Takvim-i Vekâyi'deki haber metinlerinde de failer açıkça belirtilmiştir, birleşik isimlerin metinde sık kullanılması bunun bir misalidir. Bunun dışında 2 birleşik isim zarf içinde, 3 birleşik isim ise yer tamlayıcısı içinde kullanılmıştır. Burada da Padişah tarafından ziyaret edilen yerlerdeki mekân sahiplerinin isimleri, vukû bulan bir hâdisede hâdiseler ile ilgisi bulunan kişilerin isimleri açıkça belirtilmiştir. Üstü kapalı, anlaşılır olmayan, zihinlerde soru işareti bırakacak cümle tipi, haber metninde yoktur.

3.4.7. Birleşik Fiilin Tahlili

Birleşik fiil, bir yardımcı fiil ve bir isim veyahut bir fiil şeklinden meydana gelmektedir. İsim veya fiil önce, yardımcı fiil daha sonra getirilir. Birleşik fiiller iki çeşittir. *İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiil*, “-et, -eyle, -ol, -bulun, -yap” fiilleridir. Bu yardımcı fiillerden “-et, -eyle, -yap” isimlerden geçişli birleşik fiil, “-ol ve -bulun” ise geçişsiz birleşik fiil yapmaktadır. *Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller*, “bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-” fiilleridir. Yardımcı fiiller mânâ olarak değil yardımcı fiil fonksiyonu olarak vazife alırlar (Ergin, 2001: 386-387). Metinde 152 birleşik fiil bulunmaktadır. Cümle başına düşen birleşik fiil miktarı 6.33'tür. Bu birleşik fiillerin tamamı, isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerden (-et, -eyle, -ol, -bulun) kurulmuştur. Metindeki birleşik fiillerden 23'ü “-et” ve “-eyle” ile kurularak geçişli birleşik fiil olmuş, 129'u ise “-ol” ve “-bulun” ile kurularak geçişsiz birleşik fiil olmuştur. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, birbirinin yerini tutmaktadır ve manaları, fonksiyonları aynıdır. Esasında asıl manayı isim unsuru taşır. Yardımcı fiil, bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür. Metinde geçen birleşik fiillerden birkaç misal aşağıdadır:

- neşr **ol-**
- kayd **it-**
- eda **eyle-**
- esfârda **bulun-**

Haber metnindeki birleşik fiillerin neredeyse tamamı isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerle birleşerek kelime guruplarıyla çeşitli münasebetlere girmiştir. Bu münasebetlerde isim fiillerle birleşenler birleşik fiillerin hareket isimlerini, sıfat fiillerle birleşenler nesnelere hareket vasıflarını, zarf fiillerle birleşenler hareketlerin durumlarını bildirmektedir. Birleşik fiillerin sık kullanılması, haber cümlelerinde hareketin ve nesnenin fazla olmasından, vaziyetlerinin belirtilmek istenilmesindedir.

3.4.8. Ünvan Gurubunun Tahlili

Bir şahıs ismi ve bir akrabalık isminden teşekkül eden ünvan gurubunda iki isim de ek almaz. Şahıs ismi önce, akrabalık ismi sonra getirilir. Şayet tam tersi bir şekilde ünvan veya akrabalık ismi başa, isim sona getirilirse bu birleşik isim olur (Ergin, 2001: 389-390). Metinde 98 ünvan gurubu tespit edilmiştir. Cümle başına düşen ünvan gurubu miktarı 4.08'dir. Haber metninde ünvan gurubunun bolca kullanılması, habere konu olan hâdiselerde, ismi geçen şahısların, isimlerinin ve ünvanlarının haberde açıkça verildiğinin emaresidir. Aşağıda, haber metnindeki ünvan guruplarından misaller gösterilmektedir.

- Hulusi Ahmet **Paşa Hazretleri**
- Mustafa Nuri **Efendi**
- Mustafa **Ağa**
- Osman **Bey**
- Süleyman **Paşa**
- Selim **Hân**
- Krokoyseki **Ceneral**

Metindeki ünvan gurupları fail, yer tamlayıcısı ve zarf görevinde bulunan kelime guruplarının içindedir. Haber metninde meydana gelen hâdisede, hâdiseden etkilenenler veya hâdiseyi etkileyenler açık bir biçimde isimleri ve ünvanlarıyla birlikte okuyucuya söylenmektedir. Soy ismin o devrede henüz kullanılmaması sebebiyle özellikle devlet kademesinde görev yapan kişiler paşa, efendi, hazret, çavuş, şah, bey, ağa, ceneral gibi ünvanlar vasıtasıyla anılmakta ve tanınmaktaydılar. Bu bakımdan Osmanlı devrinde ünvanlar önemlidir. Ünvan gurupları haber metnine açıklık getirmek, habere konu olan kişi veya kişilerin kim olduklarını, ünvanlarını, özelliklerini belirtmek için önem arz etmektedir. Kullanımı gerekli ve yerindedir.

3.4.9. Ünlem Gurubunun Tahlili

Ünlem gurubu, bir seslenme edatı ve bir isim unsurundan meydana gelen kelime gurubudur. Seslenme edatı önce, isim daha sonra getirilir. Bu birleşme herhangi bir ek almamaktadır. Edat tek kelime şeklinde, isim unsuru ise bir isim ya da isim yerine geçen bir kelime gurubu hâlinde bulunur (Ergin, 2001: 390). Takvim-i Vekâyî'deki haber metninde ünlem gurubu tespit edilmemiştir. Ünlem cümleleri korku, heyecan, kızgınlık, sevgi, coşku gibi duyguları ifade etmek maksadıyla kullanılan metne hareket, etkileyicilik, canlılık kazandıran, dikkati konunun üzerine çeken kelime guruplarıdır. Bir duygu unsuru olarak ünlemlerden yararlanır. Bu sebeple daha çok edebî metinlerde ya da günlük konuşma dilinde tercih edilmektedir. İncelenen metnin türü "haber" olduğundan ünlem cümlelerine burada tesadüf edilememiştir. Bu durum haber metinlerinin yapısından kaynaklanmaktadır.

3.4.10. Sayı Gurubunun Tahlili

Sayı gurubu olarak karşılanan sayılar “on bir, yirmi iki, otuz dört, yetmiş beş, doksan dokuz, yüz on, yüz elli üç, bin beş yüz, bir milyon dört yüz bin altı yüz yirmi üç vs” gibi tek kelimelik sayıların 10’dan sonrakilerinin ve sıfat tamlaması hâlindeki sayıların ara kısımlarında kalan sayılardır (Ergin, 2001: 390-391). Sıfat tamlaması şeklindeki sayılar ise, “iki yüz, üç yüz, dört yüz, dokuz yüz, iki bin, üç bin, dört bin, bir milyon, iki milyon, bir milyar, iki milyar vs.” olarak ifade edilen sayılardır (Ergin, 2001: 390-391). Metinde 16 sayı gurubu tespit edilmiştir. Cümle başına düşen sayı gurubu miktarı 0.67’dir. Takvîm-i Vekâyî’deki haber metninde, vukû bulan bir olayda, olayın ayın kaçınıcı gün gerçekleştiğinin, Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nin bir yıllık aboneliğinin kaç kuruluş ettiğinin, savaş esnasında atılan topların ağırlığının ne kadar olduğunun, vükû bulan bir yangının hangi ayda hangi gün meydana geldiğinin, askeriyede kaçınıcı alaydaki kaçınıcı taburun görev aldığıının ifade edilmesinde sayı gurubu kullanılmıştır. Haber metinlerinde okuyucunun hâdisi ile ilgili nesnel bilgilere hâiz olabilmesi, hâdiseyi anlayıp gözünde canlandırabilmesi için haberde kesinlik, netlik ve belirlilik şarttır. Metindeki haber cümlelerinde sayı gurubu, belirtmek, kesinleştirmek, teferruat bildirmek ve hâdisenin daha iyi kavranmasını sağlamak maksadıyla kullanılmıştır.

3.4.11. Edat Gurubunun Tahlili

Edat gurubu¹, bir isim ile bir son çekim edatının bir araya getirilmesiyle kurulmaktadır. İsim önce, son çekim edatı daha sonra gelmektedir. Mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan edatlar, herhangi bir nesne veya hareketi karşılamazlar. Mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak ve onları destekleyerek bir gramer vazifesi görürler. Edatlar, dilin destekleyici ve yardımcı kelimeleridir (Ergin, 2001: 348-392). Metinde 166 edat gurubu tespit edilmiştir. Cümle başına düşen edat miktarı 6.92’dir. Haber metninde umumiyetle cümle başı edatları, son çekim edatları ve zaman edatları kullanılmıştır. “Cümle başı edatları, cümleleri mânâ bakımından birbirine bağlayan edatlardır. Başında buldukları cümleyi bazen kendisinden sonra gelen, bazen de kendisinden önce gelen cümle veya cümlelere bağlarlar” (Ergin, 2001: 354). Bunlardan; “binâen ‘ala zâlik, ale'l-husûs, belki, hatta, fil-hâl, yani, halen, hâlâ” edatları “netice ve izah” ifade etmek maksadıyla, “her ne kadar” edatı “gerçi” manasında, “nice” edatı ise “benzerlik” ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Hepsinin ortak maksadı, başına geldikleri cümleyi kendilerinden sonraki cümleye bağlamaktır. “Son çekim edatları, işletme eki vazifesi gören edatlardır. İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yaparlar.

¹ Bahsi geçen edat gurubunun pek çok çeşidi bulunmaktadır. Yukarıda yer verilen edat çeşitleri, yalnızca Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nde bulunan edat çeşitleridir. Edat gurubuyla ilgili daha fazla bilgi için Muharrem Ergin’in “Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi” (Baskı: 2001, sy: 348) isimli kitabına başvurulabilir.

Fonksiyon bakımından hâl ekleri gibidirler. Hâl ekleri isimlerin isim hallerini yaparken son çekim edatları ismin zarf hallerini yapar” (Ergin, 2001: 365-366). Son çekim edatlarından kullanışlarına göre isimlerin yalın, zamirlerin ilgi (genitif) veya yapma (akkuzatif) hâlleri ile birleşen “ile, için, kadar” edatları, isimle eksiz olarak birleşen edatlardır. “İle” edatı, ekseriyetle bir birliktelik mânâsında, “için” sebep edatı “-den dolayı, ötürü, sebeple, özgü, maksadıyla, amacıyla” mânâsında, “kadar” (her ne kadar) edatı ise “başına geldiği şartlı cümledeki yargının doğru olduğunu fakat bunun yeterli olmadığını” anlatmak maksadıyla, “kadar” edatı başka bir cümlede de “miktar, derece, ölçü” belirtmek maksadıyla kullanılmıştır. Kullanışlarına göre son çekim edatlarından “dair, dek, göre” ismin yaklaşma hâli (datif) ile birleşerek cümlede “uygunluk, kadar, değin, ile ilgili, ait” anlamlarında kullanılmıştır. Yine kullanışlarına göre son çekim edatlarından “başka” edatı, ismin uzaklaşma hâli (ablatif) ile birleşmiş ve “bunun dışında, bunun yanında, bundan başka” anlamlarında, “sair” edatı ise “başka, öteki, diğer” anlamlarında kullanılmıştır. Yine ismin uzaklaşma hâli (ablatif) ile birleşen “kullanışlarına göre son çekim edatları”ndan “beri” edatı ise “-den bu yana” anlamında kullanılmıştır. Fonksiyonlarına göre son çekim edatlarından vasıta ve beraberlik edatı olarak kullanılan ve kelimenin önüne ön ek şeklinde gelen farsça asıllı “bil-“ edatı, Türkçe’de “ile” anlamına gelmekte ve metinde, “beraberlik” mânâsı taşımaktadır. Yine son çekim edatlarından sebep edatları gurubuna ait olan “üzere” edatı, metinde “amacıyla, maksadıyla, için, şartıyla, gibi, bilindiği gibi” mânâlarında kullanılmıştır. Son çekim edatlarından hâl edatları gurubuna dahil olan “mütedair” edatı, metinde “aitlik, ilgili olma, alakalı olma, dair olma” anlamlarında kullanılmıştır. Anlam bakımından son çekim edatlarına yardımcı tabirlerden olan farsça asıllı ber- ön eki, metinde “üzerine, hakkında” anlamında, zıtlık edatı gibi kullanılan “halde” kelimesi “rağmen” anlamında kullanılarak bir zıtlığı ifade etmektedir. Fonksiyonlarına göre son çekim edatlarından olan ve zaman edatları gurubunda yer alan “el-haletü hazihi” edatı “şimdi, artık, bundan sonra” mânâsında, “mukaddem” edatı “evvel, önce, önceki” mânâsında, “beru” edatı “-den bu yana” mânâsında, “akdem” edatı “-dan evvel, -dan önceki” mânâsında, “sonra” edatı “olan veya gerçekleşen bir şeyin ardından ortaya çıkan” mânâsında, “evvelki” edatı “önce olan, önceki” mânâsında, “sâbikan” edatı “bundan evvelki, bundan önceki” mânâsında, “dâima” edatı “her vakit, sürekli olarak” mânâsında kullanılmıştır. Fonksiyonlarına göre son çekim edatlarından olan ve yer yön edatları gurubunda yer alan “doğru” edatı yön belirtmek maksadıyla “tarafına, yönüne” mânâsında kullanılmıştır. Cevap edatı gurubunda olan “asla” kelimesi ise metinde “hiçbir zaman, kat’iyen” mânâsında kullanılmıştır. Dil birliklerini, kelimeleri, kelime guruplarını kendinden önceki veya sonraki unsurlara bağlayan ve sona gelen edatlar gurubuna dahil olan “dahi” edatı ise metinde “de, da, bile” mânâlarında kullanılmıştır. Metinde bulunan “bazı” edatı “birtakım, kimi” mânâsında, “yine” edatı “her zaman olduğu gibi, tekrar, bir daha, yeniden” mânâlarında, “ziyâde” edatı “daha çok, daha fazla” mânâlarında

kullanılmıştır. Aşağıda, haber metnindeki edatların hangi edat gurubuna girdiği gösterilmektedir.

- Cümle başı edatları: binâen ‘ala zâlik, ale'l-husûs, belki, hatta, her ne kadar, fil-hâl, nice, yani, halen, hâlâ.
- Son çekim edatları: ile, için, kadar, dair, mütedair, dek, üzere, ber-, bil-(ile), başka, sâir, halde, göre, beri, her ne vecihle ise, el-haletü hazihî, mukaddem, beru, akdem, sonra, evvelki, sâbıkan, dâima, doğru.
- Cevap Edatları: asla.
- Sona gelen edatlar: dahi.

Haber metnindeki edatlar zarf olarak kullanılmıştır. Metinde kullanılan edatlar, cümlelerin kullanışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım etmektedir. Bu sebeple cümlede; kendisinden önce gelen cümleyi kendisinden sonra gelen cümleye bağlama, cevap verme, ismi isim dışı münasebete hazırlama fonksiyonlarında bulunmaktadır (Ergin, 2001: 392). Şu halde metindeki edatlar ifadenin mânâsını tamamlayarak ifadeye yardımcı olma ve kelime guruplarını birbirine bağlama görevlerinde bulunmaktadır. Yapılan tahlilde tablo 8’de de görüleceği üzere bir cümlede en az 6 edatın olduğu düşünüldüğünde, edatların cümlelerde bu kadar sık kullanılması konuşma üslubundaki tabiliğin sağlanmak istenmesindedir. Edatlar burada ifadeye kuvvet kazandırmakta, kelime guruplarıyla girdikleri münasebetlerde niyet, amaç, maksat, devam etme, sürüp gitme vb. gibi mânâları ifade etmekte ve bağlama görevinde bulunmaktadır.

3.4.12. İsnat Gurubunun Tahlili

İsnat gurubu, biri diğerine isnat edilen iki isimle kurulmaktadır. İsnat edilen unsur, ya iyelik eki alır ya da yalın halde bulunur. İsnat guruplarının arkasında sanki zikredilmeyen bir “olan” veya “olarak” kelimesi var gibidir. Bu sebeple isnat unsuru hal eki de alabilir, çekimli de olabilir (Ergin, 2001: 392-393). Metinde 1 isnat gurubu tespit edilmiştir. Cümle başına düşen isnat gurubu miktarı 0.04’tür. Metindeki “yolları bozulmuş su yolları” isnat gurubu, zarf olan kelime gurubunda kullanılmıştır. Cümlede sıfat görevindedir. Kendisine isnat edilen unsur iyelik eki almıştır. İsnat olunan unsur ismi nitelime, belirtme fonksiyonunu üstlenmektedir. Bir yol olduğu, bu yolun su yolu olduğu, bu su yolunun da yollarının bozuk olduğu dört kelime ile kısa ve net bir şekilde anlatılmaktadır. Bu isnat gurubunun arkasında zikredilmemiş veya düşmüş bir “olan” kelimesi var gibidir. Misal; yolları bozulmuş **olan** su yolları. Bu durum umumiyetle zarf olarak kullanılanlarında vardır. Aşağıda, haber metninde kullanılan isnat gurubu gösterilmektedir.

- yolları bozulmuş su yolları

Haber metninde bolca isim tamlaması ve sıfat tamlaması kullanıldığından isnat gurubuna başvurulmamıştır. Bunun dışında isnat gurubu deyim gibi kalıplaşan ifade biçimleri olduğundan daha çok öyküleyici anlatımda tercih

edilen bir unsurdur. Haber metinlerinde ise açıklayıcı anlatım kullanılmaktadır.

3.4.13. Hâl Eklerinin Tahlili

Hâl ekleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti esnasında içinde bulunduğu durumu ifade eden dil birliğidir. Türkçe’de isimlerin ifade ettikleri münasebetlere göre yalın (nominatif) hâl, ilgi (genitif) hâli, yapma (akkuzatif) hâli, yaklaşma (datif) hâli, bulunma (lokatif) hâli, uzaklaşma (ablatif) hâli, vasıta (instrumental) hâli, eşitlik (ekvatif) hâli, yön gösterme (direktif) hâli vardır (Ergin, 2001: 226-227-228). Fiillerin hâl şekilleri, bir nesnenin bir hareketi yaparken nasıl hareket ettiğini, bir hareketin nasıl yapıldığını veya olduğunu gösterir (Ergin, 2001: 137). Metinde haber cümleleri tahlil edilirken Muharrem Ergin’in cümle tahlili metodu kıstas alındığından ve Muharrem Ergin tahlilinde ismin hallerinden yalnızca ilgi (genitif) hâli, yapma (akkuzatif) hâli, yaklaşma (datif) hâli, bulunma (lokatif) hâli ve uzaklaşma (ablatif) hâline yer verdiğinden çalışmada da haber metinleri, ismin bu beş hâli bakımından tahlil edilmiştir.

Yapma (akkuzatif) hâli, -i ekli bir isim unsuru ile başka bir isim unsurunun birleşmesinden meydana gelmektedir. İkinci isim unsuru, geçişli fiil mânâsı taşır. Bugün umumî olarak kullanılan yapma hâl ekleri; -i, -i, -u, -ü’dür. (Ergin, 2001: 228-231-397). Metinde ismin, 100 yapma hâli bulunmuştur. Cümle başına düşen yapma hâl eki miktarı 4.17’dir. Metindeki 100 akkuzatifli isim, yapma ifade eden geçişli fiillerin tesiri altındadır. “Fiilin gösterdiği hareket yapana değil, yapanın dışında bir nesneye yönelerek ona tesir eder. Bu sebeple burada hareketin yönü dışarıya doğrudur” (Ergin, 2001: 282). Hareketten etkilenen, fiilin gösterdiği hareketi yapan değil, yapanın dışında bir nesnedir. Hasılı bir fiil cümlesinde, ismin yapma (akkuzatif) hâlinin yani nesnenin bulunması, o cümlede gerçekleşen hareketin “neyi” ve “kimi” etkilediğini anlamamıza imkân sağlar. Aşağıda Takvîm-i Vekâyi Gazetesi’ndeki haber metninde tespit edilen ve ismin yapma hâlini gösteren bir kaç misal bulunmaktadır.

- beş arşun miktarı yer*i* târ-u mâr eylemiştir
- bazı mübârek makamlar*ı* ziyaret
- dükkanlar*ı* muhterik olmuş idi

Yapma hâl eki, cümlede nesnede bulunur. Metinde zarf unsurunda kullanılan 38 yapma hâl eki, hareketin neden ve nasıl yapıldığını, nesne unsurunda kullanılan 6 yapma hâl eki failin yaptığı hareketin “neyi” ve “kimi” etkilediğini, yer tamlayıcısı unsurunda kullanılan 6 yapma hâl eki hareketin yönü ve istikametindeki teferruatları, özne unsurunda kullanılan 49 yapma hâl eki, pasif fiilde meydana gelen hadisede hareketten etkilenen pasif öznenin kim

olduğunu ifade etmektedir. İsmi yapma hâlinde bir belirtme ve bildirme özelliği vardır. Bu, haber cümlelerine has bir hususiyettir.

Yaklaşma (datif) hâli, ismin -e hâlindeki bir unsurla sonrasında gelen yalın hâldeki bir isim unsurundan teşekkül etmektedir. Yaklaşma ekleri, ismi fiile ve bazı edatlara bağlayarak fiildeki hareketin kendisine yaklaştığını, yöneldiğini ifade eder. Bu sayede fiilin mekânı ve istikameti belirtilir. Yaklaşma hâl ekleri; -e, -a'dır (Ergin, 2001: 228-229-394). Metinde 72 yaklaşma hâli tespit edilmiştir. Cümle başına düşen yaklaşma hâli miktarı 3.00'dür. İstatistikî verilere göre her cümlede en az üç yaklaşma hâl eki bulunabilmektedir. Yaklaşma eki, fiilin cereyan ettiği, hadisenin meydana geldiği yer ve istikamet hakkında bilgi verir. Dolayısıyla Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki haber metinlerinde hâdisedeki hareketin cereyan ettiği yer ve istikamet bellidir. Yaklaşma hâl eki, cümlede yer tamlayıcısı unsuruna bağlanır. Hareket, başka yere tesir etmez kendisinde kalır, istikameti içeri doğrudur. Okuyucu, yer tamlayıcısının aldığı yaklaşma (datif) hâlli ek sayesinde "yer, ayrılma, uzaklaşma, yaklaşma, bulunma, yön, zaman, müddet, sür'at, tarz, miktar, derece, durum, hâl, hedef, sebep, bedel, leh, aleyh, karşılaştırma, verme, bildirme, kuvvetlendirme, gaye, tercih, vasıf, şekil, devamlılık, iş, vasıta, âitlik, çıkma, terkip, ölçü, değer, görüş, noktainazar vb." (Ergin, 2001: 400) gibi cümlede anlatılmak istenen mânâyı anlar ve yine yaklaşma hâl eki sayesinde cümlede "kime, neye, nereye" sorularının cevabını bulmuş olur. Aşağıda, Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki haber metinlerinde tespit edilen ve ismin yaklaşma hâlini gösteren birkaç misal gösterilmektedir.

- Taksim'e doğru Kutvalın taifesi hâne ve dükkanları muhterik olmuş idi.
- ona muvaffakat ed
- yollara dizil

Bulunma (lokatif) hâli, ismin -de hâlindeki bir isim unsuru ile onun arkasından gelen başka bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime gurubudur. Bulunma hâl eki, ismi fiile bağlamaktadır (Ergin, 2001: 394). Mânâ olarak, fiildeki hareketin kendi içinde cereyan ettiğini belirtir ve fiilin yerini gösterir. Günümüzde kullanılan -da, -de, -ta, -te ekleri bulunma ekidir (Ergin, 2001: 234). Metinde, ismin bulunma hâl ekinde olan 56 isim tespit edilmiştir. Cümle başına düşen miktar 2.33'tür. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki haber metinlerinde fiilin cereyan ettiği yer veya yerler bellidir. Fiilin göstermiş olduğu hareket, bulunma eki alan yer tamlayıcısının tam olarak üzerinde, kendinde bulunur. Yer tamlayıcısının aldığı bulunma (lokatif) hâlli ek sayesinde "bulunma, yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, durum, karşılaştırma, kesir, konu, vasıta, gaye, sebep, vasıf, miktar, belirtme, kısım, parça, âitlik vs." (Ergin, 2001: 234) gibi cümlede anlatılmak istenen mânâ anlaşılır ve yine bulunma hâl eki sayesinde cümlede "kimde, nede, nerede" sorularının cevabı bulunmuş olur. Aşağıda Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'ndeki

haber metinlerinde tespit edilen ve ismin bulunma hâlini gösteren bir kaç misal gösterilmektedir.

- ...her bir mahal**de** müsellim ve reaya her ne kadar fukara olur ise defter olunup....
- ...karada dahî beş arşun miktarı yeri târ-u mâr eylemiştir
- ...Edirne'**de** on gün ikâmet buyurulup...

Uzaklaşma (ablatif) hâli, ismin -den hâlindeki bir isim unsuru ile kendisinden sonra gelen bir unsurdan oluşan yapıdır. Fonksiyonları, ismi fiile bağlamaktadır (Ergin, 2001: 394). Mânâ olarak fiildeki hareketin kendisinden uzaklaştığını, ileriye gittiğini ifade etmektedir. Uzaklaşma hâl eki de bulunma, uzaklaşma, yaklaşma gibi ifadelerle fiildeki hareketin zaman ve mekân içindeki yerini ve istikametini belirtir. Türkçe'de bugün uzaklaşma hâl eki: -dan, -den, -tan, -ten'dir (Ergin, 2001: 235). Metinde, ismin uzaklaşma hâl ekinde olan 58 isim unsuru tespit edilmiştir. Cümle başına düşen miktar 2.42'dir. Gazetede haber metinlerinde fiilde gerçekleşen hareket, yer tamlayıcısı olan isim unsurundan uzaklaşmakta, ayrılmaktadır. Yer tamlayıcısının aldığı uzaklaşma (ablatif) hâlli ek sayesinde "uzaklaşma, çıkma, yer, ayrılma, menşe, cins, terkip, başlama, mahrumiyet, yokluk, vasıta, zaman, sebep, tarz, ölçü, değer, kıymet, bedel, parça, kısım, karşılaştırma, korku, ürküntü, hoşlanma, vazgeçme, âitlik, çeşit, vasıf, tercih, görüş, noktainazar vs." (Ergin, 2001: 235) gibi cümlede kastedilen mânâ anlaşılmuş ve yine uzaklaşma hâl eki sayesinde cümlede "kimden, neden, nereden" sorularının cevabı bulunmuş olur. Aşağıda, Takvîm-i Vekâyi Gazetesi'ndeki haber metinlerinde tespit edilen ve ismin uzaklaşma hâlini gösteren birkaç misal bulunmaktadır.

- Kale-i Hâkanîye'**den** İskenderiye Kalesine...
- Varşova'**dan** çıkıp....
- Çakır nâm-ı mahald**en** Safer'in yirmi üçüncü günü

İlgi (genitif) hâli, ilgi eki (-in) vasıtasıyla iki ismi birbirine bağlamaktadır. İlgi gurubunda, ilgi eki alan unsur önce, onun bağlandığı isim sonra gelmektedir. Burada sanki iyelik eki düşen bir iyelik gurubu var gibidir. Bu hâli ile ilgi gurubu, diğer hâl eklerinden farklılaşmaktadır. Diğer hâl ekleri ismi fiile bağlarken ilgi hâli ismi isme bağlamaktadır (Ergin, 2001: 228-393-394). İsmi ilgi hâli, ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden bir hâldir. Konsonantla biten kelimelerden sonra -ın, -in, -un, -ün; vokalle biten kelimelerden sonra -nın, -nin, -nun, -nün ekleri gelmektedir. (Ergin, 2001: 228-230). Haber metninde, ismin ilgi hâlinde, 61 isim unsuru tespit edilmiştir. Cümle başına düşen miktar 2.54'tür. Ancak belirli isim tamlamaları da ilgi eki almış bir isim gurubu olduğundan haber metninde 141 ilgi hâl eki almış isim gurubu olduğu ve cümle başına düşen miktarın 5.87 olduğu söylenebilir. Burada ilgi hâl eki alan kelime gurupları, başka bir isimle münasebete

girmekte, isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tâbî olduğunu belirtmektedir.

İsme gelen hâl ekleri, ismi fiile bağlayarak hareketin yerini, yönünü, istikametini bildirmektedir. Haber cümleleri yapısı gereği hâl eklerine ihtiyaç duyar. Çünkü bildirme (haber) cümlelerinin temelini teşkil eden fiillerin hareketleri hakkında okuyucu bilgi edinmek ister. Bir fiilin kime, neye, nereye yapıldığı, kimde, nede, nerede olduğu, kimden, neden, nereden meydana geldiği veya çıktığı önemlidir. Tüm bunlar fiilin hareketi hakkında teferruat bildiren, açıklama yapan eklerdir. İsimlere gelen hâl ekleri, isimlerle fiilleri hem şekil hem de mânâ bakımından bağlayarak cümlenin yapısını kurmaya yardımcı olur. Haber cümlelerinin yapısı gereği hâl ekleri mühimdir ve gereklidir.

3.4.14. İsim Fiil Gurubunun Tahlili

Fiil gurubu, fiillere -mak, -mek, -ma, -me, -ış, -iş ekleri getirilerek yapılmaktadır. Fiil gurubu hareketi ifade etmektedir ve hareket isimleri yapmaktadır (Ergin, 2001: 395). Fiil gurubu eklerinden -mak, -mek eki, fiillerin hareket isimlerini yapar. İşleklik sahası bütün fiil kök ve gövdelerini içine alan -ma, -me eki, fonksiyon bakımından iş isimleri yapar ve hareketin kendisini değil hareketle yapılan işi ifade eder. Fiil gurubunun son eki olan -ış, -iş (-uş, -üş), eki fonksiyon bakımından -ma, -me ekine benzer. Onun gibi iş ifade eden fiil isimleri yapar. -mak, -mek eki gibi -ış, -iş eki de sıfat olmaya elverişli değildir (Ergin, 2001: 185-186-187). Metinde 14 fiil gurubu bulunmuştur. Cümle başına düşen miktar 0.58'dir. Bunlardan 12'si -mak, -mek eki ile yapılan fiil gurubunu, 2'si -ma, -me eki ile yapılan fiil gurubunu oluşturmaktadır. -ış, -iş eki ile yapılan fiil gurubuna metinde tesadüf edilmemiştir. -mak, -mek fiil gurubu ekinin, fiillerin hareket isimlerini yaptığı bilindiğine göre metinde bulunan fiil guruplarının neredeyse tamamına yakını hareketi karşılamakta, kalan kısmı ise iş isimleri yapmaktadır. Aşağıda, metinde tespit edilen isim fiil ekleri görülmektedir.

- -mak, -mek eki ile yapılan fiil gurupları: tarafına verilmek, hâle gelmemek, neşr olunacak olmağ, basılan evrakı almak, dikkat olunamamağ, yâd ve tezkâr sebep olmak, mesârifına medâr olmak, tefvîz olunmak, matlûb-u şahâneleri olmağla, teskîn olunmak, sevk olunmağla, derc olunmak
- -ma, -me eki ile yapılan fiil gurupları: eda eylemeleri, zikr olunan mahallere yerleştirilmeleri...

Haber metnindeki isim fiillerden 13'ü cümlede zarf olan kelime guruplarının, 1'i ise yer tamlayıcısı olan kelime guruplarının bünyesinde. Zarfların, fiilin muhtelif şartlarını ve zamanını gösterdiği bilinmektedir. O halde zarf olan kelime gurubundaki isim fiil eki, fiilin hareketini, hareketindeki vaziyeti ifade etmektedir. Hükümlü hareketi belirtir. Yer tamlayıcısı olan kelime gurubundaki isim fiil eki ise, fiildeki hareketin yerini ve istikametini bildirir.

3.4.15. Sıfat Fiil Gurubunun Tahlili

Partisip gurubu olarak da anılan sıfat fiil gurubu, sıfat fiil eki almış bir unsurla ona bağlı unsurlardan meydana gelen kelime gurubudur. Sıfat fiil sonda bulunur, ona bağlı olan unsurlar ise önce gelir. Sıfat fiil gurubunda fail pek bulunmaz, bulunursa da iyelik eki alır (Ergin, 2001: 396). Sıfat fiiller, nesnelere hareketindeki özellikleri belirtir. Sıfat fiillerin isimlerden farkı, nesneyi hareketi ile ifade etmesidir. Sıfat fiil ekleri şunlardır: -an, -en, -r, -ar, -er, -ur, -ür, -mış, -miş, -muş, -müş, -dık, -dik, -duk, -dük, -ecek, -acak, -maz, -mez, -ası, -esi, -dı, -di, -du, -dü, -malı, -meli'dir (Ergin, 2001: 333-334). Metinde, 78 sıfat fiil tespit edilmiştir. Cümle başına düşen miktar 3.25'tir. Bu sıfat fiillerden 45'i -an, -en eki ile, 28'i -dık, -dik eki ile, 2'si -ecek, -acak eki ile ve 3'ü -esi, -ası eki ile yapılmıştır. Geniş zaman ifade eden -an, -en eki eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan bir sıfat fiil ekidir. Geçmiş zaman ifade eden ve yaygın olarak kullanılan -dık, -dik sıfat fiil eki, çoğunlukla iyelik eki olarak kullanılmaktadır. Gelecek zaman ifade eden -ecek, -acak eki yine çok kullanılan eklerden biridir. Bu ek, şekil ve zaman eki durumuna geçmektedir. Haber metninde kullanılan ve bir diğer sıfat fiil eki olan esi, -ası eki de gelecek zaman ifade etmektedir (Ergin, 2001: 334-335-336-337). Şu halde haber metninde nesnelere hareket vasıfları geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman ifade eden sıfat fiil ekleri kullanılarak oluşturulmuştur. Aşağıda, metnin içinde sıfat fiil eki aldığı tespit edilen kelime guruplarının tamamı yer almaktadır.

- -an, -en eki ile yapılan sıfat fiil gurupları: mütedair **olan**, mai'yet-i seraskeriyeden **olan**, müteallik **olan**, haricden alınan **olan**, yüz gösteren **olan**, şirasına talib **olan**, onun için basılan **olan**, vukû' bulan **olan**, daire-i padişahide **olan**, ta'bir olun **olan**, i'ta buyurulan **olan**, iktizâ eden **olan**, Bolayır'da **olan**, eser-i şahâneleri **olan**, barutla atılan **olan**, Tunca kenarında **olan**, âsâr-ı pâdişâhanelerinden **olan**, mevcut **olan**, maiyyet-i hümayünde **olan**, cereyân-ı selden yıkılan **olan**, müstesid **olan**, mevkib-i şahâne de bulunan **olan**, istikbâl-i padişâhide bulunan **olan**, yanlarında bulunan **olan**, harikzede **olan**, evleri yan **olan**, zikr olun **olan**, Galata nâzırı **olan**, açıkta kalan **olan**, mahsus **olan**, vezir-i destânı bulunan **olan**, itina-i rûnümâ **olan**, karîn-i icra **olan**, kuvve-i karîbede **olan**, sadâkat etmiş **olan**, İstanbul rütbesinde **olan**, Mekke-i Mükerrreme rütbesinde **olan**, hizmet-i şeri'atde bulunan **olan**, nice esfârda bulunmuş **olan**, meşhûd **olan**, Darbhâne-i Amire mübâyâ'a sarrafı **olan**, Leh Memleketi kürsîsi **olan**, zuhur eden **olan**, neşr olun **olan**, derdest-i tanzim **olan**.
- -dık, -dik eki ile yapılan sıfat fiil gurupları: Şevketmeâb Efendimiz hazretlerinin mu'âyene buyurdukları, mazhar-ı nevâziş-i etem olduklarından, nüzûl eyledikleri, nâsse verdikleri, hâvi olduğu, mültezem olduğuna, me'mûl kadar sekmedikleri, ta'lim-i padişâhiyle yine atıldıkda, Meriç ve Tunca Nehirleri biriktiği, matlûb-u hümayûnları olduğu, merâhilde olduğu, memnun olduk, Padişah-ı Merâhim Destegâh Efendimiz Hazretlerinin muttasıf olduk, ikdâm eyledik, bitâb oldukları, aciz oldukları, beraber oldukları, müşarûn bilbenân buyurulduğu, cümleye malum olduğu,

metânet verdikleri, nasb eyledikleri, mütâva'at arzusunda olduğunu, zabt olunduğunda, tahrir eyledikleri, istimân eder olduklarını, Modlin tarafına gittikleri, dâhil olmuş oldukları, zabt eylediğini.

- -ecek, -acak eki ile yapılan sıfat fiil gurupları: mûcib **olacak**, muvaffakat **edeceğini**.
- -esi, -ası eki ile yapılan sıfat fiil gurupları: âmade **olması**, emrinde dikkat **olunması**, tedarik olunamaması

Haber metnindeki sıfat fiillerden 48'i zarf, 11'i yer tamlayıcısı, 17'si özne ve 2'si nesne olan kelime guruplarında bulunmaktadır. Nesnelere hareket vasıflarını karşılayan sıfat fiillerin çoğunluğu, haber metninde, fiildeki hareketin durumunu ve şartını bildirmek üzere kullanılmıştır. Bir kısmı ise fiildeki hareketin mekânını ve istikâmetini açıklamak maksadıyla kullanılmıştır. Haber metnindeki 17 sıfat fiil, fiildeki hareketi yapan veya hareketten etkilenen nesnenin durumunu açıklamakta, nesne hakkında teferruat bildirmektedir. Nesnede yer alan 2 sıfat fiil ise hareketin belirticisi durumundadır. Velhasıl metnindeki sıfat fiiller, nesnelere hareketlerin vaziyetlerini, görünüşlerini, tavırlarını, hâllerini, şartlarını, yerlerini, istikâmetlerini, kim ve ne olduklarını zaman ifadesini de şümülüne alarak açıklamak maksadıyla kullanılmışlardır.

3.4.16. Zarf Fiil Gurubunun Tahlili

Gerundium gurubu olarak da bilinen zarf fiil gurubu, zarf fiil eki alan bir unsur ile ona bağlı olan bir unsurdan teşekkül etmektedir. Zarf fiil sonda, ona bağlı unsurlar önde yer alır. Zarf fiil gurubunda, özne ile birlikte yüklem tüm unsurları kullanılır (Ergin, 2001: 396). Zarf fiiller de hareket hâli ifade etmektedirler. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket ne de sıfat fiiller gibi nesne ifade ederler. Zarf fiiller hareketi ifade ettiklerinden sıfat fiiller gibi isim değil fiil olan kelimelerdir. Bu sebeple çekimleri yapılamaz. Türkçe'de kullanılan zarf fiil ekleri şunlardır: -a, -e, -ı, -i, -u, -ü, -ıp, -ip, -up, -üp, -arak, -erek, -ınca, -ince, -unca, -ünce, -alı, -eli, -madan, -meden, -ıcak, -icek, -ıcağız, -iceğiz, -gaç, -geç, -ışın, -işin, -uşun, -üşün, -ken, -anda, -ende, -dıkça, -dikçe'dir (Ergin, 2001: 338-339). Metinde 63 zarf fiil gurubu bulunmuştur. Cümle başına düşen miktar 2.62'dir. Bu zarf fiillerden 44'ü -ıp, -ip ekiyle, 15'i -arak, -erek ekiyle ve 2'si -ınca, -ince ekiyle, 2'si -ken ekiyle yapılmıştır. Türkçede eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan bir zarf fiil eki olan -ıp, -ip öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmektedir. Yine geniş ölçüde kullanılan -arak, -erek ekleri, hareketin, durumun, sürecin nasıl olduğunu ve nasıl yapıldığını ifade etmek maksadıyla kullanılmaktadır. Ekin kullanımıyla açıklayıcı anlatım yapılmıştır. -ınca, -ince zarf fiil ekinde ise bir hareket hâli ifadesinin yanında o hareket hâlinin ortaya çıktığı ânı göstermek gibi bir zaman ifadesi de vardır. Bu zarf fiil eki hem hâl zarfı hem de zaman zarfı olarak kullanılmaktadır. Bu zarf fiil eki son devirlerde "dek" ve "kadar" edatına bağlanırken ismin yaklaşma hâl ekini (-a, -e) almaktadır. Doyuncaya

kadar, **gelinceye dek** misallerinde olduğu gibi. Zarf fiil için normal olmayan bu hâl eskiden yoktu ve eskiden bu zarf fiil tek başına “kadar” ifadesini taşımaktaydı (Ergin, 2001: 340-341-342). Tâkvîm-i Vekâyî'deki haber metninde kullanılan bu zarf fiiller sayesinde metinde anlatılanlar açıklayıcı anlatımla ifade edilmektedir. Burada okuyucuya bilgi vermek, mevzuyu açıklamak ve konuyu teferruatlarıyla öğrenmelerini sağlamak maksadıyla zarf fiil eklerine bolca yer verildiği görülmektedir. Aşağıda, metnin içinde zarf fiil eki aldığı tespit edilen kelime guruplarının tamamı bulunmaktadır.

- -erek, -arak eki ile yapılan zarf fiil gurupları: hülâsa olun**arak**, gayr-ı resmi ol**arak**, kayd itdir**erek**, defter olun**arak**, zahîre ver**erek**, miyânlarından geç**erek**, nâil-i nisâb atâyâ ol**arak**, on beş saat miktarı mümted ol**arak**, muktezâsından ol**arak**, iş'ar olun**arak**, eşyaya kendileri yapış**arak**, perişân ed**erek**, sevk olun**arak**, netice-pezir olmay**arak**, tesis ed**erek**.
- -ıp, -ip, -up, -üp eki kullanılarak yapılan zarf fiil gurupları: münkasım ol**ub**, yüz yigirmi guruş ol**ub**, yüz yigirmi guruş vir**üp**, yollara dizil**ip**, istikbâl ed**ip**, defter olun**up**, sadâkat-ı kesîre veril**ip**, irâde buyurul**up**, irade olun**up**, ziyâret olun**up**, irade buyurul**up**, irade buyurul**up**, manzûr-i padişâhî ol**up**, memnûn ol**up**, ikâmet buyurul**up**, tabur tabur dur**up**, şifâsâz-ı re'fet ol**up**, Meriç üzerinde ol**up**, halk kayıklarla gel**üp**, meşakkatten kurtul**up**, darb olun**up**, defter olun**up**, ziyaret buyurul**up**, Edirne'den hareket buyurul**up**, harik peyda ol**up**, zuhûr ed**ip**, bizzat kalk**ıp**, Beyoğlu'na var**ıp**, iskân olun**up**, memur ta'yin olun**up**, ra'iyetperverlik ol**up**, farkı olmay**ub**, mahsur ol**ub**, bir hamlede kaçur**ub**, nişân-ı iftihâra nâil ol**up**, rütbesinde ol**up**, emekdarlarından ol**up**, mümted ol**up**, ol dahî var**ıp**, muhâsara ed**ip**, zabt olun**up**, beyân ed**ip**, Varşova'dan çık**ıp**, Bağdat Valisi Davut Paşa'nın tutul**up**.
- -ınca, -ince eki ile yapılan zarf fiil gurupları: masârif-i zarûriyesi iktizâs**ınca**, ifade-i şahaneleri müce**ince**
- -iken eki ile yapılan zarf fiil gurupları: saat sekizde **iken**, mizaçsız **iken**

Metindeki zarf fiiller cümle unsurlarından zarf unsurunun bünyesinde bulunmaktadır. Zarflar fiilleri nitelediğinden metinde kullanılan zarf fiiller de fiilleri nitelemekte fiillerin vaziyetlerini, biçimlerini, özelliklerini göstermektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Takvîm-i Vekâyî'nin haber dilini kavrayabilmek için Türk dilinin -en azından yakın tarihinin- tarihi seyrine bakmak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda dildeki sadeleştirme çabaları üç devre ayrılabilir. Bunlardan ilki devlet kademelerindeki iletişim boşluklarının doldurulması maksadıyla sözlük ve gramer çalışmalarına ağırlık verilmesi ve İslam eserlerinin çevirilerinin yapılmaya başlanmasıdır. İkinci aşama II. Mahmud'un dili sadeleştirmek maksadıyla son dönemlerinde aldığı bazı tedbirler, üçüncü aşama ise günlük konuşma diline yaklaşarak standart bir yazı Türkçesini

kuran ve gazetecilik hareketiyle ortaya çıkan gazete lisanıdır (Mardin, 1960: 145). Dilde sadeleşmeye gereksinim duyulması için dilin olabildiğince ağır, ağırdal ve anlaşılmaz olması gerekmektedir. Türk dilinin tarihi seyrine bakıldığında zaman zaman dilin hantallaştığı, günlük konuşma dilinden farklılaştığı, başka dillerin tesiri altında kaldığı ve halk tarafından anlaşılamadığı bilinmektedir.

17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında mevcut eğitim imkânlarının, kalem erbabı olanların taleplerini karşılamakta yetersiz kaldığı fark edilmiştir. Edebî Türkçede ustalaşmanın zor olması da yüksek bürokratik mevkileri sıkıntıya sokmuştur. Bu devrede yazı dilinin karmaşık tabiatı dolayısıyla Arapça ve Farsça'ya yönelim artmıştır. Bu yönelimin yapısal bir sonucu olarak Arapça'da kullanılan secî metodu Osmanlı'nın nesir üslubunda bir zorunluluk hâline getirilmiş ve Türkçe hantallaştırılmıştır (Mardin, 1960: 149-150) Devlet dili, secî'ler, edatlar, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerle birbirine eklenerek zincirleme ibareler ve mânâsız deyimler yüzünden anlaşılmaz bir hâle gelmiştir (Levend, 1960: 81). Cümleler birbirine bağlanarak uzatılmıştır. Söz dizimindeki güçlük resmî tarzda ustalaşmayı zorlaştırmış, kelimeler de resmî kitabet dilinde ehil olmak isteyenler için en büyük engeli oluşturmuştur. Resmî yazışmalarda umûmiyetle Arapça-Farsça kelimelerin kullanılması, sözlüklere olan ihtiyacı arttırmıştır. Fakat o devrede sözlüklerin sayısının çok az olması Türkçe olmayan kelimelerin mânâ bakımından yanlış kullanılmasıyla sonuçlanmıştır (Akt: Mardin, 1960: 151).

Divan edebiyatının ve resmî kitabetin en mühim hususiyeti, bilgiyi alakasız kişilerden saklamak (esoteric) için çeşitli metodların kullanılmasıdır. Bunlardan birisi o devrede sık başvurulan cümleleri süsleme modasıdır. Bu dönemde özellikle resmî yazışmalarda kullanılan Türkçe'nin anlaşılma güçlüğü, halkın, dönemin kanunlarıyla ilgilenmesinin önlenmek istenmesindedir (Mardin, 1960: 152-153). Yapılan yazışmalarda cümleler süslenmekte, süslü cümleler günlük hayata sirayet etmekte ve avam tabakasının yazılanları anlaması mümkün olmamaktadır.

Dildeki bu karmaşıklığın karşısında duran ve kolay anlaşılır, sade bir üslûbun ve yazış tarzının taraftarı olan dönemin Padişahı II. Mahmut, kendisinin teşvikiyle sade bir ifade tarzını benimseyen 19. yüzyıl tarihçilerinden Sahaflar Şeyhizâdesi Esad Efendi'yi Takvîm-i Vekâyi nazırı olarak 1831'de tayin etmiştir. Gazetenin ilk nüshalarında yeni bir ifade tarzına veya görüşe tesadüf edilmese de önemli hâdiseler hususunda halkın bilgilendirilmesinin mühim olduğunun fark edilmesi, matbuatın dilinde çözülmeye vesile olmuştur (Tanpınar, 1988: 110). Zaman içerisinde muharrirdeki sözde hüner yani yazıyı süsleme endişesinin yerini hakikati aktarma endişesi almıştır (Özarslan, 2016: Doktora Ders Notları).

Gazetede kısa haber cümleleri bulunmakla birlikte haber cümlelerinin umumiyetle uzun olduğu, cümle sonlarındaki fiillerin bağlaç, edat, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerle birbirine bağlanarak cümlelerin uzatıldığı tespit edilmiştir. İlk sayıdaki en uzun haber cümlesi 715 kelimedenden teşekkül etmektedir.

Cümleler uzatılıp süslenmekte ve yazı dilinde konuşma diline göre ağdalı bir dil kullanılmaktadır. Bu uzun cümleler, o devre has bir hususiyettir. Bu hususiyetin bir sebebi de 1830 – 1835 yıllarına kadar hâriciye nazırlığında (dışişleri bakanlığında) diplomatik yazışmaları yürütmek üzere istihdam edilen Fenerli Rumlardır. “Fenerli Rumlar, ifade ve üsluplarında Türkçe’nin değil eski Yunancanın cümle yapısını esas almışlardır. Yerli kâtipler de zamanla bu yazış tarzının doğru Türkçe olduğu zannına kapılmış ve bu tarzı esas kabul etmişlerdir. Zanna dayalı bu yanlışlık bütün resmî dairelere yayılmış ve resmî yazışma tarzı hâline gelmiştir” (Özarlan, 2008: XXXI). Osmanlı devrinde de devletin üst makamlarında görevli olan kâtip ve bürokratlar aynı zamanda birer edebiyatçı, gazeteci, şair, yazar olduklarından devlet kademesinde kullandıkları yazı dilini yazdıkları kitaplara, haberlere, makalelere, edebi eserlere yansıtmişlerdir (Özarlan, 2016: doktora ders notları). İşte tüm bu sebeplerden dolayı devrin ilk yazılı basınında fiiller bağlaç, edat ve fiilimsilerle birbirine bağlanarak uzatılmış ve “silsileli cümleler” ortaya çıkmıştır. Osmanlı Dönemi’ndeki ilk dönem matbuatında cümlelerin uzun olmasının sebebi budur. Devletin pek çok kademesinde önemli görevler yapan ve gazeteciliği ile de öne çıkan Said Paşa, kendi devrindeki kitabet dilini tenkit ederek cümle unsurları arasında ve cümleleri birleştirmede sadece “ve” bağlama edatının sıklıkla kullanılmasının ciddi bir üslûp hatası olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun dışında cümlelerin temel unsuru olan fiiller ile isim fiil, sıfat fiil, zarf fiillerin birleştirilmesinin insanı zorunlu olarak silsileli cümle kurmaya mecbur bıraktığını, bu durumun da bir ifade kusuru olduğunu söylemektedir (Özarlan, 2008: XXXV). İşte Takvîm-i Vekâyî’deki bu uzun cümleler, metnin hemencecik anlaşılmasını zorlaştırmış, meramın herkes tarafından anlaşılmasını ise güçleştirmiştir (Özarlan, 2016: doktora ders notları). Silsileli cümlelerin kullanılması yapı bakımından birleşik cümleleri meydana getirmiştir. Türkçe’de esasında basit cümle kullanımı esastır. Ancak meramın bir çırpıda, bölünmeden anlatılmak istenmesi cümlelerin birbirine bağlanarak uzatılmasına bu da birleşik cümlelerin meydana gelmesine sebep olmaktadır.

Türkçe’nin söz diziminde, yardımcı unsurun asıl unsurdan önce geldiğini yukarıda belirtmiştik. Türk sentaksı bu temel kâide üzerine kurulmuştur. Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’ndeki bütün haber cümleleri de bu temel kâideye uygundur. Haber metninin tamamı kurallı cümlelerden teşekkül etmektedir. Kaldı ki devrik cümle daha çok nazım dilinde edebî sanat yapmak, vurguyu fiile çekmek maksadıyla kullanılmaktadır. Haber cümlelerinde devrik cümle kullanılması uygun değildir. Çünkü haber cümlelerinde anlatılmak istenen hadise, verilmek istenen bilgi en kısa, en sade, en açık şekilde ve olayların oluş sırası gözetilerek verilmelidir.

Metnin geneline bakılacak olursa yüzde doksanı haber (bildirme) yani fiil cümlesidir. Her cümlelerin failinin olması ve cümle başına en az üç zarf ile bir yer tamlayıcısının düşmesi dolayısıyla gazetede ki metinlerin hedef kitleyi, meydana gelen hâdisenin muhtelif şartları, zamanı, hareketin nasıl, niçin, ne şekilde, hangi vasıtalarla, hangi sebeple yapıldığı, fiilin mekânı ve istikâmeti

konusunda bilgilendirdiği söylenebilir. Bu bilgiler okuyucuya bir haberde olması gereken “kim, ne, nerede, ne zaman, nasıl, neden (5N1K)” sorularının cevabını vermektedir. Bu devrede şekil bakımından henüz bir gazete lisanı oluşmamışsa da içerik bakımından yazılan metinler haber cümlesidir ve haber, okura, oluş sırasına göre tüm teferruatlarıyla verilmektedir. Haberin oluş yani meydana geliş sırasına göre yazılması Türkçe sentaks ve düşünce sistemi bakımından mühimdir. Çünkü Türkçe’de cümle kurulurken kelimelerin sırası, bu kelimelerin karşıladıkları nesne ve hareketlerin zaman içindeki var oluş sırasına uygundur. Bir hâdisede, hareketin yardımcı hareketleri nasıl daha önce vukû buluyorsa o yardımcı hareketleri karşılayan kelimeler de asıl hareketi karşılayan kelimelerden zaman sırası bakımından daha önce gelir (Ergin, 1994: 374). Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nde de haber cümleleri, hadisenin meydana geliş sırası gözetilerek kurulmuş dolayısıyla Türkçe sentaksın zaman sıralamasına uyulmuştur. Bu anlamda gazetede, günümüz gazeteciliğinde olduğu gibi başlık, spot, flaş giriş gibi kısımlar yoktur. Haber doğrudan verilmektedir.

Haber metninde umûmiyetle öğrenilen geçmiş zaman ve görülen geçmiş zaman kipi kullanılmaktadır. Rivayet şeklinde anlatılan haberlerde olaya şahid olma durumu söz konusu değildir. Görülmeyen sadece duyulan bir hâdisenin okuyucuya anlatımı vardır. Takvîm-i Vekâyî’deki haber metninde cümlelerin yarısı (Bkz: Tablo 8) öğrenilen geçmiş zaman kipiyle kurulmaktadır. Henüz muhabirlik geleneğinin olmaması, bazı haberlerin yurt dışındaki gazetelerden çevrilerek yazılması öğrenilen geçmiş zaman kipinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Günümüzün haber dili düşünüldüğünde Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’ndeki cümlelerin umûmiyetle rivayet ve hikâye edilerek yazılması yine o devre has bir özelliktir.

Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nde, günümüzdeki haber dilinde pek rastlanmayan şartlı birleşik cümle tipleri tespit edilmiştir. Şart eki ile kurulan şartlı birleşik cümlelerden bazıları şart ekinden hemen sonra “de” ve “dahi” edatı alarak cümlede bir şart mânâsından ziyade istenilen, arzu edilen, çabalanan şeye ulaşamadığı, erişemediği, yapılamadığı mânâsını vermektedir. “de” edatı burada bir nevî olumsuzluk eki görevi görmekte ve cümlede açıklama yapılmasına imkân tanımaktadır.

Gazetede haber metninin % 81’i olumlu haberlerden teşekkül etmektedir. Umûmiyetle olumsuz hâdiselerin haber olarak değerlendirildiği günümüzün aksine Takvîm-i Vekâyî döneminde, gazetede ağırlıklı olarak olumlu haberlerin olduğu tespit edilmiştir.

Takvîm-i Vekâyî’deki haber metninde kullanılan “tabur tabur” ve “taraf taraf” tekrar gurupları, kullanıldıkları cümlelerde zarf görevini ifâ etmektedir. Bu tekrar gurupları, fiilde meydana gelen hareketin nasıl yapıldığını açıklamak, hareketi nitелеmek, ifadenin mânâsını güçlendirmek ve çokluğu ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Tekrar gurupları sayesinde haberde bahsi geçen hâdiseler, okurun gözünde daha rahat canlanmaktadır.

Bağlaç kelimededen küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime guruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir münasebet, bir irtibat kuran unsurdur. Esasında Türkçede bağlama edatı bulunmamaktadır. Türkçeye, sonradan, yabancı dillerin tesiri ile intikal etmiş (Ergin, 2001: 352) ancak benimsenmiş ve Türkçenin bir dil unsuru durumuna gelmiştir (Özarslan, 2016: doktora ders notları). Bu dil unsuru Takvîm-i Vekâyî Gazetesi'nde de bolca kullanılmaktadır. Haberin doğasında teferruat vardır. Bu teferruat aktarılırken kelime ve kelime guruplarını hem şekil hem de mânâ bakımından birbirine bağlayan bağlama unsurlarına gerek duyulmaktadır. Bu durum, dilin mekanizmasından kaynaklanmaktadır (Özarslan, 2016: Doktora Ders Notları).

Sıfatlar isimleri nitelediklerinden anlatılan olayın daha net, belirgin ve ayrıntılı olmasına yardımcı olmaktadır. Ancak yoruma mahal verecek sıfat kullanımı haberin tarafsızlığına da gölge düşürebilmektedir. Haber metinlerinde bir hâdisi okura anlatılırken hâdisenin ortaya çıkış şekline kadar nasıl meydana geldiği teferruatıyla anlatılmalıdır. Böylelikle okur hâdiseyi sanki yaşamışçasına gözünde canlandırır. Takvîm-i Vekâyî'de cümle başına 8 sıfat tamlaması düştüğü göz önüne alınırsa, hâdiselerin sıfatlar yardımıyla daha net bir şekilde aktarıldığı söylenebilir. Gazetede az da olsa yoruma mahal verecek nitelikte sıfatlar kullanılmıştır.

İyelik gurubu ve isim tamlaması, anlatımı zenginleştiren, ifade edilmek isteneni daha anlaşılır hale getiren dil unsurlarıdır. Hadise ile ilgili teferruatın verilmesi, cümleler arasında akıcılığın sağlanması ve uzun cümlelerde anlatım akışının korunması, anlatımın güçlü ve etkili olması maksadıyla iyelik gurupları ve isim tamlamalarına başvurulmaktadır. Takvîm-i Vekâyî'deki metinlerde kelime gurupları içinde en fazla kullanılan unsur isim tamlamalarıdır (Bkz: Tablo 8). Takvîm-i Vekâyî'deki haber cümleleri, iyelik gurubu ve isim tamlamalarıyla zenginleştirilmiş, anlatılmak istenen hâdiseler teferruatıyla verilmek istenmiş, uzun cümlelerde anlatım akışının korunması amaçlanmıştır. Ayrıca neyin neye ait olduğu, kimin neyin parçası olduğu açıkça ortaya konmak istenmiştir. Haberin anlaşılabilirliği, kesinliği ve açıklığı bakımından sıfat tamlamaları gereklidir.

Haber metnindeki aitlik gurupları bulunma, bağlılık ve aitlik fonksiyonlarıyla, sayı gurupları ise netleştirme ve miktar belirtme maksadıyla kullanılmıştır. Metinde sıkça kullanılan edatlarla konuşma üslûbundaki tabilik sağlanmak istenmektedir. Edatlar burada ifadeye kuvvet kazandırmakta, kelime guruplarıyla girdikleri münasebetlerde niyet, amaç, maksat, devam etme, sürüp gitme vb. gibi mânâları ifade etmekte ve bağlama görevinde bulunmaktadır.

Hâl ekleri, fiilde gerçekleşen hareketin yerini, yönünü, istikâmetini bildirmek maksadıyla kullanılmaktadır. Haber cümleleri yapısı gereği hâl eklerine ihtiyaç duyar. Çünkü haber cümlelerinin temelini teşkil eden fiillerin hareketleri hakkında okuyucu bilgi edinmek ister. Yer tamlayıcısı bünyesinde bulunan hâl ekleri, hareketin kime, neye, nereye yapıldığı, kimde, nede, nerede

olduğu, kimden, neden, nereden meydana geldiği veya çıktığı gibi soruların yanıtlarını bulmamıza yardımcı olmakta ve fiilin hareketi hakkında teferruat bildirmektedir.

İsim fiillere fiillerin hareket kipleri, sıfat fiillere vasıf yani nesne kipleri, zarf fiillere de hâl kipleri denilebilir. Sıfat fiiller ve zarf fiiller, Türkçeye geniş bir ifade kabiliyeti, büyük bir sadelik verirler (Ergin, 2001: 339). Uzun kelimelerle anlatılacak bir konu, sıfat fiil ve zarf fiil ekleri yardımıyla sade ve basit bir şekilde anlatılabilir. Yabancı dillerde yan cümlelerle dolu birleşik cümlelerle ifade edilen fikirler Türkçe’de tek bir cümle ile açık bir anlatımla izah edilir (Ergin, 2001: 138). İsim fiil, sıfat fiil ve zarf fiiller mânâ ve verilmek istenen mesaj hususunda belirleyicidir. Hâdisenin doğru bir şekilde anlatılabilmesi, bilginin net bir şekilde verilebilmesi için mânâyâ, şekle ve zamana uygun bir ek seçilmesi mühimdir. Bu bakımdan Takvîm-i Vekâyî’de sıklıkla kullanılan isim fiil, sıfat fiil, zarf fiil ekleri yerinde kullanılmıştır. Bu kullanım haber dilinin yapısının bir gereğidir.

SONUÇ

Yapılan haber cümlesi tahlili neticesinde Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nin haber dili ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Takvîm-i Vekâyî’deki haber cümlelerinin % 90.5’i fiil cümlelerinden teşekkül etmektedir. Fiil cümleleri kurulurken haber ve dilek kipleri kullanılmaktadır. Gazetede de bildirme kipleri ve şart kipi kullanılmıştır. Bu bakımdan Takvîm-i Vekâyî’nin cümleleri haber cümlesidir.
- Takvîm-i Vekâyî Gazetesi’nde birleşik cümle tipi kullanımı basit cümle tipine göre daha fazladır. Fakat her fiil kendi bünyesinde anlam bütünlüğü teşkil etmektedir. Muharrir haberi tek seferde anlatmak, yekpareliği korumak maksadıyla bağlaç, edat ve fiilimsilerle birbirine bağlanan “silsileli cümlelere” başvurmuştur. Ancak “silsileli cümleler” mânânın herkes tarafından anlaşılmasını zorlaştırmakta, haberin sadeliğini ve açıklığını ortadan kaldırmaktadır.
- Haber cümlelerinin tamamı kurallı cümledir. Cümleler Türk düşünce sistemine uygun şekilde sıralanmıştır. Ancak haberin kitâbet dili ile yazılması, cümlelerin uzun olması, haber yazımında hüner göstermek için süslemelere başvurulması haberin avam tarafından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan kullanılan dil, düşüncenin tabii seyrini yansıtmamaktadır. Esasında Takvîm-i Vekâyî ilk zamanlarda devlet yönetiminde görev alan me’mur, idareci ve bürokratlara hitap etmektedir. Bu sebeple Takvîm-i Vekâyî’nin dili sıradan halkın konuştuğu dilin çok üstündedir. Bu yönüyle gazetede ki haberler halk nezdinde sadelik, açıklık ve kesinlik unsurundan yoksun fakat eğitilmiş kitleye göre açıktır.
- Gazetede ki bütün haber cümlelerinde cümle unsurları hâdiseyi teferruatlarıyla açıklayacak biçimde kullanılmıştır. Cümlelerin yüklemeleri

vardır, faileri bellidir. Habere konu olan hâdisenin ne olduğu, kim tarafından neden yapıldığı, yeri, yönü, istikâmeti, zamanı, şekli, şartı yer tamlayıcıları ve zarflar vasıtasıyla verilmektedir. Yer tamlayıcısı ve zarfların bol kullanılması haberin takdimine, idrâkine bir kolaylık getirmektedir. Cümle unsurları sayesinde haberde olması gereken 5N+1K sorularının cevabı vardır.

- Haber cümleleri, umûmiyetle, görülen geçmiş zaman kalıbıyla yazılmıştır. Muharrir hâdiseye şahit olmamakta, hâdiseyi başkalarından duyarak aktarmaktadır. Bu sebeple haberde hakîkatin derecesi düşmektedir. Dolaylı anlatım söz konusudur.
- Gazetede şimdiki zaman ve gelecek zaman kipiyle kurulan cümle kalıbı tespit edilememiştir. Takvîm-i Vekâyî'nin ilk sayısındaki haber cümleleri geçmiş ve geniş zaman kalıbıyla yazılmıştır. Buradan Takvîm-i Vekâyî'nin geçmişe dair haberler verdiği anlaşılmaktadır.
- Takvîm-i Vekâyî'deki haber cümlelerinde fail, umûmiyetle şahıstır ve çoğul durumdadır. Haberin öznesi şahıslardır.
- İlk Türkçe gazete olan Takvîm-i Vekâyî'nin ilk sayısında tespit edilen en uzun cümle 715 kelimedenden teşekkül etmektedir.
- Haber, okura, hâdisenin oluş sırasına göre tüm teferruatlarıyla verilmektedir. Bir başlık, bir spot, bir flaş giriş vs. yoktur.
- Haberler umûmiyetle "rivayet" edildiğinden o devrede henüz muhabirlik geleneğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle dış haberler yabancı gazetelerden çeviri yoluyla okuyucuya aktarılmaktadır.
- Cümleler, cümle başı bağlacı ve edatıyla başlayabilmektedir.
- Şart eki (-se, -sa), "de" ve "dahi" edatlarıyla birlikte kullanılarak haberde olumlu ve olumsuz anlam birarada verilmektedir. Şartlı birleşik cümle tipiyle olumsuzluk eki kullanılmadan aynı cümlede olumsuzluğun gerekçesi bildirilmektedir.
- Günümüzde olumsuz haberin haber değeri taşıdığı düşünüldüğünde Takvîm-i Vekâyî'de günümüzün aksine olumlu haberler çoğunluktadır.
- Gazetede umûmî başlıklar verilirken husûsî başlıklar yazılmamaktadır.
- Kelime gurupları bakımından gazetede en fazla kullanılan unsurlar isim tamlaması, sıfat tamlaması ve iyelik gurubu unsurlarıdır. Bu unsurlarla anlatım zenginleştirilmiş, ifade edilmek istenen göz önünde canlandırma bakımından daha anlaşılır ve net hale getirilmiş, anlatımda hareket ve akıcılık sağlanmıştır. Gazetede yoğun kullanılan bir diğer kelime gurubu isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerdir. Doğrudan fiil olmaya elverişli olmayan isimler, yardımcı fiiller vasıtasıyla birleşik fiil olmaktadır. Bu münasebetlerde isim fiillerle birleşenler birleşik fiillerin hareket isimlerini, sıfat fiillerle birleşenler nesnelere hareket vasıflarını, zarf fiillerle birleşenler hareketlerin durumlarını bildirmektedir. Gazetede birleşik fiillerin sık kullanılması, haber cümlelerinde hareketin ve nesnenin fazla olmasından, onların vaziyetlerinin belirtmek istenilmesindedir. Haberde teferruat fazladır.

Takvîm-i Vekâyî

Esasında haber cümlesi, günlük konuşma dilinden pek de farklı değildir. Habere konu olan mevzular günlük hayatta yaşadığımız hâdiselerdir. Haberin gâyesi, toplumu ilgilendiren, toplum için önemli olan havâdislerin hedef kitleye olabildiğince dolaysız, sade ve çabuk aktarılmasıdır. Ancak Takvîm-i Vekâyî ilk devrede eğitim görmüş kesime hitap ettiğinden haber dili halkın günlük konuştuğu dilin çok üstündedir. Gazetenin hitab ettiği kitle yazılanları anlarken halk hâvadislere yabancı kalmıştır. Cümle hacminin fazla olması haberin sade ve açık olmasını engellemektedir. Öğrenilen geçmiş zamanın en çok kullanılan bildirme kipi olması ise haberin kesinliğine ve doğruluğuna gölge düşürmektedir.

Bu devrin inşâ malzemesi Türkçe-Arapça-Farsça kelime ve terkiplerden, cümle yapısı da birbirine bağlı, uzayıp giden “silsileli cümleler”den teşekkül etmektedir. Söz konusu tahlilin Takvîm-i Vekâyî'nin ilk sayısı yani çıkış dönemi için geçerli olduğu unutulmamalıdır.

TEŞEKKÜR

Çalışma alanımda yeni bir saha açan kıymetli Hocam Prof. Dr. Ersin Özarслан'a ilmi ve tecrübesiyle rehber olduğu için çok teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- AKANDERE, O. (1999 – 2003), 11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuvayı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Kasım, 417-467.
- AKTEPE, M. (1968), Türkiye'de Akademi Meselesi ve II. Abdülhamit'e Dil Akademisi Hakkında Sunulan Layiha, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1(8), 22-28.
- AVANAŞ, E. (2021). *Yeni Medyada Manipülatif Haber Dili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BARAZ, N. (2004). *Ünite 4-7*. Pilanci, H. (Ed.). Türk Dili. Anadolu Üniversitesi. 2. Baskı.
- DOĞANER, Y. (2012), Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. *EFD / JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters*, 29 (1). (Çalışma 11-15 Temmuz 2011 tarihleri arasında Avusturya Retz'de düzenlenen The 12th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH) adlı kongrede tebliğ olarak sunulmuştur).
- ERGİN, M. (1994). *Türk Dili*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- ERGİN, M. (2001), *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım.
- ERTOP, K. (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi-II* (333-340). İstanbul: İletişim Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1977), *Türkçenin Karanlık Günleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- İNUĞUR, M. N. (1993), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- İNUĞUR, M. N. (1999), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- KAPLAN, M. (1999), *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- LEVEND, A. S. (1960), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Basım.
- MARDİN, Ş. (1995), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MATHESON, D. (2000). The Birth of News Discourse: Changes in News Language in British Newspapers, 1880-1930. *Media, Culture & Society*. 22(5). 557-573.

MİTHAT, A. (1872f), Osmanlıcanın Islahı, *Dağarcık*, (1), 20-25.

ORAL, S. (1968), *Türk Basın Tarihi 1728–1922*, Ankara: Yeni Adım Matbaası.

ÖKSÜZ, Y. Z. (1995), *Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara: Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZARSLAN, Ersin, (1987), “Yenileşme, Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Modernleşme, Tekâmül, Terakki Hareketleri İçinde (1800- 1875) Gazetenin Rolü”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 4, 50-54.

ÖZARSLAN, E. (2008), *Gazeteci Lisanı “Mehmet Said Paşa”*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi.

ÖZARSLAN, E. (2013). Basın Dili Üzerine Bazı Dikkatler. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. (37). 251-267.

ÖZARSLAN, Ersin (2016), “Edebiyat Olarak Gazetecilik” Dersi Doktora Ders Notları. *Gazi Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı*. (Notları Kaleme Alan: Emine SIRMALI).

ÖZDEM, R. H. (1940), *Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz; Fikri Nesir Dilimizin Gelişmesi*, İstanbul: Maarif Matbaası. Tanzimat'ın 100. Yıldönümü Münasebetiyle Neşredilen Kitaptan Alınmış Ayrı Baskı.

ÖZERKAN, Ş. (2002). Medya, Dil ve İdeoloji. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Istanbul University Faculty of Communication Journal. 1(12).

ÖZYURT, C. (2004), Osmanlı'da Resmi Ulusçuluk ve Dil Politikası. *Selçuk İletişim*, 155-165.

Takvim-i Vekâyi, 1 Kasım 1831. Kaynak: Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Online Erişim <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/26996> (Erişim Tarihi: 09.01.2021)

TANPINAR, A. H. (1988), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

TOKGÖZ, O. (1981). *Temel Gazetecilik*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

UÇAK, O. (2018). *Haber Uygulamaları*. Eğitim Yayınevi.

VAN DİJK, T. A. (2013). *News as Discourse*. Routledge.

YURDİGÜL, Y., & ZİNDEREN, İ. E. (2012). Yeni Medyada Haber Dili (Ayşe Paşalı Olayı Üzerinden Geleneksel Medya ve İnternet Haberciliği Karşılaştırması). *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*. 2(3). 81-91.

YÜKSEL, E., & GÜRCAN, H. İ. (2005). *Haber Toplama ve Yazma*. Tablet Kitabevi.

Güven Turan Şiirinde “Zaman”: Tüm Yönleriyle

Soner AKPINAR¹, Gözde ALBAYRAK^{2,*}

TELHİS (ÖZ)

Araştırma Makalesi

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087

Basım (Published): 31.12.2023
Kabul (Acceptance): 15.12.2023
Gönderi (Submitting): 10.12.2023

Cilt (Vol): 11
No (Issue): 2
Sayfa (Pages): 266-275

Adres: ¹ESOGÜ İTBF TDE
Bölümü, Eskişehir, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5574-1805
²ESOGÜ Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3930-7061

*Sorumlu Yazar
E-mail: gozde.albyrk@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Güven Turan,
Şiir, Zaman, Varoluş, Birey.

*Bu makale Prof. Dr. Soner Akpınar danışmanlığında Gözde Albayrak tarafından yapılmakta olan "Güven Turan Şiirlerine Tematik Bir Yaklaşım" adlı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

Özet. Zaman, felsefe ve fizik başta olmak üzere, sosyoloji, edebiyat gibi neredeyse bütün disiplinlerin -var olduklarından bu yana- ilgi konusu olmuştur. Zamanın gerek ne olduğunu anlamlandırmanın güçlüğü gerekse kavramla ilgili farklı algıların oluşu, her dönem onun üzerinde düşünmeyi ve tartışmayı gerekli kılmıştır. Farklı disiplinler zamanı, doğal olarak kendi prensipleri doğrultusunda ele alarak çeşitli şekillerde anlamlandırmaya çalışmıştır. Özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmeler, zamana yaklaşımı giderek türevlendirmiştir. Toplumsal dinamiklerin birbiriyle ilintili olduğu noktasından hareketle edebiyat da geçmişten bugüne zamana yaklaşımını değiştirir ve çeşitlendirir. Salt ontik açıdan bakıldığında bir muammayı yansıtıyor ve mutlak bir tanımının yapılamıyor oluşu bile zamanın, yine ontığını gizemde, sırda, entrikada bulan edebiyatın başat malzemelerinden biri oluşunu açıklar. Dolayısıyla varoluşun ölümle birlikte en büyük sırlarından biri olan zamanın tanımlanamayan doğası, bir şair için özellikle imge kurmada, metaforlar ve çok anlam yaratmada geniş bir imkân sunar. 1960 kuşağı şairlerinden Güven Turan da zamanın yarattığı evrenden -tıpkı bu noktada kendisinden önceki geleneği oluşturan Yahya Kemal, Tanpınar vb. öncülleri gibi- fazlasıyla istifade eder. Hatta zaman onun ana temalarından birisi olur. Pek çok modern şairde olduğu gibi Turan'da da bu tema, sanatçının varoluşsal sorgulamalarıyla paralel ilerler. Dolayısıyla onun şiirlerinde zaman kavramının mahiyetini doğru tespit etmek için varoluşçuluk anlayışı ekseninde bir okuma yapmak zaruridir. Bu çalışmada da Güven Turan'ın şiirlerinde zamanın ne şekilde algılandığı ve yansıtıldığı temel açı varoluşçuluk olmakla birlikte diğer disiplinlerden de yararlanılarak eklettik bir yaklaşımla tespit edilmeye çalışılacaktır.

“Time” in Güven Turan's Poetry: All Its Aspects

Research Article

ABSTRACT

Abstract. Time has been the subject of almost all disciplines, especially philosophy, physics, sociology and literature - for as long as they have existed. The difficulty of understanding what time is, and the fact that there are different perceptions about the concept every period has made it necessary to reflect on and discuss it. The different disciplines naturally, have tried to make sense of time in various ways, treating it according to their own principles. In particular, scientific and technological developments, the approach to time is increasingly derivatized. Based on the point that social dynamics are interrelated, literature also changes and diversifies its approach to time from the past to the present. From a purely ontic point of view, it reflects an enigma, and even the fact that time cannot be defined in absolute terms, it also explains why it is one of the dominant materials of literature, which finds its ontology in mystery, secret and intrigue. Therefore, the indefinable nature of time, which is one of the greatest mysteries of existence, thus offers a poet a wide range of possibilities, especially in constructing images, metaphors and creating multiple meanings. Güven Turan, one of the poets of the 1960s generation, also makes great use of the universe created by time - just like his predecessors such as Yahya Kemal, Tanpınar, etc., who formed the tradition before him at this point. Even, time has been one of his main themes. In Turan, as in many modern poets, this theme runs parallel to the artist's existential questions. In order to correctly determine the nature of the concept of time in his poems, it is therefore essential to undertake a reading on the axis of existentialism. In this study, attempts to determine the way time is perceived and reflected in Güven Turan's poems with an eclectic approach by drawing on other disciplines, although the main angle is existentialism.

KEYWORDS

Güven Turan, Poetry, Time, Existence, Individual.

1. GİRİŞ

Zaman, insan yaşamını sosyal ve psikolojik açılardan belirleyen ana etmenlerden biri olsa da hâlâ net bir tanımı yapılmış ve anlaşılmiş bir kavram değildir. Yine de bir çerçeve belirlemek gerekirse Murat Ağarı'nın şu tanımı yardımcı olabilir: "Tek bir tanıma sığdırmak imkânsız olsa da objektif olarak zaman, bir eylem içeren belirlenmiş ve sabit, ölçülebilir bir süre, bir vakit veya bir an iken, subjektif olarak geçmiş, şimdi ve geleceğin içindeki yaşantıların bilincine dayanan üç boyutlu, mitik ve tarihsel bir hâli anlatan soyut bir mefhumdur" (Ağarı, 2023, 125).

İnsanlığın binlerce yıllık tecrübeye, bilgi birikimine rağmen çözümleyemediği, tanımlayamadığı bu kavram; doğum, varlık ve ölümle sarmal bir şekilde insan için en büyük muammayı oluşturur. Bu yönüyle de felsefenin baştan beri ilgi alanına girmiştir. Hatta felsefi ekol ve doktrinler çok kez zamana yaklaşımlarındaki farklılıklarla birbirlerinden ayrılırlar. Örneğin zamanı varoluşun bir koşulu olarak nitelendiren çoğunluğun karşısında şüpheciler (skeptikler) zamanın varlığını kabul etmez. Aristoteles için zaman, devinimle paralelken Bergson ve Freud için bilinç ile ilişkilidir. "Fizikte Albert Einstein (1879-1955)'ın görelilik kuramı, felsefede Henri Bergson (1859-1941)'un süreklilik kavramı, psikiyatride Sigmund Freud (1856-1939)'un bilinç dışı zihinsel süreçleri, sosyolojide Emile Durkheim (1858-1917)'in zaman ve mekânın sosyal göreceliliği, resimde Pablo Picasso (1881- 1973)'nun kübizmi, edebiyatta Marcel Proust (1871-1922)'un kayıp zaman arayışı ve James Joyce (1882-1941)'un bilinç akışı tekniği" (Sağiroğlu, 2020, 10) zamanı algılamada ne denli bir çeşitlilik olduğunu göstermekle birlikte bu çeşitliliğinin farklı sanat türlerinin de ortaya çıkışını etkilediğini gösterir.

Turan şiirlerini daha sahih değerlendirmek adına zamanın mütemmimi varlık konusuna da kısaca göz atmak gerekir. 20. yüzyılda varlık ve varoluş tartışılmalı önemli sorunlardan biri olmuştur. Heidegger'e göre Batı ontoloji geleneğinde Aristo'dan Hegel'e kadar varlık sorunu açıklanamayan, açıklanmasına gerek duyulmayan belirsiz bir kavram olarak görülmüş, varlığın anlamının üstü örtülmüş, unutulmuştur. Heidegger varlık nedir? sorusu yerine varlığın ne anlama geldiği, ne olduğu üzerine kafa yormuş; böylece unutulmaya yüz tutan varlığın anlamı meselesini gün yüzüne çıkarmıştır.

Varlık ve varoluşa dair düşünceleri ile dikkat çeken Heidegger, Varlık ve Zaman adlı yapıtında insanın varlığını "Dasein" kavramı ile açıklar. Dasein, varlığın anlamı nedir? sorusunu sorabilecek ve kendi varoluşsal yapısını kavrayabilecek kişidir. Onun Varlık ve Zaman'da kendine özgü kavramlarla tanımladığı varoluş, zaman ve birey hakkındaki görüşleri felsefe tarihi açısından son derece önemlidir. Modern felsefe geleneğindeki özneyi ön plana çıkaran anlayışa karşı çıkan Heidegger, varlığı özne düşüncesinin ötesine geçerek açıklamaya çalışır. Var olmak, varlığın anlamı onun için zamansallık ile ilişkilidir. "Zaman tüm varlıkların kavranmasının ufku olarak, Dasein'a

(insana) kendi varlığını da kavratır. Böylece temel (fundamental) ontolojinin taslağı, varlığın anlamını zaman fenomeni ile birlikte araştırmak ve varlığın zamansallığını ortaya çıkartmaktır” (Özcan, 2012, 75). Zamansallık varoluşa sahip olan Dasein’in kendi üzerine düşünmesini sağlar. Sonlu bir varoluşun bilincinde olmak varlığı anlamlı kılan şeydir ve bizi varoluşa götürür. Bu bağlamda insanın varlığı zamandan soyutlanamaz.

Merkezinde insan ve onun ontik problemleri olan sanat, edebiyat ve dolayısıyla Türk edebiyatı için de zaman, vazgeçilmez bir malzemedir. Güven Turan’ın şiirlerine genel olarak baktığımızda ise en baştan belirtmek gerekir ki o, Türk edebiyatı içinde zamanı en çok problem eden sanatçıların başında gelir. Pek çok şiirinde bu temayı çeşitli yönleriyle metnine dâhil eder. Şiirlerdeki zaman kavramının ilk göze çarpan özelliği ise kavramın edebiyat-felsefe ilişkisi içinde ele alınmış olmasıdır.

Diğer taraftan Güven Turan’ın zaman algısını besleyen kaynağın varoluşçuluk olduğu açıktır. Şiirlerinde varoluşsal problemlere sıklıkla rastlıyor oluşumuz, onun şiir yazma edimini varoluşa dair çektiği sıkıntılarla baş edebilme yolu olarak gördüğünü düşündürür. Türk edebiyatında 1950’li yıllardan itibaren etkisini gösteren varoluşçu felsefeden gençlik yıllarında fazlasıyla etkilenen Turan, Schopenhauer, Kierkegaard, Camus, Beckett vb. düşünürlerin bu yöndeki fikirleri ekseninde şiir evrenini oluşturur. Varoluşçu edebiyatın başat problemleri olan yalnızlık, yabancılaşma, kaçış, cinsellik, ölüm, insan doğası gibi temalar onun şiirlerinin de vazgeçilmez temalarıdır. Varoluşçuluk insanın hakikatini zamandan hareketle anlamlandırmaya çalışan şaire adeta bir yol gösterici olmuştur.

2. GÜVEN TURAN ŞİİRİNDE VAROLUŞ VE ZAMAN

İnsanın ve varlığın anlamını keşfetmeye yönelik gelişen birçok disiplin, bunların hemen yanında zamanı da tanımlamaya çalışır. Bu kavramlar, hepsini birden görebilecek bir perspektif yakalandığında anlaşılabilir, dolayısıyla zamanın da mahiyeti böylece ortaya konabilecektir. Bu bağlamda zamanın, insan yaşamı üzerindeki etkisi ve değiştirme kabiliyeti sanat eserlerinde en sık karşılaşılan temalardan biri oluverir. Zaman, sanatçıların varoluşsal arayışında sonluluk/sonsuzluk açısından kaygı yaratan, düşüncelerini sürekli meşgul eden bir kavram olmuştur. Sanatçılar yapıtlarında zamanı kimi zaman yapıcı, tamir edici kimi zamanda yıkıcı, yok edici yönleriyle değerlendirmiştir (Özal, 2017, 3).

Güven Turan, insan ve zamanı merkeze aldığı şiirlerinde varoluşsal bir zaman algısını ön plana çıkarır. Birçok şeyin ilacı olan zaman, onun şiirinde varlık üzerinde yarattığı değişim ve tahribatla yerini alır. Bu bağlamda şair, zamanın insan yaşamı üzerindeki etkilerini göstererek onu somutlaştırır, görünür kılar.

Takvim-i Vekayi

Örneğin “Vahiy” adlı şiirinde Turan, varlık-zaman sorunsalını birbirine diyalektik oluşturan kavramları bir araya getirerek, bir anlamda varlığın saçmalığını da hissettirerek yansıtır. Şiirde özne, zamandan hareketle varoluşunu anlamaya yönelik sorgulamalarda bulunur ve görülür ki zamanı da varlığı da anlamlı kılan ölümdür. Zamanı -evreni yaşam sürecine kadar indirgeyerek- kısa algılatan şey ölümdür. Bilinç seviyesine ulaştıktan sonra bir gün öleceğini bilen tek canlı insandır ve bu nedenle de insan için zaman aslında mahkûmiyettir. “Çarkıfelekler açılıp kapansa da –yani yaşam sürgit devam da etse- zaman bir nihayete doğru tükenir ki bu nihayet, ölümdür. Varoluşsal sancının nüvesinde yok olma kaygısı vardır. Zaman ağır ve sessiz bir şekilde akarken ölümle kol kola vererek insanı yok oluşa doğru sürükler. Zamanın tıkr tıkr işleyişi karşısında insansa çaresizdir ve çaresizliğin temel nedeni ölüm değil ölüme doğru akan zamanı durduramamaktır:

-Kolay olsa da sonsuzluğu dillemek

Yaşam daraltıyor evreni

Hep aynı yollara sokuyor

Zaman zakkumlarını devşiriyor üstümde

Ölümse hep yanı başımda

Bir başka kabuk oluşur

Çürüyen kabuğun üstünde

Duvarlarım var

Aşılmaz kışlarla pekişen

Yıl yılı izler

Çarkıfelekler açılır kapanır

Korkarım yalnızlığın solgun yüzünden

Hiçbir şey değişmiyor (Turan, 2008, 83).

Görüldüğü üzere yaşamının sonuna gelen ve zamanı tükenen şiirsel özne, zaman karşısında hiçleştiğini hisseder. Evet yaşlanmakta, evrendeki zamanı daralmakta ve kaçınılmaz sona adım adım yaklaşmaktadır. Fakat, lineer doğrultuda ve yeknesak bir düzen içinde ilerliyormuş gibi görünse de zaman, kendi sonuna yaklaştıkça hızını artırır gibidir. Varlık ve yokluk arasında bir yaprak misali savrulan insan için yok oluş kesindir ama yok oluşa giden yoldaki gerilimi, travmayı yaratan hep zamanın akışkanlığıdır. Bu bakımdan varlığın tek gerçekliği aslında zamandır.

Heidegger, insanın zamanın varlığını fark etmesinin neticesinde var olma kaygısı yaşadığını, bu farkında oluşun aynı zamanda insanın dünyada oluşu açısından da yapısal öneme sahip olduğundan söz eder (Yılmaz, 2011, 64). Bu çerçevede zamanın, insanın varoluşunu yıprattığına dair tezlere Turan şiirlerinde sıklıkla rastlarız. Zaman dünyaya atılmış insan için sancının ana kaynağıdır: “Gece yakıcıdır / Gün yakıcıdır” (Turan, 2022, 199).

Gece ve gün ifadelerini bir arada kullanarak anlam yoğunluğu sağlayan şair, zamanın Dasein, yani şiirin öznesinin üzerinde yakıcı, tahrip edici, yok edici bir etki yarattığını vurgular. Sonlu zamanın bilincinde olmanın yarattığı kaygı durumu, insan için yakıcı ve bunaltıcı bir süreci ifade eder. Ölümüne doğru hızla akan zaman “Dasein”i acıya sürükler. Dünyaya fırlatılan insanın varoluşsal kaygıya sahip olmasında Tanrısal uzamdan koparak içinde bulunduğu zamanın farkına varması etkili olmuştur (Şenol, 2021,47). İnsan, zamanın kontrol edilemez akışında varlık ve yokluk arasında bocalar, zamanın yakıcılığı karşısında kendini bir cenderede hisseder.

Zaman, Turan şiirinde fiziksel anlamda da insanı tahrip eden bir unsur olarak yer alır. Onun beden üzerindeki tahribatı demek olan yaşlılık emareleri, varlığın zamana karşı direnememesinin göstergesidir:

Zamanın

ağırlığı altındaki

eller

Damarlar belirginleştikçe

ölüm yakalanır (Turan, 2022, 194).

“İz Sürmek LXXV” adlı şiirinde ise taş metaforu üzerinden insanın varoluşu ve zamanla olan ilişkisini kurar:

Süreç akışkandır

taştaki hızı

bilinmez

Taş yaşlanır (Turan, 2022, 163).

Henri Bergson, iki çeşit zamandan söz eder. Bunlardan ilki dış dünyayla ilişkili olan “matematiksel zaman”, diğeri ise iç dünyaya ait, “psikolojik zamandır.” Matematiksel zaman, mekânsal olgularla ilişkilendirilen gerçek olmayan kronolojik zamanı ifade eder. Psikolojik zaman yani süre (duree) ise mekânsal ilişkilerden bağımsızdır, insanın iç yaşantısıyla ilgilidir. İnsan belleği, anılar aracılığıyla geçmişini şimdiki zamana/ana taşır, böylece geçmiş her an bellekte var olur. Bu durum, zamanın kronolojik yapısının kırılmasını

sağlarken insanın zamanı -deneyimlediği anlar aracılığıyla- esnek ve sürekli bir şekilde ve bütüncül algılamasına olanak tanır.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Turan, Bergson'un "matematikselsel zaman" olarak adlandırdığı ölçülebilir zamana karşıdır ve onu yapay zaman olarak nitelendirir. Yapaylık tanımlamasının gerekçesi zamanın takvime, saate, dilimlere sığdırılmaya çalışılmasıdır. Zamanı kategoriler hâlinde algılamak, "Gece saati kurmaktır / Gün saati kurmaktır" (Turan, 2022, 183) diyen Turan için kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir. Bu dizelerle şair zamanın bölünmesine, ölçülebilir kılınmasına, kısaca somutlaştırılmasına karşı çıkar. Kapitalizm, modernizm ve onun uzantısı olarak kent yaşamı aslında insanı giderek zamana mahkûm eder. Modernizmin doğadan kopardığı insan, kendisine sunulan, özünü "hız"ın belirlediği yapay düzenin içinde her an zamanı kovalayarak hayatını geçirir. Bu da bir yanılsamadır.

Güven Turan, modernizmin insanı hapsedtiği zamanla ilgili olarak: "Ben hep, doğanın döngüsüyle uyumlu bir zaman düşünüyorum. Gün doğumu ile gün batımıyla, aylarla, mevsimlerle belirlenen zamanın içine gövdemi bırakmayı düşünüyorum. İnsan için de doğal zaman bu. Biz doğal olmayan hatta insanı öldüren bir zaman içinde yaşıyoruz, saatler ve saat dilimleriyle!" (Turan, 2022, 497) ifadelerine yer verir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Turan şiirinin odağında yer alan zaman henüz kent yaşamı tarafından sınırlandırılmamıştır. O, kozmosun hareketleri ile sarmal bir düzende yer alır ve şair için varoluşu asıl açığa çıkaran zaman da bu döngüsel zamandır.

Turan, "Görülen Kentler'de yer alan HAY-ON-WYE" adlı şiirinde "Saat kararlaştırıp / kapı önünde buluşmak üzere / yitiriyorsunuz kendinizi" (Turan, 2022, 108) derken, tam da bu noktada zamanın yapaylığından dem vurur. Ona göre zamanı saatlere, dakikalara, gün ve geceye bölerek hareket etmek, zaman dilimlerini hesaplayarak yaşamaya çalışmak, insanın adım adım doğasını yitirmesine yol açar. Oysa buluşmak üzere kavilleşen şiirdeki insanlar, bu edimi elan yapabilirler. Çünkü kavilleştikleri zamanın gelmeme ihtimali vardır ve denetimimiz dâhilinde olan sadece şimdiki zamandır.

Bergson'un "gerçek zamanı" ölçülebilir, bir saat düzlemine indirgenen anlayıştan çok farklıdır. Gerçek zaman, bilinçle ilgilidir ve psikolojik zaman ya da "süre" kavramı ile de ifade edilebilir. Bir devamlılık ihtiva eden matematikselsel olarak bölünmeden, kesintisiz bir akış dâhilinde süren bu anlayışa göre zaman geçmiş, şimdi ve gelecek olarak ayrılmaz bir bütün olarak ele alınır. Turan şiirinin öznesi, geçmişini şimdiye/ ana taşıyarak zamanın bölünmez bir akış olarak tasarlanmasına dayanan süre kavramı arasında ilişki kurar.

Turan için "an" düşüncesi önemlidir, "an" bütün zamanları kapsayabilecek bir özelliğe sahiptir. Örneğin aşağıdaki şiirde geçmişini an ile birleştirerek çocukluğun şimdiki zaman/an düzleminde yaşamasını sağlar. Şiirin merkezinde yer alan insan; zamanın çizgisel, lineer algısının yarattığı sonluluk düşüncesinin sebep olduğu ıstıraptan ve acıdan kurtulmak için

Takvim-i Vekayi

soluğu anda bulur. Bu tam da Bergson'un süre (duree)sidir. Geçmiş şimdiki ana aktarılır ve bir bütün hâlinde, parçalanmaz bir akışla gerçekleşir.

Ocağı yakıp küle

Bir patates gömüyorum;

Çocukluğumu diriltmeye... (Turan, 2008, 141).

Derya Söylemez, Güven Turan'ın kendisini geçmiş yıllarında aradığını aynı zamanda anı da yaşayarak kimi zaman çocukluk yıllarına ve düşlerine gittiğini (Söylemez, 2016, 75) dile getirir. Zamanın kaygı vericiliğinin üstesinden böylelikle gelecektir. Çocukluğun zamana ait endişelerin olmadığı bir dönem olması -yeniden diriltildiğinde- şair için, sığınılacak bir liman olabilir. Varoluşçu açıdan bu durumu değerlendirecek olursak, "İnsan yalnızdır, umarsızdır, monoton bir yaşama hapsedilmiş, zamanın ölümcüllüğüyle kuşatılmış, iletişim olanağı bulunmayan anlamsız ve uyumsuz bir dünya ile iç içedir. İnsanın böyle bir durumda 'var' olduğundan söz etmek yanlıştır. Onun 'var' olabilmesi için bu kuşatılmışlıktan kurtulması şarttır" (Aydemir, 2010, 14). Çocukluğa dönüş, bir başka deyişle fiziksel zamanın kronolojisini kırıp geriye gidiş, bu saçmalıktan kurtulmak için bir yoldur.

Şairin çocukluğa ulaşmasına imkân veren bir diğer yol -yine zamanın zincirlerinin kırıldığı bir alan olan- düşlerdir. Zaman sekanslarının düşler vasıtasıyla ortadan kaldırılması, şairi mutlak mutluluk sekansı olan çocukluğa götürür. "Dolap" şiiri bu durumun en iyi örneklerinden birini sunar:

sonra da çocukluğun

sabunlu akşamı gelir

renkli çikolata kağıtlarıyla

Korkuyu dilimleyen lodos

korkumu

taşı bakalım (Turan, 2008, 45).

Kısacası Turan, zamanın ölümcüllüğü ile kuşatılan şiirin öznesini kurtarmak adına, zamanı bir bütün olarak algılar ve geçmişle şimdiki anı birleştirir. Onun şiirinin öznesi geçmiş günlerin peşine düşerek zamanın sonluluğunun yarattığı kaygı ve umutsuzluktan kurtulmaya çabalar. Böylece geçmiş şimdinin/anın içinde kesintisiz bir biçimde gerçekleşir. Turan, başı ve sonu belli olmayan, mutlak bir akışa sahip zamanın sınırsızlığını düşler. "Gece uçsuzdur/Gün uçsuzdur" (Turan, 2022, 132) dizelerinin de imlediği gibi sonsuzluğa yönelerek zamanın bölünmezliğini yakalamaya çalışır.

Fiziksel zaman geçmişten geleceğe, lineer düzlemde ilerler ve bu akışı durdurmak ya da tersine döndürmek mümkün değildir. Bu bakımdan insan bilince ulaştığı andan itibaren zamanın geçiciliğinin farkındadır ve hayatı

özellikle aksak bir ritimde geçiyorsa geçicilik fanilik kaygı yaratmaya başlar. Zamanın insan üzerinde bıraktığı bu gerilim de sıklıkla Güven Turan şiirine tema olarak yansır. “İz Sürmek LXXXVII” adlı şiirde geçip giden gençlik yıllarının bir daha geri gelmeyeceği “Fotoğrafi / koruyor mu / ilk çekildiği anı” (Turan, 2022,169) dizeleriyle dile gelirken “Cendere CVII” şiirinde de bildik bir metaforu bilinmedik bir bağdaştırmayla karşımıza çıkar. Takvim yapraklarının kopup gitmesi her zaman geçen ömrü imlemiştir ama buradaki özne onları yeniden bir araya getirmek gibi aykırı bir düşüncenin içine girer. Bu da insanın varlığının tezadıyla yüzleşmeye başlaması için yeterlidir.

Kopartılan

takvim yapraklarını

saklamak

Bugün ne yaptın

Yaprakları birbirine

yapıştırmak

Dün döner mi (Turan, 2022, 180).

3. SONUÇ

1960 kuşağının önemli şahsiyetlerinden biri olan Güven Turan’ın edebî anlayışı varoluşçu felsefe etrafında şekillenmiştir. Varoluşun ölümle olan ilişkisi pek çok sanatçı gibi Güven Turan’ın da zihnini meşgul etmiştir. Bu bağlamda şair zamanı ise varoluşsal problemlerin sorgulanması sırasında bir aracı olarak kullanmıştır. Onun şiirleri, âdeta -varoluş ve dahi zamana dair sıkıntıları ruhunda duyumsayan- şairin bu sıkıntılardan kurtulma noktasında bir telkin ve teskin alanıdır.

Turan’ın şiirlerinde zamanın insan yaşamı üzerindeki yok edici etkisi somutlaştırılmak istenir. Bu yüzden de zaman kavramsal alanına ait sözcük ve terimlerin sıkça yer aldığı bu şiirde, zamanın antropolojik, değişmez algısına yönelik metaforların örneklerden de anlaşıldığı üzere yoğunluğu dikkat çekicidir. Diğer taraftan zamanın elinden tutamayan insanın ölüme yaklaştıkça kendisini varoluşsal bir kaygı içerisinde hissetmesi şiirlerinin tematik evreni içinde kendisine geniş bir yer bulur.

Bergsoncu bir anlayışla zaman sekanslarını ortadan kaldırıp, zamanı parçalanmaz, bölünmez ve yadsınamaz bir yapı içinde algılayan şair, düşsellik ve aşkınlık aracılığıyla zamanın eziciliğine karşı koymaya çabalar. Bu aslında şair ben’in varoluşla mücadelesidir.

KAYNAKÇA

- Ağarı, M. (2023). Zaman kavramı: nedir-ne değildir?. Karabük Türkoloji Dergisi, 6(1), 123-148.
- Aydemir, B. (2010). Egzistansiyalist (varoluşçu) tiyatro/existentialist theatre. Sanat Dergisi, (5).
- Özal, C. (2017). Zamanın döngüsellığı bağlamında heykelde hareket. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanatta Yeterlik Eser Metni, İstanbul.
- Özcan, T. (2012). Tanpınar'ın şiirlerinde zaman anlayışı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1).
- Sağıroğlu, B. (2020). Türk romanında zaman (1923-1950). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Şenol, C. (2021). Ahmet Muhip Dıranas' ın şiirlerinde zaman kavramı üzerine bir inceleme. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Söylemez, D. (2016). Güven Turan şiirinde varoluşçuluk. Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Turan, G. (2008). Toplu şiirler (1963 – 1993), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Turan, G. (2022). İkinci toplu şiirler (1994 – 2010), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Turan, G. (2022). Süregelen, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2011). Henri Bergson'un zaman kavramına yaklaşımının çağdaş anlatı sinemasına etkisi. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: XIII, sayı 2.

Sanayi Devrimlerinin Serüveni: Endüstri 1.0'dan Endüstri 5.0'a

Raziye KILIÇ^{1,*}

TELHİS (ÖZ)

Araştırma Makalesi

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087

Basım (Published): 31.12.2023
Kabul (Acceptance): 29.12.2023
Gönderi (Submitting): 25.12.2023

Cilt (Vol): 11
No (Issue): 2
Sayfa (Pages): 276-291

Adres:
1 Atatürk Üniversitesi, Mühendislik
Fakültesi, Endüstri Mühendisliği
Bölümü, Erzurum, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9238-7710

*Sorumlu Yazar (Corresponding);
E-mail: raziyekilic@atauni.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Sanayi
Devrimleri, Üretim, Teknoloji
Endüstri 1.0; 2.0; 3.0; 4.0; 5.0.

Sanayi devrimleri, insanlık için tarihteki en önemli dönüm noktalarından olmuştur. Bu devrimler, mekanizasyon döneminden, seri üretim dönemine, bilişim teknolojisi döneminden akıllı üretim dönemine kadar uzanan geniş bir süreci kapsamaktadır. Sanayi devrimleri makineleşmiş üretime geçişi işaret ederken, toplumsal, ekonomik ve teknolojik açıdan köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu devrimlerde, endüstriyel üretim modelleri ve teknolojileri bütün ülkelerde hızla yayılarak tüm dünyayı etkilemiştir ve bu da uluslararası ticaretin ve ekonominin dönüşümüne yol açmıştır. Bütün devrimler, dünyanın şeklini dönüştürerek insanlık üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Bugünün dünyasında, sanayi devrimlerinin etkileri hala hissedilmektedir. Teknoloji ve endüstri alanında yaşanan gelişmelerin devam etmesi sayesinde bu devrimlerin devamının geleceğini apaçık ortadadır. Bu çalışmada sanayi devrimlerinin gelişim ve dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Birinci Sanayi devriminden, beşinci sanayi devrimine kadar olan teknolojik ilerlemeler anlatılmaktadır. Her bir sanayi devriminin gelişmelerinden bahsedilerek bu devrimler hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.

The Adventure of The Industrial Revolutions: From Industry 1.0 to Industry 5.0

Research Article

ABSTRACT

The industrial revolutions have been one of the most important turning points in human history. These revolutions cover a broad period ranging from mechanization to mass production, from information technology to the smart production. While the industrial revolutions marked the transition to mechanized production, they brought about a radical change in social, economic and technological terms. Moreover, the industrial production models and technologies of these revolutions spread rapidly across countries and impacted the entire world, transforming international trade and economies. All revolutions have had a lasting impact on humanity by changing the shape of the world. In today's world, the effects of the industrial revolutions are still being felt. It is obvious that these revolutions will continue thanks to the continuous developments in technology and industry. This study looks at the development and transformation process of the industrial revolutions. The technological advances from the first industrial revolution to the fifth industrial revolution are explained. The developments of each industrial revolution are mentioned and detailed information about these revolutions is provided.

KEYWORDS

Industrial Revolutions, Manufacturing, Technology, Industry 1.0; 2.0; 3.0; 4.0; 5.0.

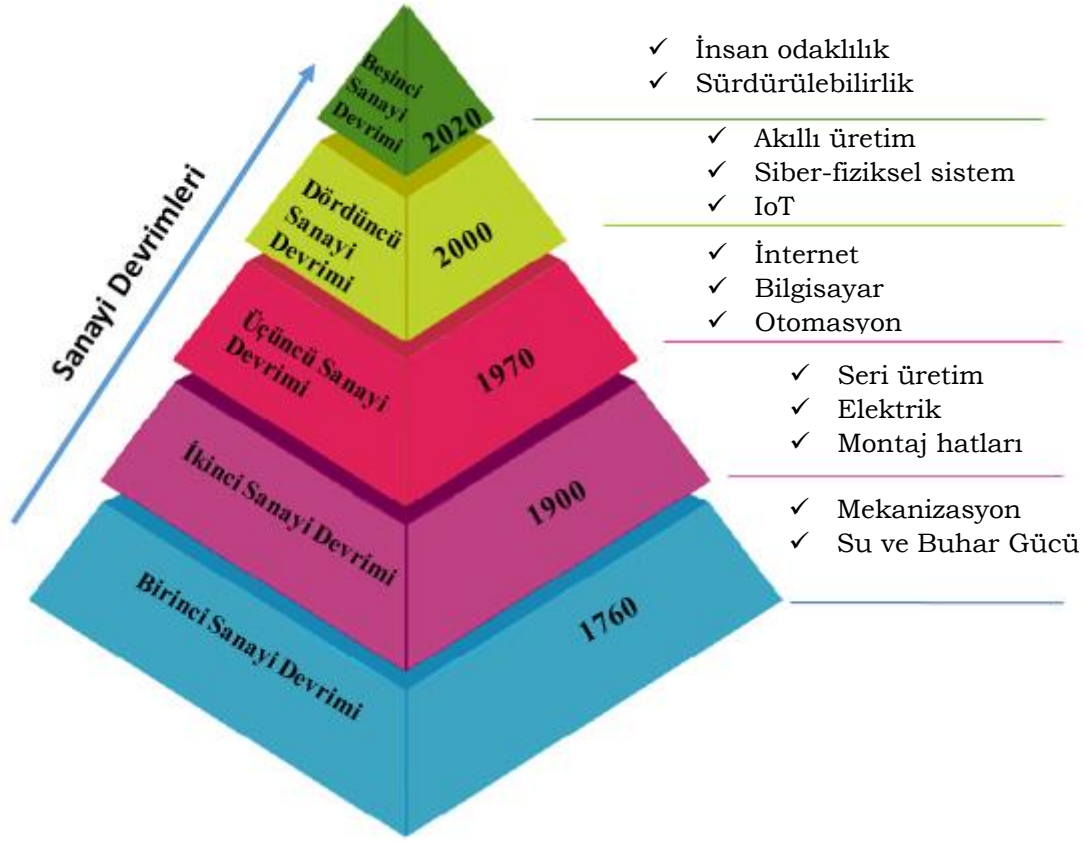
1. GİRİŞ

Devrimler, tarih boyunca önemli dönüm noktaları olmuştur. Bir ulusu, bölgeyi ya da toplumu etkileyen bu çalkantılı ve dönüştürücü olaylar veya seriler, endüstriyel ve iş dünyasını değiştirmeye yönelik büyük birer hareket olarak kabul edilir (Groumpos, 2021). Sanayi devrimleri, insanlık tarihindeki belirgin kilometre taşlarıdır. Bu devrimler bilimsel ve çoğunlukla teknolojik paradigmalardaki değişikliklere dayanır ve insanların katılımını gerektirir (Pinheiro et al., 2019).

On sekizinci yüzyılın ortalarında buhar makinesinin icadıyla başlayan sanayi devrimi, tarım ve feodal toplumdaki sanayi ve kapitalist topluma, ardından sanayi ve hizmet toplumuna geçişe olanak tanıyan çeşitli aşamaları içermektedir (Prisecaru, 2016). Bu dönemler, teknolojik yeniliklerle birlikte toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere de öncülük etmiş, insanlığın bu yolculuğunda önemli bir rol oynamıştır. Sanayi devrimleri, geleneksel yöntemlerin iyileştirme potansiyelinin tükenmeye başladığı kritik bir noktayı işaret ederek düşük maliyetli, yüksek kaliteli ürünler ve bu ürünlerin üretilmesinde yeni yöntem ve teknoloji arayışındaki ölçütleri zamanla değiştirmiştir.

Sanayi devrimleri, insanlığın teknolojik yolculuğunu beş temel çağa bölmüştür: birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sanayi devrimi (Şekil 1). Birinci Sanayi devrimi, buhar gücüyle çalışan makinelerin yükselişi ve makineleşme süreciyle özdeşleşmiştir. İkinci Sanayi Devrimi, elektriğin yaygınlaşmasıyla öne çıkmış, ardından bilgisayar ve bilgi teknolojisinin varlığı, toplumu Endüstri 3.0 çağına taşımıştır. Dördüncü Sanayi Devrimi olan Endüstri 4.0, siber-fiziksel sistemlerin ortaya çıkışı ve gerçek zamanlı teknolojilerin uygulanmasıyla anılmıştır. Bugün, Beşinci Sanayi Devrimi'nin eşliğindeyiz. Bu yeni dönem, yapay zekâ, nesnelerin interneti, biyoteknoloji ve uzay endüstrisi gibi hızlı ilerlemelerle şekillenmektedir. Beşinci Sanayi Devrimi, teknolojik, ekonomik ve toplumsal düzeyde derin etkiler yaratarak insanlığın geleceğini şekillendirecek büyük bir potansiyele sahiptir. Bu devrim, sadece teknolojik bir evrim değil, aynı zamanda insanlığın yaşam biçimini, iş yapma tarzını ve iletişim şeklini temelden değiştirecek bir güç taşımaktadır.

Bu çalışma, sanayi devrimlerinin gelişimini ve bu dönemlerde yapılan teknolojik olaylar hakkında bilgi sağlamak ve literatüre katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Alt bölümlerde her bir sanayi devrimi ile ilgili detaylar sunulmaktadır.

Şekil 1. Sanayi devrimlerinin gelişim süreci

2. SANAYİ DEVRİMLERİ

2.1. Birinci Sanayi Devrimi (Endüstri 1.0)

Birinci Sanayi Devrimi dönemi (Endüstri 1.0), 1760'dan 1840'a kadar süren buhar gücünün kullanımı ve üretimin makineleşmesiyle başlayan süreci ifade etmektedir. Bu dönemde buhar gücü zaten bilinmekteydi fakat endüstriyel amaçlarla ve insan üretkenliğini arttırmada kullanılmıyordu. Elle üretim yöntemlerinden makinelere uzanan ilk devrimde, buhar gücü ve su gücü, sanayi devriminin büyümesinde en önemli atılımdı (Vinitha et al., 2020). 18. yüzyılda endüstriyel makineleri çalıştırmak için buhar ve su gücünden yararlanmaya yönelik mekanizmaların geliştirilmesiyle toplumun odağı tarımdan sanayiye doğru kaydı. Bu dönemde o zamana kadar elle üretilen ürünleri üretebilen makineler ortaya çıktı (Raschke, 2022). Mekanik imalat çağı olarak bilinen Endüstri 1.0 devrimi insanlık için kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, tekstil, gemi yapımı ve demiryolu gibi sektörler, derinlemesine değişimlere sahne olmuştur (Güdek, 2023). Birinci Sanayi Devrimi'nin temel özelliği olan buhar gücü endüstrilerde verimliliğin gelişmesine ve artmasına yol açmıştır. Buhar gücünün kullanılmaya başlanmasının ardından buharlı gemilerde ve buharlı lokomotiflerde iyileştirmeler yapılmış ve bu dönemde büyük dönüşüme neden olmuştur. Yine

bu dönemde, iplik endüstrisinde kas gücünün yerini buhar gücü almıştır (Yavari & Pilevari, 2020).

Endüstri 1.0 döneminde, tarım, imalat, madencilik ve ulaştırma gibi alanlarda yaşanan gelişmeler ve makinelerin ortaya çıkmasıyla, öncesinde insanların veya hayvanların kullanıldığı işlerde bu makineler kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar ilk başta iş seviyesi nedeniyle insanlar biraz kısıtlanmış olsalar da, iş yükü verimliliği açısından onlara oldukça yardımcı olmuştur (Apriliyanti, 2022).

Endüstri 1.0'daki temel fikir, Adam Smith'in, fiyatın arz ve talep arasındaki uyumsuzluğu düzeltmek için otomatik bir araç olarak tanımlandığı Wealth of Nations adlı ekonomi biliminden gelmiştir. Endüstri 1.0 döneminde endüstriyel ürünlere olan talebin tek bir boyutu vardı: bu da ürün hacmiydi. Bu dönemde arzlar taleplerden daha küçüktü. Sanayi ürünlerinin çıktıkları toplumun taleplerini düzeyde değildi (Yin et al., 2018). Bu dönem, üretkenliğin ve çıktının artmasına da yol açarak bu sorunu ortadan kaldırmış ve küresel ekonomik ortamda devrim yaratmıştır. Ekonomik açıdan Birinci Sanayi Devrimi yeni üretim teknolojilerini, ulaşım yollarını ve fabrika sistemini beraberinde getirmiştir. Sosyal açıdan, Avrupa ve Amerika'da demografik değişikliklere ve kentleşmenin hızlanmasına neden olmuştur. Devrim aynı şekilde işçilere kötü muamele, toplumsal eşitsizlik ve yoksulluğun ortaya çıkması, protestoların ve toplumsal istikrarsızlığın patlak vermesi gibi toplumsal sorunlar da yaratmıştır. Siyasi değişim açısından ise, sosyalizm ve komünizm gibi yeni siyasi ideolojilerin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca bu devrim, sömürgecilik ve emperyalizm de dahil olmak üzere mevcut Avrupa ve Amerika siyasi ideolojilerini pekiştirmiştir (Feng, 2023).

2.2. İkinci Sanayi Devrimi (Endüstri 2.0)

İkinci Sanayi Devrimi olan Endüstri 2.0, endüstriyel ürünlerin hem miktar hem de çeşitlilik bakımından büyük ölçüde geliştiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemin teknolojik yenilikleri arasında elektrik, elektronik, mekanik cihazlar ve arabalar yer almaktadır. Endüstri 2.0'ın kilometre taşlarından biri, modern yönetim teorisine ilişkin ilk yayın olan Frederick Taylor'ın Bilimsel Yönetim Prensibi'ydı. Taylor 'Yönetimin Babası' olarak kabul edilmektedir. Henry Ford ve Taiichi Ohno gibi iki yenilikçi, Taylor'ın teorisini benimseyerek ve genişleterek çalıştılar. Ford, seri üretim montaj hatlarını kullanarak talep artışını karşılamada öncü oldu. Ohno ise Toyota Üretim Sistemi'nin öncüsü olarak, müşteri çeşitliliğine odaklanarak ürün yelpazesini genişletti (Yin et al., 2018).

19. yüzyılda elektrik üretimi ve montaj hatlarının icadıyla yeni bir dönem başladı. Endüstri 2.0 döneminde Henry Ford hareketli montaj hattını hayata geçirdi ve muazzam bir üretim başladı (Mohajan, 2021). Henry Ford toplu işleme kavramını Chicago'daki bir mezbahadan aldı: domuzlar taşıma bantlarına asıldı ve her bir kasap, kasaplıkla ilgili farklı bir kısmı yaptı. Henry

Ford bu fikri araba imalatında uyguladı ve süreçte önemli ölçüde ilerleme kaydetti. Arabanın tamamı önceden tek bir platformda monte edilirken, artık konveyör bandı üzerinde kısmi adımlarla monte ediliyordu. Böylece üretim çok daha hızlı ve daha düşük maliyetle yapılmaya başlandı. Üretimdeki teknolojik ilerlemeler diğer endüstrileri de etkiledi (Sharma & Singh, 2020). Çelik endüstrisi, kimya endüstrisi, elektrik, ulaşım, tarım ve gıda işleme ve diğer imalat sektörleri alanlarındaki gelişmeler aşağıda açıklanmıştır (Mokyr & Strotz, 1998).

Çelik endüstrisi, 1856'da Henry Bessemer tarafından çeliğin icadı ile başlamıştır. Demir çağı 1850 yılına gelindiğinde tamamen yerleşmişti fakat demir kullanım açısından çelikten daha kötüydü. Demir makine parçaları, raylardaki aşınma ve yıpranmadan dolayı bunların kullanımını pahalı hale getirdi. Özellikle makinelerde ve inşaatlarda olmak üzere birçok kullanım alanında demir yeterince dayanıklı ve elastik değildi. Çeliğin icadının ardından çelik endüstrisi hızla gelişti ve İkinci Sanayi Devrimi'ni simgeleyen bir kavram haline geldi.

Kimya Endüstrisi, İkinci Sanayi Devrimi döneminde bu alanında pek çok gelişme yer almaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir; organik kimyanın yaratılması, yapay boyaların keşfi, soda yapımı, dinamitin keşfi, gübre üretimindeki gelişmeler, kauçuğun endüstriyel kullanımı, sentetik plastiğin üretimi, ilaç üretiminin başlaması dönemin önemli gelişmelerindendir.

Elektrik, 1821'de elektrik motorunu ve 1831'de dinamonun icat edilmesiyle başlayıp, telgrafın, ark lambası, halka dinamonun kullanımıyla önemi giderek artmıştır. 1870'lerde elektrik kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Elektrikli demiryolları, elektrikli battaniye ve ocaklar, elektrikli tramvaylar, modern ampulün kullanımı, çok fazlı elektrik motoru, transformatör gibi icatlarla elektrik gittikçe önemli bir hale gelmiştir.

Ulaşım, İkinci Sanayi Devrimi sırasında demiryolları daha hızlı, daha güvenli ve daha konforlu hale gelmiştir. 1870'den sonra gemiler giderek daha fazla çelikten inşa edildi. Bu gelişme, daha büyük daha güçlü ve daha hızlı gemilerin inşa edilmesini mümkün kıldı. 1884 yılında buhar türbininin icadı ve bunun ardından gelen iyileştirmeler denizcilikte büyük bir devrime yol açtı. Bu dönemde, büyük ölçüde eğlence amaçlı olarak çeşitli bisiklet türleri denendi. 19. yüzyılın sonlarında yapılan arabalar el yapımı olduğundan dolayı pahalı, hızları yavaş ve dik tepelere tırmanamıyordu. 19. yüzyılın sonlarındaki değiştirilebilir parçalar ve seri üretim fikirleriyle otomobil endüstrisi gelişmeye başladı. 1914'e gelindiğinde Henry Ford yılda neredeyse çeyrek milyon T modeli otomobil sattı. Uçağın gelişimi, birçok bakımdan, İkinci Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni teknolojik ilerleme tarzının paradigmatik bir örneğidir.

Tarım ve Gıda İşleme, Tarım dışındaki teknolojik ilerleme, gıda arzını birçok yönden etkiledi. Çelik aletler, drenaj ve sulama boruları, buharla çalıştırılan harman makineleri, ekim makineleri ve mekanik orak makineleri

yavaş ama kesin bir şekilde verimliliği artırdı böylece gıda ve hammadde tedarikini genişletti. İçten yanmalı motorun kullanılmasıyla Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ilk traktörler ve biçerdöverler kullanılmaya başlandı.

Diğer İmalat Sektörleri, Tekstilde 1870'den sonra ilerleme kademeli oldu ve büyük atılımlar yaşanmadı. Bu dönemde ortaya çıkan büyük yeniliklerden biri dikiş makinesiydi. Dokumada, 1850'den sonra mekanik dokuma tezgâhı el tezgâhı dokumacılarının yerini almaya devam etti. İlk otomatik dokuma tezgâhı 1894 yılında inşa edildi ve sonraki yirmi yılda geniş çapta benimsendi. Santral (1878) ve yükleme bobini (1899) gibi tamamlayıcı icatlarla, telefon tüm zamanların en başarılı icatları arasına girdi. Yine bu dönemde kablosuz telgraf, bilimin teknolojiyi yönlendirdiği yeni düzenin bir başka olağanüstü örneğidir. Bilgi teknolojisi üzerinde çok büyük etkisi olan daktilo bu dönemde icat edildi. İlk döner baskı makinesi 1846'da Philadelphia'da kullanılmaya başlandı. 1886 ve 1890 yılları arasında, harf kalıplarının yapıldığı yüzlerce matrisi kontrol eden bir klavyeyi kullanarak bir seferde bütün bir çizgiyi oluşturan ve ayarlayan linotip makinesi icat edildi.

2.3. Üçüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 3.0)

Üçüncü Endüstri Devrimi (Endüstri 3.0), ABD şirketlerinin ulusal ve uluslararası işlemlerinin artmasıyla 1950'lerin son yarısında üretim, dağıtım ve enerji alanlarında teknolojik temelli başlamıştır (Topsakal et al., 2018) Bu dönem üretimin sayısallaştığı, bilişim teknolojisi dönemidir. Sentetik ürünler, bilgisayar teknolojisi, fiber optikler, telekomünikasyon, biyogenetikler, lazer teknolojisi ve biyotarım bu dönemin belirleyici unsurlarını oluşturur. Aynı zamanda, bu dönemin temel yapı taşları arasında bilgi işleme teknikleri, iletişim yöntemleri ve bu teknolojilerin gerçekleştirilmesindeki kilit oyuncu olan mikro-elektronik bulunmaktadır (Davutoğlu, 2020).

İnternet, Üçüncü Sanayi Devrimi'nin ana faktörüdür. Bilgisayar donanımı, yazılımı ve telekomünikasyondaki teknolojik gelişmelerin mümkün kıldığı İnternet, şirketlerin kendilerini ve iş yapma şekillerini yeniden keşfetmeye zorladı. İş uygulamalarındaki bu dönüşüm, hem verimlilikteki gelişmeler hem de yeni pazarların yaratılmasıyla birlikte üretkenlikte benzeri görülmemiş kazanımlar sağladı. Aynı zamanda İnternet, insanların birbirleriyle iletişim kurma, kendilerini ifade etme ve eğlenme şekillerini de derinden değiştirdi (Smith, 2001). Bu dönem, yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların (1960'lar), kişisel bilgisayarların (1970'ler ve 80'ler) ve internetin (1990'lar) ilerlemesiyle belirginleşen bir süreç olduğundan, genellikle 'Bilgisayar Devrimi' olarak anılmaktadır (Öcal & Altıntaş, 2018). Bu dönemde, yazılım üretimi başlamış ve bilginin dijitalleşme süreci hız kazanmıştır. Yeni yazılımların devreye girmesiyle birlikte, yeni üretim araçları ve son teknoloji donanımların kullanımına başlanmıştır (Didem, 2020). Üçüncü Sanayi Devrimi, bilgisayar ve internetin hızla ilerleyerek bilgi teknolojilerinin geliştiği bir dönem olarak özetlenebilir.

Ayrıca, üretimde dijitalleşmenin artmasıyla birlikte elektronik ve bilgi teknolojilerinin kullanımını da kapsamaktadır (Davutoğlu, 2020).

Endüstri 3.0, bilgisayarın üretim süreçlerine dâhil olmasıyla 'Dijital Devrim' olarak da bilinir. Bu dönem, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi tanımlar. Mekanik ve elektrikle çalışan hesap makinelerinden bilgisayarların geliştirilmesine geçiş, ardından da bilgisayar sistemlerinin birbirine bağlanmasını sağlayacak bir ağ arayışı, internet tarihinin başlangıcı sayılmaktadır (Ziewitz & Brown, 2013). Bilgisayarların işlem gücündeki hızlı artış, 'Akıllı Makineleri' ortaya çıkarmış ve robotik endüstrisinin hızlı bir şekilde gelişmesine yol açmıştır. Bu durum, üretimde insan gücünün azalmasına ve robot makinelerin üretimde daha yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır. Elektronik ve bilgisayarın, makine endüstrisine entegrasyonu, üretim sistemlerinin otomatikleşmesine yol açmıştır. Böylece elektronik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesiyle üretimin otomasyonu sağlamıştır (Genç, 2018). İnsan gününün yerini bu teknolojiler aldığından dolayı üretim süreci otomatikleştirilmiştir. Bu dönemin bir diğer gelişmesi Programlanabilir Lojik Denetleyici (PLC)'nin kullanılmasıdır (Mulyani et al., 2021).

Bu dönemde imalatta, planlama ve izleme de dâhil olmak üzere geleneksel olarak manuel şekilde gerçekleştirilen bir dizi operasyon, mühendislik, elektronik ve bilgi teknolojileri için merkezileştirilmiştir. İleri İmalat Teknolojisi (AMT) terimi 1980'lerde bu yeniliklerin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmış olup, Bilgisayarla Bütünleşik İmalat (CIM), Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD), Bilgisayar Destekli Üretim (CAM) gibi bir dizi teknolojiye atıfta bulunmaktadır. Daha kısa üretim süreleri, daha kişiselleştirilmiş ürünler, tüketici taleplerine daha hızlı yanıt vermek için Esnek İmalat Sistemleri (FMS) kullanılmaya başlanmıştır (Sharma & Singh, 2020).

Endüstri 3.0 devriminde, yenilenebilir enerji kaynakları olan güneş ve rüzgâr gibi kaynaklar, yenilenemez kaynaklardaki sorunlar ve çevresel endişelerle paralel olarak önem kazanmıştır (Davutoğlu, 2020). Üçüncü Sanayi Devrimi terimi, 'Yeşil Sanayi Devrimi', 'Verimlilik Devrimi' ve 'Yeşil Kapitalizm'e doğru köklü bir dönüşüm olarak kapsamlı bir ayaklanmayı ifade etmektedir. Bu farklı katkıların tümü, hem gerekli hem de olası teknik değişimin radikal doğasını vurgulamaktadır. Sanayi devrimi kavramına ilişkin genel olarak iki farklı anlayış bulunmaktadır. Dar anlayış yalnızca enerji tabanının değişimini ifade ederken, daha geniş değerlendirme enerji, teknolojik, ekolojik ve sosyal koşullardaki kapsamlı değişiklikleri ve gerekli hükümet liderliğini içermektedir (Jänicke & Jacob, 2009). Jeremy Rifkin'e göre, Birinci Sanayi Devrimi'nde buhar, İkinci Sanayi Devrimi'nde petrol temel rol oynadı; Üçüncü Sanayi Devrimi ise yenilenebilir enerjiye dayanmaktadır. Rifkin, bu devrimin gerçekleşebilmesi için beş sürecin eş zamanlı ve birbirini tamamlayıcı olarak gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. İlk olarak, yenilenebilir enerjiye geçiş sağlanmalıdır. Ardından, her binanın kendi enerjisini yenilenebilir kaynaklardan toplayabileceği mikro enerji santrallerine dönüştürülmesi

gerekmektedir. Üçüncü olarak, kesintili enerji kaynaklarını depolamak için her bina ve altyapıda hidrojen ve diğer depolama teknolojileri kullanılmalıdır. Dördüncü aşamada, her kıtadaki enerji şebekesini, internet gibi enerji paylaşımına olanak tanıyan bir ağa dönüştürmek için internet teknolojisi kullanılmalıdır. Son olarak, ulaşım araçları, akıllı, kıtasal ve etkileşimli bir enerji şebekesi üzerinden elektrik alıp satabilen elektrikli ve yakıt hücreli araçlarla değiştirilmelidir (Sezgin, 2018).

Üçüncü Sanayi Devrimi, insanların üretim, tüketim, eğitim, iletişim araçlarını, mekanizmalarını ve içeriğini değiştiren teknolojilerde karmaşık ve derin dönüşümler içeriyordu. Özel ve kamu kuruluşlarının ürettiği bilimsel buluşlar yeni teknolojilere, benzersiz makine, ekipman ve cihazlara dönüştü. Teknolojiler spesifik yatırım, tüketim, mal ve hizmetlerine dönüştü. Finansal sistem, ulusal ve mali politika açısından zorlu zorunlulukları olan küresel bir sistem haline geldi. Yasama organlarının rekabeti, kişisel ve mülkiyet güvenliği sistemleri, kültür ve gelenekler, eğitim sistemleri ve sağlık sistemleri zorlu bir rekabete girdi (Pozdnyakova et al., 2019). 20. yüzyılın sonlarında birçok imalat faaliyeti sanayileşmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere, özellikle de Asya'ya taşındı. Küreselleşmeden kaynaklı iletişim ihtiyaçları nedeniyle bilgi teknolojileri uygulamalarını yoğunlaştırdı (Klingenberg & Antunes, 2017).

2.4. Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0)

Endüstri 4.0 ilk olarak 2011 yılında Hannover Fuarı'nda tanıtılmıştır. 2013 yılında imalat sektöründe devrim yaratan endüstrilerde öncü bir rol üstlenmeyi amaçlayan bir Alman stratejik girişimi şeklinde resmi olarak duyuruldu. Endüstri 4.0, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin başlangıcıdır (Xu et al., 2018). Endüstri 4.0 evriminin ardındaki temel amaç, Hindistan ve Çin gibi ayaklanan ülkelerle rekabet edebilmek ve Avrupa Birliği ve ABD gibi gelişmiş ülkelerden zenginlik akışını engellemektir. Bu zenginlik akışının ardındaki en önemli neden, gelişmiş ülkelerdeki iş gücünün azalması ve başta Hindistan ve Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde büyük bir ucuz iş gücü havuzunun bulunmasıdır (Kumar et al., 2020).

Endüstri 4.0, cihazların hem kendi aralarında hem de insanlar arasında iletişim kurduğu, ayrıca uzaktan erişilebildiği ve iyileştirici aksiyonlar alabildiği, son derece karmaşık ve otomatikleştirilmiş üretim sistemleri, hizmetleri ve iş süreçleri için kullanılan genel bir terimdir (Kumar et al., 2020). Buradaki ana fikir, internet ve Nesnelerin İnterneti (IoT)'nin kullanılabilirliği, şirketlerdeki teknik süreçler ile iş süreçlerinin entegrasyonu ve verilerin yorumlanarak anlamlı bilgilerin üretilmesi, gerçek dünyanın dijital haritalanması ve sanallaştırılması, 'akıllı' endüstriyel üretim araçlarını ve 'akıllı' ürünleri içeren 'akıllı' fabrika gibi yeni teknolojilerin ve kavramların potansiyellerinden yararlanmaktır (Albayrak & Erkayman, 2023; Rojko, 2017).

Endüstri 4.0 konsepti, akıllı ürünler üreten ve diğer fabrikalarla yatay ve dikey olarak bağlantılı olan akıllı fabrika etrafında geliştirilmiştir. Nesnelerin

İnterneti, bulut bilişim, siber fiziksel sistemler, katmanlı üretim ve büyük veri gibi teknolojiler, cihazlar ve makineler arasında birlikte çalışabilirliğe, süreçlerin modülerliğine, merkezi olmayan karar alma ve bilgi şeffaflığına, akıllı sistemlerin geliştirilmesi için koşulların yaratılmasına olanak tanımaktadır. Akıllı sistemler, stok seviyesi, sipariş değişiklikleri veya ürün spesifikasyonları hakkında bilgi alışverişi yapma yeteneğine dayanır, süreçler arasında merkezi olmayan bir koordinasyonu mümkün kılar ve özelleştirmeyi kolaylaştırır. Endüstri 4.0'ın uygulanması, kuruluş genelinde derin bir dönüşüm ve yeni iş gücü yetkinlikleri gerektirir. Bağlantı olanakları diğer firmalarla uzmanlaşmaya ve işbirlikçi uygulamalara izin vererek inovasyon ortamı için koşullar yarattığından iş modelleri üzerinde güçlü bir etkisi olmaktadır (Castelo-Branco et al., 2022).

Endüstri 4.0'ı destekleyen bazı teknolojiler aşağıda açıklanmıştır.

Nesnelerin İnterneti (IoT): IoT, interneti aralarında iletişim ve veri iletimi aracı olarak kullanarak fiziksel ve sanal alanları birleştirmeyi amaçlayan dinamik bir ağ çerçevesidir. Kendi kendini yapılandıran IoT altyapısında iletişim protokollerinin kullanılmasıyla fiziksel ve sanal dünyalar tek bir büyük veri ağında mükemmel bir şekilde birleştirilir (Balaji et al., 2019).

Simülasyon: Simülasyon, gerçek dünyadaki bir sistemin veya senaryoların bilgisayar ortamında yeni bilgiler elde etmek amacıyla taklit edilmesidir. İyi bir simülasyon modeli, sistem davranışının analiz edilmesine ve üretimde karşılaşılan tüm sorulara cevap vermesine olanak tanır (Kilic & Erkayman, 2021).

Büyük Veri: Büyük veri, çok büyük bir boyuta sahip olan ve geleneksel veritabanı araçları tarafından saklanamayan, yönetilemeyen, analiz edilemeyen ve yakalanamayan veri kümeleri olarak kabul edilir. Büyük veri, büyük miktarda veriyi analiz etmek ve onun temel özelliklerini yakalamak için araştırılan yeni nesil teknolojiler ve mimariler olarak tanımlanabilir (Deepa et al., 2022).

Siber Fiziksel Sistemler (CPS): Fiziksel dünya ve onun süreçleriyle sürekli bağlantı halinde olan, internet üzerinden veri erişimi ve veri işleme hizmetleri sağlayabilen, verileri kullanabilen, ortak hesaplamalar yapabilen sistemlerdir. Bu amaçla, CPS'ler şunları yapabilir: kendilerine ve çevrelerine gönderilen verileri toplayabilir, işleyebilir ve değerlendirebilir, diğer sistemlere bağlanıp iletişim kurabilir ve eylemler başlatabilir (Kılıç & Erkayman, 2023).

Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik: Sanal gerçeklik, fiziksel bir varlığı olmayan, yazılım işleme yoluyla ortaya çıkan yeni bir sahne yaratmak anlamına gelirken, artırılmış gerçeklik, onu iyileştirmeye, geliştirmeye yardımcı olan yazılım bileşenlerinin yanı sıra, fiziksel ve duyuşsal bileşenleriyle gerçekliği de içeren yeni bir sahne yaratmak anlamına gelir (Asaad, 2021).

Yapay Zekâ: İnsanın akıllı davranışlarını simüle etmek için bilgisayarları kullanır ve bilgisayarları öğrenme, yargılama ve karar verme gibi insan

davranışlarını öğrenmeleri için eğitir. Yapay zeka, makine öğrenimini, duygu tanımayı, insan-bilgisayar etkileşimini, veri depolamayı ve karar vermeyi entegre etme yeteneğine sahip çok disiplinli bir teknolojidir (Zhang & Lu, 2021). Ayrıca tüm alanlarda kullanılabilen yapay zekâ, uygulamaların akıllı hale getirilmesini, süreçlerin esnek ve verimli bir yapıya dönüştürülmesine olanak sağlar (Albayrak Ünal et al., 2023).

Ekllemeli İmalat: Ekllemeli imalat, malzemeleri füzyon, bağlama veya katılaştırma yoluyla harmanlayarak, örneğin sıvı reçine ve tozlar gibi malzemeleri kullanarak parçaların katman katman oluşturulduğu bir üretim tekniğidir. 3D CAD modelleme aracılığıyla parçaların üretimi sağlanır. Bu yöntem, düşük üretim hacimleri, karmaşık tasarım gereklilikleri ve sık tasarım değişiklikleri gibi durumlarda son derece kullanışlıdır. Ayrıca, geleneksel üretim yöntemlerinin kısıtlamalarını aşarak karmaşık parçaların üretimini mümkün kılar (Abdulhameed et al., 2019).

Endüstri 4.0, daha az emek gerektiren, vasıflı kişilerin çalışma yaşını uzatabilen ve çok özel taleplere yanıt vererek satışları artırabilen bir dizi teknolojiyi içermektedir (Klingenberg & Antunes, 2017). Endüstri 4.0 terimi, imalat sektörüne uygulanabilir teknolojilerle güçlü bir şekilde ilişkili olsa da, bazı tanımlar diğer ekonomik sektörleri de kapsamaktadır. Bu teknolojilerin çoğunun hizmetler alanında uygulanabileceğini kabul etmektedir. İnşaat, ulaşım, lojistik, ticaret, konaklama ve imalat ilgili hizmetler Endüstri 4.0 perspektifi altında analiz edilen sektörlerden bazılarıdır (Castelo-Branco et al., 2022).

2.5. Beşinci Sanayi Devrimi (Endüstri 5.0)

Beşinci Sanayi Devrimi (Endüstri 5.0), Avrupa Komisyonu (EC) tarafından ortaya atılan bir terimdir. EC'ye göre, 'Endüstri 5.0, sürdürülebilir, insan odaklı ve dayanıklı bir Avrupa endüstrisine geçişin itici güçleri olarak araştırma ve yeniliği öne çıkararak mevcut Endüstri 4.0 paradigmasını tamamlamaktadır (Ivanov, 2023). İşletmeler Endüstri 4.0'ı benimsemeye başladıkça devamında Beşinci Sanayi Devrimi gelmiştir. Endüstri 5.0, üretimi gezegenimizin sınırlarına saygılı hale getirerek ve endüstri çalışanlarının refahını üretimin merkezine yerleştirerek, istihdamın ve büyümenin ötesinde toplumsal hedeflere ulaşmak, esnek bir refah sağlayıcısı olmak için endüstrinin gücünün tanınması olarak anlaşılmaktadır. Endüstri 5.0 kavramı farklı bir odak ve bakış açısı sağlar ve endüstrinin gezegen sınırları dahilinde insanlığa uzun vadeli hizmet vermesini desteklemek için araştırma ve yeniliğin önemini vurgular (Xu et al., 2021).

Teknoloji odaklı bir sanayi devrimi olan Endüstri 4.0, geçtiğimiz on yıllarda teknolojiye, endüstrilerde ve toplumsal kalıplarda ve süreçlerde yaşanan hızlı değişimi kavramsallaştırmaktadır. Endüstri 4.0 yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve gelişmesiyle üretim verimliliğini ve kalitesini daha yüksek bir seviyeye yükseltmektedir. Ancak Endüstri 4.0, endüstriyel sürdürülebilirlik ve

çalışanların refahından ziyade endüstrinin verimliliğini ve esnekliğini teşvik etmeye daha fazla önem vermektedir (Huang et al., 2022). Endüstri 5.0, endüstriyi daha sürdürülebilir, insan odaklı ve dayanıklı hale getirmeyi amaçlayan bir kavramdır. Bazıları bunu Endüstri 4.0 kavram ve uygulamalarına dayanan evrimsel, artan bir ilerleme olarak görürken, diğerleri Endüstri 5.0'ı Endüstri 4.0 paradigmasının devamı olarak görmektedir. Ancak Endüstri 5.0'ın temel eğiliminin insan-robot ortak çalışma ortamının getirilmesi ve akıllı toplumun yaratılması olduğu görülmektedir (Akundi et al., 2022).

Endüstri 5.0, insan odaklılık, sürdürülebilirlik ve dayanıklılık olmak üzere üç temel özelliğe dayanmaktadır. Bu temel özellikler aşağıda açıklanmıştır (Zizic et al., 2022);

İnsan odaklılık, insan ihtiyaçlarını üretim sürecinin merkezine yerleştiren, teknolojinin çalışanlar için neler yapabileceğini ve nasıl faydalı olabileceğini sorgulayan insan merkezli yaklaşımdır.

Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların yeniden kullanılmasına, yeniden amaçlandırılmasına ve geri dönüştürülmesine, ayrıca atıkların ve çevresel etkilerin azaltılmasına odaklanmaktadır.

Dayanıklılık, endüstriyel üretime sağlamlığın getirilmesi anlamına gelir. Bu sağlamlık, özellikle bir kriz meydana geldiğinde esnek süreçler ve uyarlanabilir üretim kapasiteleri aracılığıyla destek sağlar.

Endüstri 5.0 için altı etkinleştirici teknoloji tanımlanmıştır (Xu et al., 2021);

- İnsanların ve makinelerin güçlü yönlerini birbirine bağlayan ve birleştiren kişiselleştirilmiş insan-makine etkileşimi teknolojileri
- Biyolojiden esinlenen ve geri dönüştürülebilir özelliklere sahip malzemelerin gelişmiş özelliklerle donatılmasını mümkün kılan akıllı malzemeler ve gömülü sensörlerle desteklenen teknolojiler
- Dijital ikizler ve simülasyon gibi sistemlerin bütünsel modellenmesini sağlayan teknolojiler
- Verileri ve sistemin birlikte çalışabilirliğini yönetebilen veri iletimi, depolama ve analiz teknolojileri
- Yapay zekâ teknolojileri
- Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve depolama teknolojileri

Önceki sanayi devrimleri, üretim sistemleri ve stratejilerinin daha fazla üretkenlik ve verimliliğe doğru sürekli olarak değiştiğini göstermektedir. Endüstri 5.0, daha hızlı, sürdürülebilir ve insan odaklı bir yaklaşımı benimseyerek yeni teknolojilerden faydalanır. Bu dönemdeki gelişmiş insan-makine arayüzleri, robotlar aracılığıyla gerçekleştirilecek otomasyonlar ve insan beyninin gücü ile artırılmış entegrasyonun ön planda olması beklenmektedir. Sürdürülebilirlik, Endüstri 5.0'ın önemli unsurlarından biridir ve bu kapsamda kirliliğin önlenmesi, çevre dostu üretim ve enerji verimliliği gibi hedefler

belirlenmiştir. Bu yaklaşım, endüstrilerin çevreye duyarlı iş modellerini benimseyerek çevresel bilinç ve sorumluluğu destekleyen müşteri tabanı ile rekabet avantajı elde etmesine olanak tanıyacaktır (Güdek, 2023). Endüstri 5.0 devrimi ile çalışanların sıkıcı, kirli ve tekrarlayan görevlerinin ortadan kalkacağı, akıllı robotlar ve sistemlerin üretim ve tedarik zincirlerine yüksek düzeyde nüfuz edeceği, üretkenlik ve operasyonel verimliliğin artacağı, daha çevre dostu olunacağı, iş kazalarının azalacağı ve üretim süresi döngülerini kısılacağı düşünülmektedir (Nahavandi, 2019).

3. SONUÇ

Sanayi devrimleri teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda silinmez bir iz bırakarak insanlık tarihinin önemli bölümleridir. Bu devrimler, toplumları tarımdan sanayi ve bilgi odaklı çağlara sürükleyen benzeri görülmemiş teknolojik ilerlemelerin habercidir. Aynı zamanda ekonomik yapıları yeniden şekillendirerek, küresel ticaret dinamiklerini değiştirmiş ve modern kapitalizmin temellerini oluşturmuştur. Dahası, toplumsal yapı, kırsal yaşamdan kent yaşamına geçişe, endüstriyel işgücünün yükselişine ve toplumsal hiyerarşilerdeki değişikliklere tanık olarak önemli değişikliklere uğramıştır.

Bugün bu devrimlerin etkileri devam eden teknolojik evrime yansımaktadır ve her bir dönem bir sonraki dönemin devamı ve habercisi niteliğindedir. Dördüncü ve Beşinci Sanayi Devrimi gibi kavramlar, teknolojinin iş ve üretim süreçleri üzerindeki sürekli etkisini ve değişimi vurgulamaktadır. Sonuç olarak sanayi devrimlerinin sonuçları çok yönlüdür ve bu dönemlerin bugünümüzü ve geleceğimizi nasıl şekillendirmeye devam ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmada sanayi devrimleri kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Her dönemin yıkıcı teknolojileri ve etkilerinden bahsedilerek kendi dönemlerine ait gelişmeler sunulmuştur. Sanayi devrimleri, Endüstri 1.0'dan Endüstri 5.0'a kadar olan uzun bir serüvendir. Teknolojinin her geçen gün gelişmesi ve insan ihtiyaçlarının değişmesiyle birlikte gelecekte yeni sanayi devrimlerinin yaşanacağı muhtemeldir.

- Abdulhameed, O., Al-Ahmari, A., Ameen, W., & Mian, S. H. (2019). Additive manufacturing: Challenges, trends, and applications. *Advances in Mechanical Engineering*, 11(2), 1687814018822880.
- Akundi, A., Euresti, D., Luna, S., Ankobiah, W., Lopes, A., & Edinbarough, I. (2022). State of Industry 5.0—Analysis and identification of current research trends. *Applied System Innovation*, 5(1), 27.
- Albayrak, O., & Erkayman, B. (2023). A Multi-criteria Analysis for Critical Success Factors Through Industry 4.0. *International Journal of Fuzzy Systems*, 1-16.
- Albayrak Ünal, Ö., Erkayman, B., & Usanmaz, B. (2023). Applications of artificial intelligence in inventory management: A systematic review of the literature. *Archives of Computational Methods in Engineering*, 30(4), 2605-2625.
- Apriliyanti, M. (2022). Challenges of The Industrial Revolution Era 1.0 to 5.0: University Digital Library In Indoensia. *Library Philosophy and Practice*, 1-17.
- Asaad, R. R. (2021). Virtual reality and augmented reality technologies: A closer look. *International Research Journal of Science, Technology, Education, & Management (IRJSTEM)*, 1(2).
- Balaji, S., Nathani, K., & Santhakumar, R. (2019). IoT technology, applications and challenges: a contemporary survey. *Wireless personal communications*, 108, 363-388.
- Castelo-Branco, I., Oliveira, T., Simões-Coelho, P., Portugal, J., & Filipe, I. (2022). Measuring the fourth industrial revolution through the Industry 4.0 lens: The relevance of resources, capabilities and the value chain. *Computers in Industry*, 138, 103639.
- Davutoğlu, N. A. (2020). Üçüncü Ve Dördüncü Sanayi Devrimleri Arasındaki Temel Ve Sistemik Farklılıkların Determinist Bir Yaklaşımla Analizi. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 176-194.
- Deepa, N., Pham, Q.-V., Nguyen, D. C., Bhattacharya, S., Prabadevi, B., Gadekallu, T. R., Maddikunta, P. K. R., Fang, F., & Pathirana, P. N. (2022). A survey on blockchain for big data: Approaches, opportunities, and future directions. *Future Generation Computer Systems*, 131, 209-226.
- Didem, K. (2020). Sanayi devrimlerinin tarihsel arka planı ve işgücü becerileri üzerindeki yansımaları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(31), 4531-4558.
- Feng, Y. (2023). The First Industrial Revolution's Consequences and Repercussions for Europe and America. *History: HKU History Journal Society*, 57-67.
- Genç, S. (2018). Sanayi 4.0 Yolunda Türkiye. *Sosyoekonomi*, 26(36), 235-243.
- Groumpos, P. P. (2021). A critical historical and scientific overview of all industrial revolutions. *IFAC-PapersOnLine*, 54(13), 464-471.
- Güdek, B. (2023). Endüstriyel dönüşüm ve endüstri 5.0. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1129-1142.
- Huang, S., Wang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0 and Society 5.0—Comparison, complementation and co-evolution. *Journal of Manufacturing Systems*, 64, 424-428.
- Ivanov, D. (2023). The Industry 5.0 framework: Viability-based integration of the resilience, sustainability, and human-centricity perspectives. *International Journal of Production Research*, 61(5), 1683-1695.
- Jänicke, M., & Jacob, K. (2009). A Third Industrial Revolution? Solutions to the crisis of resource-intensive growth. *Solutions to the Crisis of Resource-Intensive Growth*.

- Kilic, R., & ErKayman, B. (2021). A simulation approach for transition to JIT production system. *International Journal of Simulation Modelling*, 20(3), 489-500.
- Kılıç, R., & ErKayman, B. (2023). Multi-criteria analysis through determining production technology based on critical features of smart manufacturing systems. *Soft Computing*, 27(11), 7071-7096.
- Klingenberg, C., & Antunes, J. (2017). Industry 4.0: what makes it a revolution. *EurOMA 2017*, 1-11.
- Kumar, S., Suhaib, M., & Asjad, M. (2020). Industry 4.0: Complex, disruptive, but inevitable. *Management and Production Engineering Review*.
- Mohajan, H. (2021). Third industrial revolution brings global development.
- Mokyr, J., & Strotz, R. H. (1998). The second industrial revolution, 1870-1914. *Storia dell'economia Mondiale*, 21945(1).
- Mulyani, M. A., Yusuf, S., Siregar, P., Nurihsan, J., Razzaq, A., & Anshari, M. (2021). Fourth industrial revolution and educational challenges. 2021 International Conference on Information Management and Technology (ICIMTech).
- Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0—A human-centric solution. *Sustainability*, 11(16), 4371.
- Öcal, F. M., & Altıntaş, K. (2018). Dördüncü sanayi devriminin emek piyasaları üzerindeki olası etkilerinin incelenmesi ve çözüm önerileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 2066-2092.
- Pinheiro, P., Putnik, G. D., Castro, A., Castro, H., Dal, B. F. R., & Romero, F. (2019). Industry 4.0 and industrial revolutions: An assessment based on complexity. *FME Transactions*, 47(4), 831-840.
- Pozdnyakova, U. A., Golikov, V. V., Peters, I. A., & Morozova, I. A. (2019). Genesis of the revolutionary transition to industry 4.0 in the 21st century and overview of previous industrial revolutions. *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, 11-19.
- Prisecaru, P. (2016). Challenges of the fourth industrial revolution. *Knowledge Horizons. Economics*, 8(1), 57.
- Raschke, S. U. (2022). Limb Prostheses: Industry 1.0 to 4.0: Perspectives on Technological Advances in Prosthetic Care. *Frontiers in Rehabilitation Sciences*, 3, 854404.
- Rojko, A. (2017). Industry 4.0 concept: Background and overview. *International journal of interactive mobile technologies*, 11(5).
- Sezgin, S. (2018). Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiyi ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor? *İş Ahlakı Dergisi*.
- Sharma, A., & Singh, B. J. (2020). Evolution of industrial revolutions: A review. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(11), 66-73.
- Smith, B. L. (2001). The third industrial revolution: Policymaking for the Internet. *Colum. Sci. & Tech. L. Rev.*, 3, 1.
- Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., & Cuhadar, M. (2018). Endüstri devrimleri ve turizm: Türkiye Turizm 4.0 SWOT analizi ve geçiş süreci önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı), 1623-1638.
- Vinitha, K., Prabhu, R. A., Bhaskar, R., & Hariharan, R. (2020). Review on industrial mathematics and materials at Industry 1.0 to Industry 4.0. *Materials Today: Proceedings*, 33, 3956-3960.
- Xu, L. D., Xu, E. L., & Li, L. (2018). Industry 4.0: state of the art and future trends. *International Journal of Production Research*, 56(8), 2941-2962.
- Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems*, 61, 530-535.

- Yavari, F., & Pilevari, N. (2020). Industry revolutions development from Industry 1.0 to Industry 5.0 in manufacturing. *Journal of Industrial Strategic Management*, 5(2), 44-63.
- Yin, Y., Stecke, K. E., & Li, D. (2018). The evolution of production systems from Industry 2.0 through Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, 56(1-2), 848-861.
- Zhang, C., & Lu, Y. (2021). Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects. *Journal of Industrial Information Integration*, 23, 100224.
- Zizic, M. C., Mladineo, M., Gjeldum, N., & Celent, L. (2022). From industry 4.0 towards industry 5.0: A review and analysis of paradigm shift for the people, organization and technology. *Energies*, 15(14), 5221.